

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΚΑΙΟ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ»
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΈΤΟΣ: 2016-2017

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΔΙΑΣΥΝΟΡΙΑΚΗ ΡΥΠΑΝΣΗ: ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΤΥΧΕΣ
ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ**

Παναγιώτα Αναστασοπούλου (Α.Μ.: 7116Μ092)

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ισμήνη Κριάρη

Αθήνα, Ιανουάριος 2018

*«Ουδέν άτακτον των φύσει»
Αριστοτέλης, 384-322 π.Χ.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	5
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	7
ABSTRACT.....	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ. Η ΔΙΑΣΥΝΟΡΙΑΚΗ ΡΥΠΑΝΣΗ ΩΣ ΘΕΜΕΛΙΟ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ.....	12
1. Η υποχρέωση της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης στο διεθνές δίκαιο.....	15
2. Η επίδραση της νομολογίας.....	16
2.1. Η υπόθεση <i>Trail Smelter</i>	16
2.2. Η υπόθεση <i>Corfu Channel</i>	17
2.3. Η υπόθεση <i>Nuclear Test Case</i>	18
2.3.1. Η Γνωμοδότηση για την Χρήση Πυρηνικών	21
2.4. Η υπόθεση <i>Gabcikovo/Nagymaros</i>	23
3. Τα μη δεσμευτικά (soft-law) διεθνή κείμενα.....	27
3.1. Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης.....	27
3.2. Η Διακήρυξη του Ρίο.....	29
3.3. Το Πρόγραμμα της UNEP.....	31
3.4. Οι Συστάσεις του ΟΟΣΑ.....	31
3.5. Ο ρόλος της ΕΔΔ.....	32
4. Ο ρόλος του διεθνούς συμβατικού δικαίου περιβάλλοντος.....	33
4.1. Οι πολυμερείς περιβαλλοντικές συμβάσεις.....	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ. ΟΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΣΤΑΘΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ	
1. Η υπόθεση-ορόσημο <i>Pulp Mills</i>	36
1.1. Τα διάδικα μέρη.....	36
1.2. Το περιεχόμενο της υπόθεσης.....	36
1.3. Η απόφαση του δικαστηρίου επί της ουσίας.....	39
1.4. Η παραβίαση των διαδικαστικών υποχρεώσεων.....	40
1.5. Η παραβίαση των ουσιαστικών υποχρεώσεων.....	41
1.6. Απόφαση-ορόσημο: Μια συνολική αποτίμηση.....	43
2. Η υπόθεση <i>Aerial Herbicides Spraying</i>	47

2.1. Τα περιστατικά της υπόθεσης.....	48
2.2. Η παραβίαση της γενικής αρχής μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης.....	48
2.2.1. Οι ισχυρισμοί του Εκουαδόρ.....	48
2.2.2. Ο αντίλογος της Κολομβίας.....	51
2.3. Σχέδιο «Κολομβία»: το μόνο μέσο για τη διασφάλιση της εσωτερικής συνοχής.....	51
2.4. Μια «πιθανολογούμενη» δικαστική απόφαση.....	54
2.4.1. Τα Άρθρα της ΕΔΔ για την διασυνοριακή ρύπανση.....	55
a) Η απαγόρευση πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης.....	55
b) Η αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων.....	56
c) Η υποχρέωση συνεργασίας και διεξαγωγής διαβουλεύσεων.....	57
2.4.2. Τα Άρθρα της ΕΔΔ για την Κρατική Ευθύνη.....	59
a) Άρθρο 33: Η προάσπιση ενός ουσιώδους συμφέροντος.....	59
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ. Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....	 61
1. Ο ρόλος της ΕΕ στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για το περιβάλλον.....	61
2. Το πρώτο καθολικό Πρόγραμμα Δράσης «Θεματολόγιο 2030».....	63
2.1. Οι 17 διεθνείς στόχοι για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη.....	64
3. Η Συμφωνία των Παρισίων για την Κλιματική Αλλαγή	67
3.1. Η πρώτη παγκόσμια Σύμβαση-πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή.....	67
3.2. Το Πρωτόκολλο του Κιότο.....	68
3.3. Οι διεθνείς διαπραγματεύσεις για το κλίμα.....	70
3.4. Η τελική συμφωνία για το Κλίμα: Από το Κιότο στο Παρίσι....	71
3.4.1 Οι «αδυναμίες» της Συμφωνίας των Παρισίων.....	74
3.4.2 Η αποχώρηση των ΗΠΑ.....	75
3.4.3 Ο ρόλος της ΕΕ και της Κίνας ως εγγυητές της συμφωνίας.....	76
3.4.4 Η προοπτική μιας μελλοντικής αναθεώρησης.....	76
 ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	 78
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ.....	 80

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

COP	Conference of the parties
CBD	Convention on Biological Diversity
UNEP	United Nations Environmental Programme
UNFCCC	United States Framework Convention to Climate Change
UNTS	United Nations Treaty Series
MARPOL	International Convention for the Prevention of Pollution from Ships
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change
αναλυτ.	αναλυτικά
αντιθ.	αντίθετα
άρθ.	Άρθρο
ΑΣΧ	Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας
βλ.	βλέπε
δηλ.	δηλαδή
ΕΔΔ	Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
έκδ.	έκδοση
επ.	επόμενη/ες
κ.ά	και άλλα
κ.ο.κ	και ούτω καθεξής
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
ΜΠΕ	Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων
ν.	νόμος

ΟΟΣΑ	Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και την Ανάπτυξη
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ό.π.	όπου παραπάνω
παρ.	παράγραφος
π.χ.	παραδείγματος χάρη
σ.	σελίδα
ΣΕΔΕ	Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπής
σημ.	σημείωση
συλλ.	συλλογικό
τευχ.	Τεύχος
τόμ.	τόμος

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η περίπτωση της διασυνοριακής ρύπανσης αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα στο διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος. Οι διασυνοριακές επιπτώσεις που έχουν οι δραστηριότητες που αναπτύσσονται στο έδαφος ενός κράτους, είναι από τους πρώτους τρόπους που έγινε αντιληπτή η ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος. Το περιβάλλον αποτελεί ένα κοινό αγαθό, η ανάγκη διαφύλαξης του οποίου και οι κίνδυνοι που το απειλούν δεν γνωρίζουν σύνορα. Η περίπτωση της διασυνοριακής ρύπανσης αναδεικνύει με τον πλέον ανάγλυφο τρόπο τη διεθνή διάσταση της περιβαλλοντικής προστασίας. Το πρώτο θεμέλιο στη διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος αποτελούν οι νομολογιακές αποφάσεις των διεθνών δικαστηρίων, καθώς και τα *soft-law* κείμενα, τα οποία, ναι μεν δεν έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα αλλά αποτελούν κατευθυντήριες γραμμές και συγκροτούν ένα *corpus* κανόνων ικανό να διαχειριστεί σημαντικά περιβαλλοντικά προβλήματα. Το δεύτερο σημαντικό θεμέλιο αποτελούν οι διεθνείς περιβαλλοντικές συμφωνίες, οι οποίες προσφέρουν μια διευρυμένη περιβαλλοντική προστασία, τα κράτη μέσα από μια συλλογική δράση συνεργάζονται για την αντιμετώπιση περιβαλλοντικών ζητημάτων οικουμενικού χαρακτήρα. Σημαντική πτυχή αποτελεί η ενσωμάτωση της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης στο πεδίο δράσης για το περιβάλλον, με αποτέλεσμα τη διασύνδεση της περιβαλλοντικής προστασίας με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Εν κατακλείδι, το οικοδόμημα της περιβαλλοντικής προστασίας θα πρέπει να στηρίζεται σε μια ισχυρή διεθνή περιβαλλοντική πολιτική, η οποία θα στοχεύει στη διεθνή συνεργασία για την αντιμετώπιση των διασυνοριακών διαφορών και την ομαλή προσαρμογή των κρατών στις διεθνείς εξελίξεις για το περιβάλλον.

ABSTRACT

The transboundary pollution and the constant global degradation of the natural resources has been one of the most serious issues the international environmental legislation should tackle. The impact of the economic activities on the natural resources worldwide has revealed the real dimensions of the environmental problems in the most dramatic way and made us realize the urgent need to protect the environment. The international courts with their decisions and the soft-law documents, although they can't shield us entirely against the environmental pollution since they are not compulsory, provide clear guidelines and targets for all countries to adopt in accordance with their own priorities and form a *corpus* of laws capable of dealing with the most important environmental issues. The international agreements and treaties offer an extended environmental protection. The countries in the spirit of partnership and pragmatism must take the right choices to achieve substantial development for the future generations. To achieve this, all countries should be supported to implement the decisions of the international courts and integrate them into the national development plans and policy. In conclusion, the environmental protection must rely on a powerful international policy which should aim at the collaboration of all countries and the constant evaluation of all the environmental problems.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη σύγχρονη εποχή η προστασία του περιβάλλοντος έχει αναδειχθεί σε μείζον θέμα. Η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και του σύγχρονου καταναλωτικού τρόπου ζωής έχουν επιβαρύνει σημαντικά το περιβάλλον με αποτέλεσμα η προστασία του να αποτελεί υποχρέωση για όλους. Η ζωή των ανθρώπων είναι συνυφασμένη με δραστηριότητες που επιβαρύνουν τόσο το φυσικό όσο και το τεχνητό περιβάλλον. Το περιβάλλον υφίσταται καθημερινώς ανθρωπογενείς επιδράσεις, οι οποίες επιφέρουν σε μεγάλο βαθμό ποσοτικές ή ποιοτικές μεταβολές στα φυσικά και βιολογικά χαρακτηριστικά του καθιστώντας το μη βιώσιμο και ισορροπημένο.

Η ρύπανση των περιβαλλοντικών αγαθών και οι δυσμενείς επιπτώσεις στον ίδιο τον άνθρωπο άρχισαν να γίνονται αντιληπτά ως προβλήματα των αναπτυγμένων κοινωνιών εξαιτίας της αλόγιστης χρήσης και κατάχρησης τους με σκοπό την ικανοποίηση πλασματικών αναγκών και οικονομικών συμφερόντων. Ωστόσο, σημαντικό πρόβλημα αποτελεί και για τις αναπτυσσόμενες κοινωνίες, δεδομένου ότι έχει λάβει εκρηκτικές διαστάσεις. Η συνειδητοποίηση της ανάγκης να προστατευθεί το περιβάλλον και να υπαχθούν στη σφαίρα του δικαίου οι δραστηριότητες του ανθρώπου πάνω σε περιβαλλοντικά αγαθά οδήγησε στην δημιουργία ενός αυτόνομου κλάδου του δικαίου, του δικαίου του περιβάλλοντος, ως απόρροια της υποβαθμίσεως που δέχθηκε το περιβάλλον εξαιτίας της οικονομικής ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο. Το δίκαιο αυτό λοιπόν, δημιουργεί ένα σημαντικό νομικό υπόβαθρο για την αποτελεσματικότερη θωράκιση της περιβαλλοντικής προστασίας, αλλά και το κυριότερο, για την αποτελεσματικότερη άσκηση περιβαλλοντικής πολιτικής στον τομέα αυτόν.

Σε διεθνές επίπεδο, οι διασυνοριακές περιβαλλοντικές επιπτώσεις που έχουν οι δραστηριότητες που αναπτύσσονται στο έδαφος ενός κράτους, είναι από τους πρώτους τρόπους που έγινε αντιληπτή η ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος. Ένα διασυνοριακό πρόβλημα επιλύεται από την φύση του αρτιότερα σε υπερεθνικό επίπεδο λόγω του διάχυτου και πολυδιάστατου χαρακτήρα της ρύπανσης. Ως εκ τούτου, το περιβάλλον δεν γνωρίζει σύνορα και η προστασία του θα πρέπει να επιτυγχάνεται όχι μόνο σε εθνικό ή κοινοτικό επίπεδο αλλά και διεθνώς. Η διεθνής κοινότητα έχει αναγνωρίσει την παγκόσμια διάσταση του προβλήματος, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τις διεθνείς συνθήκες αλλά και την έντονη δραστηριότητα των διεθνών οργανισμών για την προστασία του περιβάλλοντος¹.

Η έντονη ανησυχία για το περιβάλλον άρχισε να αναπτύσσεται στα μέσα της δεκαετίας του '60, που άρχισε να ασκείται έντονη επιρροή από τις πρώτες επιστημονικές κοινότητες γύρω από τις επιπτώσεις των ανθρώπινων δραστηριοτήτων,

¹Καράκωστας Ι., Περιβάλλον και Δίκαιο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σ. 797 επ.

τόσο στον ίδιο τον άνθρωπο όσο και στο περιβάλλον². Ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας που είχε αποκτήσει η έννοια της διασυνοριακής ρύπανσης, σε συνδυασμό με την γενικότερη ανασφάλεια που επικρατούσε εξαιτίας της ανάπτυξης της πυρηνικής ενέργειας, οδήγησε στις πρώτες μελέτες στο διεθνές δίκαιο που έκαναν λόγο για τις περιβαλλοντικές συνέπειες των δραστηριοτήτων που είχαν διασυνοριακό αντίκτυπο³. Παρατηρείται λοιπόν, ότι το διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος προχώρησε αργά αλλά σταθερά, σε μια συνολικότερη αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προκλήσεων, καθώς αναγνώρισε το περιβάλλον, στο σύνολο του, ως ένα κοινό αγαθό και διαμόρφωσε ένα ισχυρό νομικό πλαίσιο προστασίας του.

Στη παρούσα εργασία θα εξετασθεί το θέμα της διασυνοριακής ρύπανσης, το οποίο αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Είναι κοινώς αποδεκτό, άλλωστε, πως όταν ο κίνδυνος για το περιβάλλον αποκτά διεθνή χαρακτήρα, τότε μόνο σε διεθνές επίπεδο θα πρέπει να αναζητηθεί και η λύση του.

Στο πρώτο κεφάλαιο, θα αναφερθούν οι παράγοντες που διαμόρφωσαν το διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος. Θα μπορούσε να ειπωθεί, ότι η «γέννηση» του προέκυψε με την εκδήλωση του ζητήματος της διασυνοριακής ρύπανσης. Ο κίνδυνος πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης οδήγησε τη διεθνή κοινότητα στη δημιουργία ενός ισχυρού κανονιστικού πλαισίου ικανού να διαχειριστεί τέτοια ζητήματα. Σε πρώιμη φάση, ως πρώτο θεμέλιο διαμόρφωσης του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος εμφανίζονται οι δικαστικές αποφάσεις, με απαρχή, την απόφαση *Trail Smelter*, στην οποία αναγνωρίζεται η γενική αρχή της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος. Τη δράση των νομολογιακών αποφάσεων συμπληρώνουν οι soft-law ρυθμίσεις, πρόκειται για μη νομικά δεσμευτικά κείμενα όπως: διεθνείς Διακηρύξεις, Ψηφίσματα, Προγράμματα Δράσης, τα οποία να μην έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα, αλλά καταγράφουν βασικές αρχές και προσδιορίζουν σημαντικά προβλήματα. Με πιο σημαντικές τη Διακήρυξη της Στοκχόλμης και του Ρίου, καθώς αποτελούν βασικά κείμενα αναφοράς, οικουμενικής αποδοχής, τα οποία κωδικοποιούν τις θεμελιώδεις αρχές που συγκροτούν τον πυρήνα του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Στη δεύτερη φάση, θα εξεταστεί ο ρόλος των πολυμερών περιβαλλοντικών συμφωνιών, οι οποίες έδωσαν το έναυσμα για μια σειρά δράσεων στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος. Με τον διευρυμένο ρόλο τους εισάγουν νέα μοντέλα αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών προβλημάτων, και συμβάλουν καθοριστικά στη διεύρυνση της περιβαλλοντικής προστασίας. Προωθούν ευέλικτους μηχανισμούς και θεσπίζουν όργανα για την καλύτερη εφαρμογή των όρων της σύμβασης, με σκοπό την αντιμετώπιση ζητημάτων διασυνοριακού χαρακτήρα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, θα παρουσιασθούν οι σημαντικότερες νομολογιακές αποφάσεις, που συνέβαλαν στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Απόφαση-σταθμός αποτελεί η υπόθεση *Pulp Mills*, η οποία είναι η πρώτη υπόθεση με αμιγώς περιβαλλοντικό περιεχόμενο στο διεθνές δίκαιο, και αναδεικνύει σύγχρονες

² Carson R., *Silent Spring*, New York, Mariner Books, 2002, το οποίο το 1962, τότε και εκδόθηκε για πρώτη φορά, κατάφερε να προβληματίσει και να προβάλλει μια έντονη ανησυχία για τις επιπτώσεις της εκτεταμένης χρήσης χημικών στις αγροτικές δραστηριότητες.

³ Η πρώτη απόπειρα ένταξης του προβλήματος της διασυνοριακής ρύπανσης στο διεθνές δίκαιο αποτυπώνεται στο σημαντικό άρθρο του L.F.E Goldie, *Liability for Damage and the Progressive Development of International Law*, Vol. 14, 1965, σ. 1189-1264.

πτυχές του. Το διεθνές δικαστήριο μέσα από μια εξελικτική ερμηνεία αναδεικνύει βασικές αρχές και κανόνες του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, ενισχύοντας το ρόλο τους στη διεθνή έννομη τάξη. Με εκτενή αναφορά στις υποχρεώσεις της πρόληψης, της προφύλαξης, της βιώσιμης ανάπτυξης, της αξιολόγησης των περιβαλλοντικών κινδύνων, επιδιώκει να υπενθυμίσει τον εθνικό χαρακτήρα των υποχρεώσεων πρόληψης. Επόμενη σημαντική υπόθεση είναι η *Aerial Herbicides Spraying*, η οποία, αν και έκλεισε συμβιβαστικά, αφού τα δυο μέρη κατέληξαν σε συμφωνία, αποτελεί την πιο πρόσφατη υπόθεση με περιβαλλοντικό περιεχόμενο, και επομένως, η ανάλυση της κρίνεται αναγκαία για να αξιολογηθεί η σημασία που θα είχε μια ενδεχόμενη απόφαση στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος.

Το τρίτο κεφάλαιο, συμπληρώνει το οικοδόμημα της περιβαλλοντικής προστασίας, το οποίο στηρίζεται σε μια ισχυρή, διεθνή, περιβαλλοντική διακυβέρνηση. Η διεθνής συνεργασία αποτελεί ύψιστη προτεραιότητα των κρατών, καθώς αποτελεί το κύριο μέσο για την χάραξη της διεθνούς περιβαλλοντικής πολιτικής. Το βασικό μέσο εκδήλωσης της περιβαλλοντικής πολιτικής αποτελούν οι διεθνείς πολυμερείς συμφωνίες, με πιο πρόσφατη τη Συμφωνία των Παρισίων για την κλιματική αλλαγή, οι οποίες διαθέτουν ένα ισχυρό κανονιστικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση οικολογικών ζητημάτων διασυνοριακού χαρακτήρα. Τέλος, η αντιμετώπιση της διασυνοριακής ρύπανσης είναι αποτέλεσμα μιας συντονισμένης παγκόσμιας δράσης, η οποία έχει ως βασική συνιστώσα, την εναρμόνιση της περιβαλλοντικής προστασίας με την οικονομική ανάπτυξη στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η ΔΙΑΣΥΝΟΡΙΑΚΗ ΡΥΠΑΝΣΗ ΩΣ ΘΕΜΕΛΙΟ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Απαρχή του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος αποτέλεσε το ζήτημα της διασυνοριακής ρύπανσης. Οι διεθνείς διαφορές, κυρίως σε θέματα διασυνοριακής ρύπανσης, έγιναν η αφορμή για να γίνει αντιληπτή η ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος από τη διεθνή κοινότητα. Αρχικά, το διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος αναπτύχθηκε σε μια διμερή βάση, με κεντρικό ζήτημα αυτό του επιμερισμού του κόστους της ευθύνης, εξαιτίας πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης στο έδαφος ενός κράτους, και όχι της προστασίας του περιβάλλοντος ως συλλογικό αγαθό⁴. Ακόμη και στις πρώτες υποθέσεις που τα διεθνή δικαστήρια ήρθαν αντιμέτωπα με ζητήματα με περιβαλλοντικό περιεχόμενο, εφάρμοσαν άλλες αρχές και κανόνες του διεθνούς δικαίου, όπως η καλή γειτονία, η κρατική κυριαρχία, ακόμη, και όταν, ο νομικός χαρακτηρισμός ενέπιπτε σαφώς στο πεδίο της προστασίας του περιβάλλοντος. Αυτή η επιλογή δικαιολογείται από το γεγονός ότι δεν υπήρχε ένα *corpus* κανόνων ικανό να διαχειριστεί ζητήματα με περιβαλλοντικό χαρακτήρα.

Το διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος γεννιέται ουσιαστικά τη δεκαετία του 1960, όταν άρχισε η έντονη ανησυχία των πρώτων επιστημονικών ερευνών γύρω από τις επιπτώσεις των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων, τόσο στον ίδιο τον άνθρωπο όσο και στο περιβάλλον. Το κλασικότερο παράδειγμα τέτοιων ερευνών είναι το βιβλίο της *R. Carson*, *Silent Spring*, το οποίο κατάφερε να διαδώσει την ανησυχία για τις επιπτώσεις της εκτεταμένης χρήσης χημικών στις αγροτικές δραστηριότητες. Έκτοτε, μια σειρά μελετών⁵ σε συνδυασμό με την ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και των αβέβαιων συνεπειών της, οδήγησαν στη συνειδητοποίηση της ιδέας για περιβαλλοντική προστασία, και αποτέλεσαν το έναυσμα για την εντατικοποίηση των διεθνών πολιτικών δραστηριοτήτων στο τομέα του περιβάλλοντος. Με την ίδρυση των πρώτων διεθνών μη κυβερνητικών οργανισμών, όπως το Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση, το 1961, ξεκινάει η έντονη δραστηριότητα για τη χάραξη περιβαλλοντικής πολιτικής σε διεθνές επίπεδο.

Οι βάσεις της περιβαλλοντικής πολιτικής, σε πρώτη φάση, τέθηκαν με τη Διάσκεψη της Στοκχόλμης το 1972, που κατέληξε στη Διακήρυξη για το Περιβάλλον, την πρώτη Διακήρυξη με οικουμενικό χαρακτήρα, η οποία οδήγησε στην ίδρυση του Πρώτου Προγράμματος του ΟΗΕ για το Περιβάλλον (UNEP). Ακολούθησε μια πληθώρα διεθνών κειμένων και ρυθμίσεων, στα οποία θα αναφερθούμε παρακάτω,

⁴ Οι πρώτες συμβάσεις είχαν ως κύριο αντικείμενο την υιοθέτηση κανόνων ευθύνης σε περίπτωση διασυνοριακής ζημίας και όχι το αντίκτυπο της ζημίας στο περιβάλλον. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Διεθνής Σύμβαση για την Αστική Ευθύνη για Ρύπανση από Πετρέλαιο, ήδη από το 1969, ν. 314.1976, ΦΕΚ Α' 106.

⁵ Πρώτη σημαντική μελέτη του προβλήματος της διασυνοριακής ρύπανσης στο διεθνές δίκαιο αποτελεί το βιβλίο των *Wilfred Jenks*, *Liability for Ultra-Hazardous Activities in International Law*, 177 RCADI, 1966, σ. 99-200, και *Goldie L.F.E* με το άρθρο του, *Liability for the Damage and the Progressive Development of International Law*, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 14, 1965, σ. 1189-1264.

μη δεσμευτικού χαρακτήρα⁶, όπως διακηρύξεις, ψηφίσματα διεθνών οργανισμών, συστάσεις, προγράμματα δράσης, με πιο σημαντικό τη Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, του 1992, η οποία αποτέλεσε το δεύτερο σημαντικό θεμέλιο του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος.

Η ολοένα αυξανόμενη κινητοποίηση πάνω σε θέματα που άπτονται του περιβάλλοντος, οδήγησε τα κράτη στην υιοθέτηση των πρώτων διεθνών περιβαλλοντικών συμβάσεων με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος. Παρατηρείται λοιπόν, να ξεκινάει μια συλλογική προσπάθεια για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προκλήσεων στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος. Βέβαια, οι πρώτες περιβαλλοντικές συμφωνίες δεν αντιμετώπισαν το περιβάλλον ως ένα συλλογικό αγαθό που πρέπει να προστατευθεί καθ' αυτό, αλλά αντιμετώπισαν τις περιβαλλοντικές καταστροφές περιπτωσιολογικά, δηλαδή με αναφορά σε μεμονωμένα κράτη κάθε φορά. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η αντιμετώπιση των προβλημάτων να έχει περισσότερο εθνικό χαρακτήρα, και όχι μια διεθνή αντιμετώπιση με σκοπό την περιβαλλοντική προστασία.

Στη δεκαετία του '80 έγινε αντιληπτή από τη διεθνή κοινότητα η ανάγκη για μια διευρυμένη προστασία του περιβάλλοντος. Οι οικολογικές καταστροφές πλανητικού χαρακτήρα, όπως το ατύχημα του Τσερνομπίλ⁷, το οποίο προκάλεσε μια τεράστια οικολογική ζημία, ανέδειξαν το διάχυτο χαρακτήρα των περιβαλλοντικών μολύνσεων, με την εμπλοκή περισσότερων της μίας εννόμων τάξεων ως προς την ρύθμιση των συνεπειών της περιβαλλοντικής ζημίας. Τα κράτη λοιπόν, άρχισαν να αντιλαμβάνονται το διασυνοριακό χαρακτήρα των περιβαλλοντικών προσβολών, και ειδικότερα της ρύπανσης, καθώς και την ανάγκη διεθνούς συνεργασίας για την αντιμετώπιση της.

Η μαζική ενεργοποίηση ξεκινάει με τη σύναψη μιας σειράς πολυμερών περιβαλλοντικών συμβάσεων για όλα σχεδόν τα ζητήματα που άπτονται της προστασίας του περιβάλλοντος. Ο οικουμενικός χαρακτήρας της περιβαλλοντικής προστασίας αναδύεται μέσα από ένα μεγάλο αριθμό περιβαλλοντικών προβλημάτων, όπως είναι το φαινόμενο του θερμοκηπίου, η καταστροφή της στιβάδας του όζοντος, η καταστροφή των τροπικών δασών για ξύλευση, η ρύπανση και η υπερεκμετάλλευση των υδάτων. Ο επαπειλούμενος κίνδυνος της ρύπανσης και η ανάγκη για μια ολιστική προσέγγιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων οδήγησαν τη διεθνή κοινότητα στην διαμόρφωση ενός ισχυρού περιβαλλοντικού συστήματος, το οποίο θα στηρίζεται σε προληπτικούς και κατασταλτικούς μηχανισμούς προστασίας, πέρα από τη παραδοσιακή πρακτική που προϋπέθετε την έννοια της ευθύνης.

⁶ Πρόκειται για soft-law ρυθμίσεις, οι οποίες προσδιορίζουν σημαντικά περιβαλλοντικά προβλήματα, αναπτύσσοντας πολιτική και όχι νομική δεσμευτικότητα. Εναλλακτικά μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι όροι κείμενα ήπιου δικαίου ή μη δεσμευτικού χαρακτήρα.

⁷ Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελούν το ναυάγιο Prestige (2002), Torrey Canyon (1967), Bhopal (1984), Sandoz (1986), βλ. ενδεικτικά, Μπερδήμας Α., Διασυνοριακή Ρύπανση: Εσωτερική, Ευρωπαϊκή, Διεθνής Διάσταση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σ. 36-37.

Το πρώτο θεμέλιο στο οικοδόμημα της περιβαλλοντικής προστασίας αποτελεί η νομολογία των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, και ειδικότερα, η σχετική νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου του ΟΗΕ, το οποίο έχει προσφέρει μια πολύτιμη καθοδήγηση ως προς τους κανόνες που διέπουν τη διασυνοριακή ρύπανση. Ας μην ξεχνάμε, ότι η απαρχή της σύλληψης της ιδέας για την προστασία του περιβάλλοντος βρίσκεται σε δύο σημαντικές υποθέσεις, την υπόθεση *Trail Smelter* και την υπόθεση *Corfu Channel*, στις οποίες το δικαστήριο έκρινε ότι, το διεθνές δίκαιο απαγορεύει στα κράτη τη χρήση του εδάφους τους με τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλούν περιβαλλοντική ζημία σε άλλα κράτη, αναγνωρίζοντας μια γενική υποχρέωση πρόληψης⁸. Ακολούθησε μια σειρά υποθέσεων, όπως η υπόθεση *Gabcikovo/Nagymaros* και η υπόθεση *Pulp Mills on the River Uruguay*, με σημαντικές περιβαλλοντικές προεκτάσεις, το δικαστήριο μέσα από μια εξελικτική ερμηνεία αναγνώρισε θεμελιώδεις αρχές και κανόνες που διέπουν το διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος, στηριζόμενο στη περίπτωση της διασυνοριακής ρύπανσης και των αρνητικών επιπτώσεων που είχε στα εδάφη των θιγόμενων κρατών.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι το διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος διαμορφώθηκε μέσα από τις διακρατικές διαφορές που προέκυπταν εξαιτίας των αρνητικών επιπτώσεων μιας δραστηριότητας στο έδαφος άλλων κρατών. Λαμβάνοντας υπόψη ότι, τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν έχουν σύνορα, η αντιμετώπιση τους προϋποθέτει διεθνή συνεργασία, προϋποθέτει μέτρα διασυνοριακού χαρακτήρα και μηχανισμούς επίλυσης διακρατικών διαφορών. Το πλέγμα των κανόνων που αφορούν τη διασυνοριακή ρύπανση εντοπίζεται τόσο σε **διεθνή συμβατικά κείμενα, όσο και στις δικαστικές αποφάσεις των διεθνών δικαστηρίων**. Σημαντικός είναι και ο ρόλος των **κανόνων ήπιου δικαίου**, αν και δεν έχουν νομική δεσμευτικότητα, προσδιορίζουν σημαντικά περιβαλλοντικά προβλήματα, προτείνουν λύσεις αντιμετώπισης, και κωδικοποιούν τις θεμελιώδεις αρχές που συγκροτούν τον πυρήνα του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος⁹.

⁸ Kiss A. and Shelton D., *Guide to International Environmental Law*, Leiden/Boston, Martinus Nijhoff, 2007, σ. 92.

⁹ Καθοριστική είναι η συμβολή του Οργανισμού των ΗΕ για την παγκόσμια περιβαλλοντική πολιτική, μέσω του τεράστιου νομοπαρασκευαστικού του έργου. Υπό την αιγίδα του έχει πραγματοποιηθεί η επεξεργασία πολλών διεθνών συμβατικών κειμένων, αλλά και soft-law κειμένων. Παρά το γεγονός ότι η λέξη περιβάλλον δεν αναφέρεται πουθενά στο Χάρτη των ΗΕ, κάτι που είναι λογικό, αφού το 1945 που ιδρύθηκε ο ΟΗΕ το περιβάλλον δεν απασχολούσε τη διεθνή κοινότητα, ο ΟΗΕ αντιλήφθηκε από νωρίς την υποβάθμιση περιβάλλοντος και την εξάντληση των φυσικών πόρων, κινητοποιώντας τη διεθνή κοινότητα, σε θέματα που άπτονται της προστασίας του περιβάλλοντος.

1. Η ιδέα της περιβαλλοντικής προστασίας ως μια υποχρέωση μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης

Ένα διασυνοριακό πρόβλημα ως αντικείμενο του δημοσίου δικαίου επιλύεται από τη φύση του αρτιότερα σε υπερεθνικό επίπεδο. Η εθνική αντιμετώπιση του δεν μπορεί παρά να είναι από τη φύση της ατελής, καθώς περιορίζεται στα όρια άσκησης της κρατικής κυριαρχίας. Το περιβάλλον είναι ένα θεμελιώδες αγαθό, η ανάγκη διαφύλαξης του οποίου και οι κίνδυνοι που το απειλούν δεν γνωρίζουν σύνορα. Το πολιτικό και το νομικό κέντρο βάρους της προστασίας του μετατοπίζεται σταδιακά, από το εθνικό, σε ευρωπαϊκό και διεθνές πεδίο. Το δίκαιο του περιβάλλοντος είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το σύγχρονο φαινόμενο της υπέρβασης των κρατικών δομών υπό την πίεση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και ακόμα πιο πρόσφατα της παγκοσμιοποίησης.

➤ Τι είναι η διασυνοριακή ρύπανση

Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ: «διασυνοριακή είναι κάθε ρύπανση, εκούσια ή ατυχηματική, φυσικής προέλευσης, που η πηγή της υπόκειται στο χώρο εθνικής δικαιοδοσίας μιας χώρας, και που εκδηλώνεται μερικά ή ολικά σε περιοχές ευρισκόμενες στην επικράτεια αυτής της χώρας, αλλά οι επιπτώσεις της προσβάλλουν και περιοχές ευρισκόμενες στην εθνική επικράτεια άλλης χώρας»¹⁰.

Η αναφορά σε διασυνοριακού χαρακτήρα ρύπανση επιβάλλει την ύπαρξη τουλάχιστον δυο κρατών. Από το ένα πηγάζει η ρύπανση, ενώ το άλλο λειτουργεί ως αποδέκτης των ρυπογόνων δραστηριοτήτων¹¹. Αναπτύσσεται λοιπόν, μια σχέση σύγκρουσης μεταξύ των δυο κρατών, η οποία στηρίζεται στους γενικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου που αναγνωρίζουν σε κάθε κράτος αποκλειστική δικαιοδοσία επί του εδάφους του. Τα κράτη κατά την άσκηση των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων που αφορούν στην εκμετάλλευση και χρήση των φυσικών τους πόρων, σύμφωνα με τις αναπτυξιακές τους πολιτικές, θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις επιπτώσεις οποιασδήποτε δραστηριότητας ασκούμενης στο χώρο της δικαιοδοσίας τους πάνω στο φυσικό περιβάλλον που βρίσκεται πέρα από τα εθνικά τους σύνορα. Τα μέτρα που θα πρέπει να λαμβάνονται έχουν χαρακτήρα προληπτικό και κατασταλτικό. Στην πρώτη περίπτωση, τα μέτρα στηρίζονται στις υποχρεώσεις πρόληψης για την απαγόρευση πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης, ενώ στην δεύτερη περίπτωση, τα μέτρα στοχεύουν στην εφαρμογή κανόνων και διαδικασιών ικανών να προστατεύσουν το περιβάλλον.

¹⁰ Σύσταση/ΟΟΣΑ/17.5.1977 C(77)28 Τελικό.

¹¹ Παναγόπουλος Θ., Δίκαιο Περιβάλλοντος, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα, 2004, σ. 87-89.

Η διεθνής διάσταση των περιπτώσεων που προκαλούν περιβαλλοντικές ρυπάνσεις οδήγησε στη υιοθέτηση κανόνων και αρχών με σκοπό τη μείωση των περιβαλλοντικών καταστροφών. Το νομικό οπλοστάσιο της περιβαλλοντικής προστασίας έχει ως βάση την γενική υποχρέωση της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης, πρόκειται για μια υποχρέωση πρόληψης, η οποία στηρίζεται στην γενική αρχή του διεθνούς δικαίου *sic utere tuo ut alienum non laedas*, σύμφωνα με την οποία πρέπει να λαμβάνονται προληπτικά μέτρα για να αποτραπεί ή περιορισθεί η βλάβη που ενδέχεται να προκληθεί ή έχει προκληθεί σε άλλο κράτος από δραστηριότητες στο έδαφος ενός κράτους.

Η διευρυμένη προστασία για την επίλυση διακρατικών διαφορών σε θέματα διασυνοριακής ρύπανσης μέσω ενός πλαισίου προληπτικής δράσης προβάλλεται και μέσα από τη δικαστηριακή πρακτική.

2. Η επίδραση της νομολογίας

2.1. Η υπόθεση *Trail Smelter*

Η αναγνώριση της υποχρέωσης της απαγόρευσης πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης στο διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος εντοπίζεται αρκετά νωρίς στην νομολογία των διεθνών δικαστηρίων, και συγκεκριμένα, στην περίφημη απόφαση του διαιτητικού δικαστηρίου στην υπόθεση *Trail Smelter*¹² μεταξύ ΗΠΑ και Καναδά. Η σύλληψη της ιδέας της απαγόρευσης πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης στο έδαφος άλλων κρατών διατυπώνεται, για πρώτη φορά, σε αυτή την υπόθεση¹³. Η επίδικη διαφορά αφορούσε στην εκπομπή ρύπων με αυξημένη περιεκτικότητα σε διοξείδιο του θείου από ένα εργοστάσιο που βρισκόταν στον Καναδά και σε πολύ μικρή απόσταση από τις ΗΠΑ¹⁴. Εξαιτίας της αυξημένης εκπομπής βλαβερών ουσιών προκλήθηκε ζημία στη πόλη του Northport, με αποτέλεσμα την έντονη αντίδραση της Αμερικάνικης κυβέρνησης, η οποία έθεσε το ζήτημα υπόψη της Κοινής Επιτροπής (USA-Canada International Joint Commission). Η Κοινή Επιτροπή είχε συσταθεί για να ρυθμίζει ζητήματα διασυνοριακής φύσεως μεταξύ των δυο κρατών¹⁵. Η Έκθεση της Κοινής Επιτροπής δεν επέφερε θετικά αποτελέσματα, αφού δεν ικανοποίησε τα εμπλεκόμενα μέρη με αποτέλεσμα τα δύο κράτη να συνάψουν μια Συμφωνία το 1935, με την οποία παρέπεμψαν την υπόθεση σε διαιτησία¹⁶. Το δικαστήριο λοιπόν, αφού

¹² *Trail Smelter* (ΗΠΑ κ. Καναδά), Απόφαση της 11ης Μαρτίου 1941, United Nations, Reports of International Arbitral Awards, τόμ. III, σ. 1905.

¹³ Brunnee J., Transboundary Harm in International Law: Lessons from the *Trail Smelter* Arbitration. Bratspies RM and Miller RA (eds), American Journal of International Law, Vol. 102, 2008, σ. 37.

¹⁴ *Trail Smelter*, ό.π., σ. 1913-1917.

¹⁵ *Trail Smelter*, ό.π., σ. 1906.

¹⁶ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η απόφαση του Δικαστηρίου στηρίχθηκε στην ερμηνεία της συνθήκης που είχαν υπογράψει τα δυο μέρη, σύμφωνα με την οποία ο Καναδάς δεσμευόταν να

εξέτασε τα περιστατικά, κατέληξε ότι: «σύμφωνα με τις αρχές του διεθνούς δικαίου κανένα κράτος δεν έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιεί ή να επιτρέπει τη χρήση του εδάφους του με τρόπο ώστε να προκαλεί ζημία από ρυπογόνα αέρια εντός ή προς το έδαφος άλλου κράτους, ή προς τις περιουσίες ή τα άτομα που διαβιούν σε αυτό, όταν πρόκειται για περίπτωση με σοβαρές συνέπειες και η ζημία αποδεικνύεται από ξεκάθαρες και πειστικές αποδείξεις»¹⁷.

Η δικαστική απόφαση αποτέλεσε τη βάση για μια σειρά άλλων υποθέσεων και άνοιξε το δρόμο για τη διαμόρφωση ενός ισχυρού νομικού πλαισίου στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος.

2.2. Η υπόθεση Corfu Channel

Ακολούθησε η υπόθεση *Corfu Channel*¹⁸ μεταξύ Αλβανίας και Ηνωμένου Βασιλείου, το 1949, με το διεθνές δικαστήριο του ΟΗΕ να υιοθετεί τον ίδιο κανόνα, και μάλιστα, σε μια διευρυμένη του μορφή. Αν και η υπόθεση δεν έθιγε περιβαλλοντικά ζητήματα, καθώς αφορούσε στην παραβίαση της αρχής της ελεύθερης ναυσιπλοΐας, συνέβαλε καθοριστικά στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της υπόθεσης, στη διαφορά που προέκυψε μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Αλβανίας, το δικαστήριο έκρινε ότι η Αλβανία ήταν υπεύθυνη για τη ζημία που προκλήθηκε σε 4 βρετανικά πολεμικά πλοία, τα οποία προσπάθησαν να διέλθουν ασκώντας το δικαίωμα αβλαβούς διέλευσης μέσα από το Στενό. Η Αλβανία είχε την υποχρέωση να ειδοποιήσει έγκαιρα τα βρετανικά σκάφη για το κίνδυνο που διέτρεχαν, αφού πλησίαζαν στις ναρκοθετημένες περιοχές που βρίσκονταν στη θαλάσσια περιοχή της κυριαρχίας της. Με βάση τα παραπάνω το δικαστήριο απεφάνθη ότι: «είναι υποχρέωση κάθε κράτους να μην επιτρέπει εν γνώσει του να χρησιμοποιείται το έδαφός του για πράξεις αντίθετες με τα δικαιώματα άλλων κρατών»¹⁹.

Η απόφαση του δικαστηρίου αν και στηρίχτηκε σε γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου, αναφέρθηκε έμμεσα και στο δικαίωμα της προστασίας από διασυννοριακές ζημιές. Το δικαστήριο ανέλυσε την υπόθεση στηριζόμενο στο γενικό διεθνές δίκαιο και όχι βάσει κάποιας συμφωνίας μεταξύ των μερών, με αποτέλεσμα να συμβάλλει στην ενδυνάμωση της γενικής υποχρέωσης των κρατών για πρότερη ειδοποίηση για διασυννοριακές ζημιές που πραγματοποιούνται εν γνώσει τους, σε βάρος άλλων κρατών. Η απόφαση του *Corfu Channel* έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, καθώς αναγνώρισε την υποχρέωση των κρατών να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα προστασίας ακόμη και όταν η ζημία είναι

καταβάλει στις ΗΠΑ αποζημίωση για ζημιές που προκλήθηκαν πριν το 1932. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αμφισβητηθεί από πολλούς η σημασία της απόφασης του Δικαστηρίου ως προς τη διατύπωση γενικού κανόνα δημοσίου διεθνούς δικαίου.

¹⁷ *Trail Smelter*, ό.π., σ. 1965.

¹⁸ *Corfu Channel Case*, Απόφαση της 9ης Απριλίου 1949, ICJ Reports, σ. 22, παρ. 1.

¹⁹ *Corfu Channel Case*, ό.π., σ. 4, παρ. 22. Η αρχή επιβεβαιώθηκε στην απόφαση άλλου διαιτητικού δικαστηρίου στην υπόθεση της *Λίμνης Lanoux*, 1956, μεταξύ της Ισπανίας και της Γαλλίας, βλ. United Nations, Reports of International Arbitral Awards, Vol. XII, 1956, σ. 281.

επικείμενη, και όχι μόνο στις περιπτώσεις που έχει επέλθει σημαντική ζημία, όπως στην υπόθεση *Trail Smelter*. Σε αυτό το σημείο, προβάλλεται η διευρυμένη προστασία του περιβαλλοντικού αγαθού και ο σεβασμός στα δικαιώματα των άλλων κρατών. Αξίζει να επισημανθεί ότι, η υπόθεση στηρίχθηκε στους γενικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου και όχι σε κάποια επιμέρους συμφωνία, όπως στην περίπτωση *Trail Smelter*. Τα συμπεράσματα του δικαστηρίου έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη μετέπειτα διαμόρφωση των κανόνων πρόληψης, για την αποτροπή διασυνοριακής ρύπανσης, και στην εξελικτική τους ερμηνεία από τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα.

2.3. Η υπόθεση *Nuclear Tests Case*

Η ιδέα της γενικότερης υποχρέωσης της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης εντοπίζεται, για πρώτη φορά, στη διαιτητική απόφαση *Trail Smelter*, περισσότερο ως μια αντίληψη, που φανερώνει ότι, το περιβάλλον αποτελεί κοινό αγαθό που θα πρέπει να προστατευθεί ανεξάρτητα από το αν έχει επέλθει ή όχι διασυνοριακή ζημία.

Ακολούθησε ένα μεγάλο διάστημα μέχρι να τεθεί το ζήτημα της αναγνώρισης της γενικής αρχής στο διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι οι περισσότερες περιβαλλοντικές υποθέσεις περιελάμβαναν και άλλες βασικές αρχές και κανόνες του διεθνούς δικαίου, με αποτέλεσμα να αλλοιώνεται ο περιβαλλοντικός τους χαρακτήρας. Η πρώτη υπόθεση με σημαντικές περιβαλλοντικές προεκτάσεις ήταν η υπόθεση ***Nuclear Tests Case***²⁰, το 1974, του Διεθνούς Δικαστηρίου του ΟΗΕ. Η υπόθεση αφορούσε τις πυρηνικές δοκιμές που διεξήγαγε η Γαλλία στον Ειρηνικό ωκεανό, και συγκεκριμένα, στην περιοχή της Γαλλικής Πολυνησίας, με αποτέλεσμα τη διαρροή επικίνδυνης ακτινοβολίας στην ατμόσφαιρα, και την έντονη αντίδραση της Νέας Ζηλανδίας και της Αυστραλίας. Οι ενάγουσες ζήτησαν από το δικαστήριο να αποφανθεί για το εάν η Γαλλία όφειλε να σταματήσει τις πυρηνικές δοκιμές, καθώς είχαν αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Η Γαλλία ωστόσο, δεσμεύτηκε ότι θα διακόψει τις πυρηνικές δοκιμές, και επομένως, η διαφορά μεταξύ των κρατών έκλεισε συμβιβαστικά. Το δικαστήριο δέχτηκε τις δηλώσεις της Γαλλίας περί διακοπής των δοκιμών, και συνεπώς, οι προσφυγές ήταν πλέον άνευ αντικειμένου. Ωστόσο, η απόφαση περιείχε μια πολύ σημαντική επισήμανση στην παράγραφο 63²¹, σύμφωνα με την οποία, εάν η Γαλλία δεν τηρούσε την δέσμευση της, τότε οι ενάγουσες θα μπορούσαν να ζητήσουν την επανεξέταση της υπόθεσης.

²⁰ Nuclear Tests Case (New Zealand v. France), ICJ Reports, 1974, διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/en/case/59> and Nuclear Tests Case (Australia v. France), ICJ Reports, 1974, διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/en/case/58> (επίσκεψη 10-01-2018).

²¹ «Στην περίπτωση κατά την οποία θα αμφισβητηθεί η βάση της απόφασης, ο αιτών μπορεί να ζητήσει την εξέταση της κατάστασης σύμφωνα με τις διατάξεις του Καταστατικού. Η καταγγελία από τη Γαλλία, με την επιστολή της 2ας Ιανουαρίου 1974, της Γενικής Πράξης για τον ειρηνικό διακανονισμό των διεθνών διαφορών, η οποία αναφέρεται ως ένας από τους τίτλους αρμοδιότητας του Δικαστηρίου στην υπόθεση αυτή, δεν θα παρακωλύσει αυτή καθεαυτή την κατάθεση ενός τέτοιου αιτήματος», *Nuclear Tests Case*, ό.π., σ. 476, παρ. 63.

Σε αυτό ακριβώς το επιχείρημα στήριξε την αίτηση της για επανεξέταση της υπόθεσης η Νέα Ζηλανδία, όταν το 1995 η Γαλλία ανήγγειλε την επιθυμία της για διεξαγωγή μιας τελευταίας σειράς υπόγειων πυρηνικών δοκιμών. Αυτό είχε ως επακόλουθο, η Νέα Ζηλανδία να ζητήσει επανεξέταση της υπόθεσης από το Δικαστήριο, στηριζόμενη στο γεγονός ότι η «βάση» της απόφασης του 1974 είχε προσβληθεί βάσει της παραγράφου 63²². Η ενάγουσα ζήτησε από το δικαστήριο την επιβολή προσωρινών μέτρων, με σκοπό να μην πραγματοποιηθούν οι δοκιμές μέχρι να αποφανθεί το δικαστήριο. Παρ' όλα αυτά, το δικαστήριο απέρριψε την αίτηση της Νέας Ζηλανδίας, στηριζόμενο στο γεγονός ότι η παράγραφο 63 της απόφασης του 1974 δεν είχε συνάφεια με την αίτηση που κατέθεσε η Νέα Ζηλανδία, δεδομένου ότι η απόφαση του 1974 αφορούσε στη διεξαγωγή ατμοσφαιρικών πυρηνικών δοκιμών, ενώ στην υπόθεση του 1995 αφορούσε σε υπόγειες πυρηνικές δοκιμές.

Παρά το γεγονός ότι η υπόθεση δεν κρίθηκε επί της ουσίας από το δικαστήριο, η επιχειρηματολογία που χρησιμοποιήθηκε συνέβαλε καθοριστικά στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Ειδικότερα, σε αυτή την υπόθεση, για πρώτη φορά, γίνεται αναφορά στην υποχρέωση εκπόνησης Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (εφεξής ΜΠΕ). Η Νέα Ζηλανδία υποστήριξε ότι η Γαλλία θα έπρεπε να προβεί σε εκπόνηση ΜΠΕ πριν προχωρήσει στη διεξαγωγή των δοκιμών, μια υποχρέωση που πηγάζει τόσο από το συμβατικό όσο και από το εθιμικό δίκαιο. Η Σύμβαση της Νουμέας, του 1986²³, για την Προστασία των Φυσικών Πόρων και του Περιβάλλοντος στην περιοχή του Νότιου Ειρηνικού Ωκεανού, στην οποία η Γαλλία και η Νέα Ζηλανδία είναι συμβαλλόμενα μέρη, ορίζει στο άρθ. 16 την υποχρέωση διεξαγωγής ΜΠΕ, υποχρέωση που στην συγκεκριμένη περίπτωση δεν τηρήθηκε από τη Γαλλία. Η Νέα Ζηλανδία τόνισε και τον εθιμικό χαρακτήρα της υποχρέωσης ανεξάρτητα από τον διαδικαστικό, διατυπώνοντας ότι: «...συνεπώς, δεν υπάρχει καμία υποχρέωση για να αναζητηθεί μια συγκεκριμένη υποχρέωση να εκπονήσεις μια μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Αυτό πηγάζει από το νόμιμο καθήκον να προστατεύεις το περιβάλλον: αυτό είναι λογικά αδιαχώριστο. Έσυ δεν μπορείς να έχεις ένα νόμιμο καθήκον να διαβεβαιώσεις, προκαταβολικά, ότι μια δραστηριότητα που βρίσκεται σε σχεδιασμό δεν περιέχει ένα κίνδυνο για το περιβάλλον»²⁴.

Η Νέα Ζηλανδία υποστήριξε, μεταξύ άλλων, ότι αποτελεί γενική υποχρέωση των κρατών να προστατεύουν το περιβάλλον και να μην προκαλούν με τις πράξεις ή τις παραλείψεις τους περιβαλλοντική ρύπανση, λαμβάνοντας υπόψη την Αρχή 21 της

²² Request for an Examination of the Situation in accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment in the case concerning Nuclear Tests (New Zealand v. France), 1995, CR 95/20, σ. 288, διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/97/097-19950912-ORA-01-00-BI.pdf> (επίσκεψη 20/01/2018).

²³ Convention for the Protection of the Natural Resources and Environment of the South Pacific Region, 26 ILM 38, 1987, άρθ. 16.

²⁴ Oral Pleadings, New Zealand, 12 September, 1995, CR/95/20, παρ. 22.

Στοκχόλμης και την Αρχή 2 του Ρίο ως εθιμικές υποχρεώσεις, με *erga omnes* αποτέλεσμα²⁵.

Επίσης, αναφέρθηκε και στην αρχή της προφύλαξης, ως μια ευρέως αποδεκτή αρχή στο διεθνές δίκαιο, υποστηρίζοντας ότι η Γαλλία όφειλε να αποδείξει ότι οι δοκιμές δεν θα είχαν αρνητικές επιπτώσεις στο θαλάσσιο περιβάλλον. Ακόμη, η Νέα Ζηλανδία επικαλέστηκε και μια σειρά διεθνών συμβάσεων, όπως τη Σύμβαση και το Πρωτόκολλο του Λονδίνου του 1972, που απαγορεύει την απόρριψη στο θαλάσσιο περιβάλλον ραδιενεργών αποβλήτων, προκειμένου να ενισχύσει την επιχειρηματολογία της.

Από την πλευρά της η Γαλλία αρνήθηκε να απαντήσει στα περισσότερα επιχειρήματα της Νέας Ζηλανδίας, με την αιτιολογία ότι δεν παραβίασε καμία υποχρέωση, ούτε συμβατικής, ούτε εθιμικής προελεύσεως. Αναγνώρισε, φυσικά, τις συμβατικές και εθιμικές της υποχρεώσεις, ωστόσο αμφισβήτησε το περιεχόμενο της αρχής της προφύλαξης, με το σκεπτικό ότι η εν λόγω αρχή δεν έχει ευρεία αναγνώριση στο διεθνές δίκαιο, και επομένως, δεν ισχύει το επιχείρημα της Νέας Ζηλανδίας για αντιστροφή του βάρους απόδειξης²⁶. Μάλιστα, τόνισε ότι, από τη πλευρά της έλαβε όλα τα κατάλληλα μέτρα προστασίας, καθότι το ραδιενεργό υλικό ήταν περιορισμένο και ειδικά σφραγισμένο, γεγονός που απομειώνει τον κίνδυνο διαρροής στο θαλάσσιο περιβάλλον.

Το δικαστήριο απέρριψε το αίτημα επανεξέτασης της Νέας Ζηλανδίας, καθώς αφορούσε υπόγειες και όχι ατμοσφαιρικές δοκιμές, και αρκέστηκε σε μια σύντομη δήλωση σχετικά με την υποχρέωση των κρατών να σέβονται και να προστατεύουν το περιβάλλον. Το δικαστήριο δεν αξιοποίησε την ευκαιρία που του δόθηκε να ερμηνεύσει καίρια ζητήματα συμβάλλοντας στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Η στάση αυτή επικρίθηκε έντονα από κάποιους δικαστές, με πιο σημαντική, την άποψη του δικαστή *Weeramantry*²⁷, ο οποίος αφού ανέλυσε την υπόθεση επί της ουσίας, κατέληξε ότι, το δικαστήριο σκόπιμα δεν προχώρησε στην εκδίκαση της υπόθεσης, αφού δεν ήταν έτοιμο να αποφανθεί σχετικά με τις αναδυόμενες αρχές και τους κανόνες του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Αξίζει να επισημανθεί, ότι το περιεχόμενο της υπόθεσης περιείχε πολλές σημαντικές αρχές του διεθνούς δικαίου, όπως η αρχή της προφύλαξης και της ισότιμης αντιμετώπισης των δικαιωμάτων των επερχομένων γενεών. Ο δικαστής ανέφερε, ότι η αρχή της προφύλαξης μπορεί να θεωρηθεί μέρος του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, καθώς

²⁵ *Sands Ph., Peel J., Fabra A. and MacKenzie R.*, Principles of International Environmental Law, 3rd Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, σ. 199-200.

²⁶ Η Νέα Ζηλανδία υποστήριξε ότι η αρχή της προφύλαξης αποτελεί μια γενικώς παραδεδεγμένη αρχή στο διεθνές δίκαιο, η εφαρμογή της οποίας επιβάλλει την αντιστροφή του βάρους της απόδειξης που φέρει πλέον το κράτος που προτίθεται να προβεί σε δραστηριότητες που θα μπορούσαν να προκαλέσουν σοβαρές περιβαλλοντικές ζημιές. Αυτή η αλλαγή έχει μεγάλη σημασία, καθώς αναδιοργανώνει τις προτεραιότητες των κρατών υπέρ της περιβαλλοντικής προστασίας, βλ. *Wiener J.B.*, 'Precaution'. In: *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, *Bodansky D., Brunnee J., and Hey E.* (eds), Oxford University Press, Oxford, 2007, σ. 598-612.

²⁷ *Weeramantry C.G.*, *Universalising International Law*, Martinus Nijhoff Publisher, Leiden/Boston, 2003, σ. 448-463.

το περιεχόμενο της εκφραζόταν ήδη σε ένα σημαντικό αριθμό περιβαλλοντικών συμφωνιών. Επομένως, θεωρεί δεδομένη την υποχρέωση διεξαγωγής ΜΠΕ από τη Γαλλία, ως λογική συνέπεια της αρχής της προφύλαξης, και κατ' επέκταση, ως μια γενική αρχή του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος²⁸.

Τέλος, καταλήγει με αναφορά στη πιο σημαντική αρχή του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, την αρχή της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης, ως μια γενική αρχή στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος, που έχει τις ρίζες της στην υπόθεση *Trail Smelter* και *Corfu Channel*. Το δικαστήριο αρνήθηκε να επιβεβαιώσει την εν λόγω αρχή, ως γενική αρχή του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, διατηρώντας μια επιφυλακτική στάση. Εντούτοις, δύο χρόνια αργότερα, το 1997, το δικαστήριο αναγνώρισε τη γενική αρχή της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης, με τη Γνωμοδότηση του σχετικά με Νομιμότητα της Απειλής ή της Χρήσης Πυρηνικών Όπλων²⁹.

2.3.1 Η Γνωμοδότηση για τη Χρήση Πυρηνικών Όπλων

Η γνωμοδότηση δόθηκε ύστερα από αίτημα της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, η οποία ζήτησε από το δικαστήριο να αποφανθεί για το αν επιτρέπεται από το διεθνές δίκαιο η απειλή ή χρήση πυρηνικών όπλων σε οποιαδήποτε περίπτωση³⁰. Το δικαστήριο αφού έκρινε ότι είναι αρμόδιο για να εκδώσει μια τέτοια γνωμοδότηση, προχώρησε σε κάποιες δηλώσεις, οι οποίες έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος.

Συγκεκριμένα, με μια από τις σημαντικότερες δηλώσεις του απεφάνθη ότι: «το δικαστήριο αναγνωρίζει ότι το περιβάλλον βρίσκεται διαρκώς κάτω από καθημερινή απειλή και ότι η χρήση των πυρηνικών όπλων θα αποτελούσε μια καταστροφή για το περιβάλλον. Το Δικαστήριο επίσης αναγνωρίζει ότι το περιβάλλον δεν είναι μια αφηρημένη έννοια αλλά αντιπροσωπεύει τον ζωτικό χώρο, την ποιότητα ζωής και την καλή υγεία των ανθρώπινων όντων, συμπεριλαμβανομένων και των αγέννητων γενεών. Η ύπαρξη της «γενικής υποχρέωσης» των κρατών να εξασφαλίζουν ότι οι δραστηριότητες εντός της δικαιοδοσίας και του ελέγχου τους σέβονται το περιβάλλον άλλων κρατών ή περιοχών πέραν της εθνικής δικαιοδοσίας τους, είναι τώρα μέρος του σώματος του διεθνούς δικαίου που αφορά στο περιβάλλον»³¹. Με αυτή τη δήλωση το δικαστήριο, για πρώτη φορά, αναγνωρίζει την υποχρέωση της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης ως μια γενική αρχή στο διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος.

²⁸ Σημαντική είναι και η γνώμη του Δικαστή Palmer, ο οποίος θεωρεί την υποχρέωση για εκπόνηση ΜΠΕ, ως μέρος του διεθνούς εθιμικού δικαίου, βλ. Dissenting Opinion of Judge Palmer, Nuclear Tests Case, IJC Reports, 1995, παρ. 91, σ. 412.

²⁹ Βλ. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Request for Advisory Opinion by the General Assembly of the United Nations), ICJ Reports, 1996, σ. 226-267, διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf> (επίσκεψη 25/01/2018).

³⁰ Σκόρδας Α., Η καθοδηγητική λειτουργία του Διεθνούς Δικαστηρίου Δικαιοσύνης και η μετέωρη κανονιστικότητα του διεθνούς δικαίου. Οι γνωμοδοτήσεις της 8.7.1996 ως προς τη νομιμότητα της απειλής ή χρήσης πυρηνικών όπλων, Νόμος και Φύση, Σειρά περιβαλλοντικού δικαίου, αρ. 6, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000.

³¹ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Advisory Opinion), ό.π., σ. 226, παρ. 29.

Τα κράτη λοιπόν, θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι με τις δραστηριότητες τους δεν προκαλούν ζημία στο έδαφος άλλων κρατών, αλλά ούτε και σε περιοχές πέραν της εθνικής τους δικαιοδοσίας. Ο σεβασμός στα δικαιώματα των άλλων κρατών αποτελεί εκδήλωση της γενικότερης υποχρέωσης των κρατών να λαμβάνουν μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος.

Στη συνέχεια, το δικαστήριο συμπλήρωσε ότι η αναγνώριση της γενικής αρχής στο διεθνές δίκαιο δεν περιέχει καμία απαγόρευση της χρήσης των πυρηνικών όπλων, δεδομένου ότι δεν υπάρχει κανένας κανόνας στο διεθνές δίκαιο που να απαγορεύει την απειλή ή χρήση των πυρηνικών όπλων, και διατύπωσε, μεταξύ άλλων, ότι: «...τα κράτη πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις περιβαλλοντικές εκτιμήσεις όταν σταθμίζουν τί είναι απαραίτητο και ανάλογο κατά την επιδίωξη νόμιμων στρατιωτικών στόχων. Ο σεβασμός για το περιβάλλον είναι ένα από τα στοιχεία τα οποία αποτελούν πρόκριμα για το εάν μια πράξη είναι σε συμμόρφωση με τις αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας»³². Συνεπώς, η υποχρέωση των κρατών να προστατεύουν το περιβάλλον, ακόμη και σε περιόδους ένοπλων συγκρούσεων, έχει ως αποτέλεσμα το περιορισμό της χρήσης των πυρηνικών όπλων. Το δικαστήριο παρότι δεν δέχτηκε ότι υπάρχει απαγορευτικός κανόνας για την χρήση των πυρηνικών όπλων, αναγνώρισε ότι, το καθήκον της προστασίας του περιβάλλοντος θέτει περιορισμούς στη χρήση των όπλων αυτών. Βέβαια, σε καμία περίπτωση δεν αναγνώρισε το δίκαιο του περιβάλλοντος ως το εφαρμοστέο δίκαιο σε περιόδους ένοπλων συρράξεων.

Παρατηρείται λοιπόν, μια διεύρυνση του πεδίου της περιβαλλοντικής προστασίας. Το περιβάλλον ανάγεται σε ύψιστο αγαθό, το οποίο θα πρέπει να προστατεύεται *per se*, και όχι, ανάλογα με τις αρνητικές επιπτώσεις που μπορεί να έχει μια δραστηριότητα στο έδαφος ενός κράτους. Η γνωμοδότηση έδωσε το έναυσμα για μια σειρά εξελίξεων στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος με την παγίωση της γενικής αρχής της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης. Σημαντικός ήταν ο ρόλος των δικαστών της μειοψηφίας, οι οποίοι τάθηκαν υπέρ της αναγνώρισης της υποχρέωσης εκπόνησης ΜΠΕ ως μέρος του διεθνούς εθνικού δικαίου.

2.4. Η υπόθεση *Cabcikovo/Nagymaros*

Η πρώτη υπόθεση με σημαντικές περιβαλλοντικές προεκτάσεις είναι η υπόθεση *Cabcikovo/Nagymaros* (Slovakia v. Hungary)³³. Θεωρείται ορόσημο στην ανάπτυξη της νομολογίας σχετικά με το δίκαιο του περιβάλλοντος σε διεθνές επίπεδο. Η υπόθεση αφορούσε τη διαφορά που προέκυψε μεταξύ Ουγγαρίας και Σλοβακίας για την κατασκευή ενός φράγματος στο ποταμό Δούναβη. Τα δύο κράτη είχαν συνάψει μια σύμβαση το 1977 που ρύθμιζε τις υποχρεώσεις ως προς την κατασκευή και την διαχείριση του φράγματος³⁴. Ο σκοπός του έργου ήταν η παραγωγή υδροηλεκτρικής ενέργειας, η βελτίωσης της ναυσιπλοΐας και η προστασία των παρόχθιων περιοχών από τις πλημμύρες. Η πιθανή ζημία από την εκτροπή των υδάτων είχε προβλεφθεί

³² Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Advisory Opinion), σ. 242, παρ. 30.

³³ *Cabcikovo/Nagymaros* (Slovakia v. Hungary), ICJ Reports, 1997, διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf> (επίσκεψη 25/02/2018).

³⁴ Treaty Concerning of the Construction and Operation of the Gabčíkovo/Nagymaros System of Locks, 1997, 1109 UNTS, σ. 211.

από τη Συμφωνία του 1977, και τα μέρη είχαν δεσμευτεί να τηρούν τις υποχρεώσεις τους για την προστασία του περιβάλλοντος. Ωστόσο, το 1989, η Ουγγαρία αποφάσισε να διακόψει μονομερώς την κατασκευή του έργου, με την αιτιολογία ότι η δραστηριότητα θα είχε αρνητικές μη αναστρέψιμες επιπτώσεις στο περιβάλλον. Από την άλλη, η Σλοβακία που είχε ήδη αρχίσει την κατασκευή του έργου, επενδύοντας μεγάλα κεφάλαια, αποφάσισε να προχωρήσει το έργο με την μονομερή εκτροπή των υδάτων στην επικράτεια της, εφαρμόζοντας ένα εναλλακτικό σχέδιο, το Variant C³⁵. Η Ουγγαρία εναντιώθηκε στην μονομερή εκτροπή και διαχείριση των υδάτων του Δούναβη, με αποτέλεσμα, το 1992, να καταγγείλει τη Σύμβαση του 1977. Η υπόθεση παραπέμφθηκε τελικώς ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, το οποίο κλήθηκε να απαντήσει στα εξής ερωτήματα: Εάν η Ουγγαρία είχε το δικαίωμα να εγκαταλείψει το έργο και να τερματίσει τη σύμβαση, και εάν η Σλοβακία είχε το δικαίωμα να προχωρήσει στην κατασκευή του έργου, με το εναλλακτικό σχέδιο Variant C.

Το Δικαστήριο διατύπωσε, ότι, βάσει των ερωτημάτων που κλήθηκε να απαντήσει, η υπόθεση αφορούσε, ως επί τω πλείστον, σε ζητήματα εφαρμογής και ερμηνείας συμβατικού δικαίου. Η τοποθέτηση αυτή εξυπηρετούσε την Σλοβακία, η οποία στήριξε την επιχειρηματολογία της στην πάγια αρχή *pacta sunt servanda*, ενώ από την άλλη, η Ουγγαρία δικαιολόγησε την αθέτηση των συμβατικών της υποχρεώσεων στην πιθανότητα πρόκλησης οικολογικής ζημίας, και κατ' επέκταση στην υποχρέωση της προστασίας του περιβάλλοντος.

Πιο συγκεκριμένα, η Ουγγαρία στήριξε τα επιχειρήματα της στο δίκαιο του περιβάλλοντος, αναφέροντας ότι οι δυο πλευρές δεν είχαν αξιολογήσει σωστά τις επιπτώσεις της δραστηριότητας στο περιβάλλον, καθώς οι ΜΠΕ που είχαν πραγματοποιηθεί δεν αντικατόπτριζαν πλήρως τα προβλήματα που θα προκαλούσε η λειτουργία του έργου στο ποταμό και στις παρόχθιες περιοχές. Εν συνεχεία, πρόσθεσε ότι οι μελέτες δεν βασίζονταν στις νέες εξελίξεις των κανόνων προστασίας του περιβάλλοντος, και επικαλέστηκε την κατάσταση οικολογικής ανάγκης για να αιτιολογήσει το μονομερή τερματισμό της Σύμβασης του 1977.

Από την άλλη πλευρά, η Σλοβακία έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στις ΜΠΕ, τονίζοντας ότι πραγματοποιήθηκε ένας μεγάλος αριθμός μελετών και στα δυο κράτη, από τις οποίες δεν υπήρξε καμία εκτίμηση για σοβαρή αλλοίωση της ποιότητας των υδάτων εξαιτίας της κατασκευής του έργου. Μάλιστα, παρέπεμψε στα άρθρ. 15 και 19 της Σύμβασης, τα οποία επιβεβαίωναν τη συγκεκριμένη εκτίμηση, και ρύθμιζαν τις επιμέρους υποχρεώσεις των κρατών για τη κατασκευή και τη λειτουργία του έργου. Ως εκ τούτου, η Σλοβακία θεώρησε αδικαιολόγητη τη στάση της Ουγγαρίας να διακόψει τη Σύμβαση, και προχώρησε μονομερώς στην εκτροπή των υδάτων, στην εναλλακτική λύση του σχεδίου Variant C.

Το Δικαστήριο στην απόφασή του, το 1997, απέρριψε τα περισσότερα ουγγρικά επιχειρήματα, δίνοντας έμφαση στο συμβατικό δίκαιο, και όχι στο δίκαιο του περιβάλλοντος. Στην ουσία, επικεντρώθηκε στην ερμηνεία των έννομων συνεπειών από την αναστολή της Σύμβασης μεταξύ των μερών, και απεφάνθη ότι, η Ουγγαρία δεν είχε λόγο να διακόψει τη Σύμβαση επικαλούμενη την κατάσταση έκτακτης

³⁵ Williams P.R., International Environmental Dispute Resolution: The Dispute Between Slovakia and Hungary Concerning Construction of the Gabčíkovo and Nagymaros Dams, Columbia Journal of Environmental Law, Vol. 19, 1994, σ. 2-57.

οικολογικής ανάγκης, καθώς δεν υπήρχε κάποιος σοβαρός και επικείμενος κίνδυνος, που θα μπορούσε να αιτιολογήσει τη στάση αυτή της Ουγγαρίας³⁶. Το παράδοξο είναι, ότι, σύμφωνα με το δικαστήριο, η Σλοβακία, μπορούσε να προχωρήσει στη κατασκευή του εναλλακτικού σχεδίου Variant C, αλλά δεν είχε το δικαίωμα να το θέσει σε λειτουργία³⁷.

Όσον αφορά το επιχείρημα που έθεσε η Ουγγαρία για την ακαταλληλότητα των ΜΠΕ, οι οποίες δεν ανταποκρίνονταν στα σύγχρονα περιβαλλοντικά πρότυπα, το Δικαστήριο ανέφερε ότι από το 1977 και μετά, οι εξελίξεις στο πεδίο της προστασίας του περιβάλλοντος είναι πολλές και ραγδαίες, και επομένως, τα κράτη θα πρέπει να προσαρμόζονται κάθε φορά στις νέες συνθήκες. Για να επιτευχθεί αυτό, τα δυο μέρη θα πρέπει να επαναδιαπραγματευθούν το περιεχόμενο της Σύμβασης, λαμβάνοντας υπόψη τους νέους κανόνες και τα περιβαλλοντικά πρότυπα. Η συνεργασία των κρατών στα πλαίσια της **καλής πίστης** αποτελεί βασική προϋπόθεση για να **επανεξετάσουν από κοινού** τις υποχρεώσεις τους και τις επιπτώσεις της δραστηριότητας στο περιβάλλον³⁸.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, το δικαστήριο θίγει την ιδέα της **βιώσιμης ανάπτυξης**, όχι όμως ως μια αρχή του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος αλλά ως μια αντίληψη που θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά το σχεδιασμό μιας δραστηριότητας, αλλά και να ενσωματώνεται και στις ήδη υπάρχουσες συμφωνίες. Με αυτή την δήλωση το δικαστήριο θέλησε να κάνει σαφές ότι τα δύο μέρη θα πρέπει να συνεργαστούν με σκοπό την εναρμόνιση της οικονομικής ανάπτυξης με την προστασία του περιβάλλοντος, ανάγκη που εκφράζεται μέσω της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης. *«Καθ' όλη τη διάρκεια της παρουσίας του στη γη, ο άνθρωπος δεν έχει σταματήσει να επεμβαίνει στη φύση για οικονομικούς ή άλλους λόγους. Στο παρελθόν, το έπραττε συχνά χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις συνέπειες στο περιβάλλον. Εξαιτίας των νέων επιστημονικών αντιλήψεων και της αυξανόμενης επίγνωσης των κινδύνων που αντιπροσωπεύει για την ανθρωπότητα η παράταση τέτοιων επεμβάσεων με απερίσκεπτο και συνεχή ρυθμό-για τις παρούσες και τις μελλοντικές γενεές-, διαμορφώθηκαν νέοι κανόνες και πρότυπα, που κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, ενσωματώθηκαν σε μεγάλο αριθμό κειμένων. Αυτοί οι νέοι κανόνες πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και τα νέα πρότυπα να αξιολογούνται δεόντως, όχι μόνον όταν τα Κράτη προγραμματίζουν νέες δραστηριότητες, αλλά επίσης όταν συνεχίζουν δραστηριότητες που ξεκίνησαν στο παρελθόν. Αυτή η ανάγκη συμφιλίωσης της οικονομικής ανάπτυξης με την προστασία του περιβάλλοντος εκφράζεται μέσα από την αντίληψη της βιώσιμης ανάπτυξης»*³⁹. Και συνέχισε, εξειδικεύοντας το περιεχόμενο της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης στη συγκεκριμένη περίπτωση: *«...για τους σκοπούς της παρούσας υπόθεσης, αυτό σημαίνει ότι τα μέρη θα πρέπει από κοινού να αξιολογούν συνεχώς τις επιπτώσεις στο περιβάλλον από την λειτουργία του φράγματος Gabčíkovo...»*⁴⁰.

Όσον αφορά την αρχή της πρόληψης, της οποίας τον υποχρεωτικό χαρακτήρα είχε τονίσει η Ουγγαρία, το δικαστήριο διατύπωσε ότι: *«κατανοεί ότι προσοχή και πρόληψη απαιτούνται εν όψει του συχνά αναπότρεπτου χαρακτήρα της ζημίας που*

³⁶ Gabčíkovo/Nagymaros, ό.π., άρθ.14, σ. 17, παρ. 2.

³⁷ Gabčíkovo/Nagymaros, ό.π., άρθ. 13, σ. 16, παρ. 3.

³⁸ Williams P.R, ό.π., σ. 20.

³⁹ Gabčíkovo/Nagymaros, ό.π., σ. 77-78, παρ. 140.

⁴⁰ Στο ίδιο, παρ. 140, εδ. γ.

μπορεί να προκληθεί στο περιβάλλον και των περιορισμών που συνδέονται αναγκαστικά με τον μηχανισμό αποκατάστασης αυτού του τύπου των ζημιών»⁴¹. Εν ολίγοις, αναφέρθηκε στη σημασία της προληπτικής δράσης για την αποτροπή ενδεχόμενης ζημίας, χωρίς, ωστόσο, να αναλύσει το περιεχόμενο της και τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να εφαρμοστεί για να ερμηνευτεί η Σύμβαση του 1977. Κατα συνέπεια, και σε αυτή την περίπτωση, το δικαστήριο έδειξε την προσήλωση του στον κυρίαρχο ρόλο της σύμβασης, ως ρυθμιστή των υποχρεώσεων που διέπουν τα μέρη.

Εντύπωση, πάντως, προκαλεί η αοριστία που επέδειξε σχετικά με το ζήτημα της υποχρέωσης για ΜΠΕ, γεγονός που οφείλεται στην ιδιαίτερη βαρύτητα που έδωσε στη Σύμβαση του 1977, η οποία ορίζει τους όρους και τις υποχρεώσεις των μερών. Ειδικότερα, το δικαστήριο ανέφερε ότι η Σύμβαση περιείχε συγκεκριμένες διατάξεις που υποχρέωναν τα δύο κράτη να διατηρούν τη ποιότητα των νερών του Δούναβη και να αξιολογούν συνεχώς τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις του έργου.

Η στάση του δικαστηρίου να μην ασχοληθεί καθόλου με το θέμα της ΜΠΕ συνεχίστηκε και στη περίπτωση της εναλλακτικής λύσης που υιοθέτησε η Σλοβακία. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της σύμβασης, η Σλοβακία δεσμευόταν να εξετάσει τις επιπτώσεις της εναλλακτικής λύσης, και να διεξαγάγει ΜΠΕ πριν προβεί στην κατασκευή του έργου. Το Δικαστήριο απέφυγε να σχολιάσει την αθέτηση της συγκεκριμένης υποχρέωσης, και αρκέστηκε σε γενικές δηλώσεις περί συνεργασίας και συνεχής αξιολόγησης των συμφωνηθέντων. Βέβαια, σημαντική είναι η αναφορά του στη στάση της Σλοβακίας, καθώς απέρριψε τον ισχυρισμό της ότι η εν λόγω ενέργεια αποτελούσε *αντίμετρο*⁴² κατά του τερματισμού της σύμβασης του 1977 από την Ουγγαρία, υποστηρίζοντας ότι αυτή η επιλογή δεν ήταν *ανάλογη* σε σχέση με τον τερματισμό της σύμβασης από την Ουγγαρία⁴³. Όμως, ούτε σε αυτή την περίπτωση εξήγησε τους λόγους που έκρινε ότι από τη λειτουργία του εναλλακτικού σχεδίου έλλειπε το στοιχείο της αναλογικότητας⁴⁴.

Συνεπώς, το δικαστήριο κράτησε μια επιφυλακτική στάση ως προς την ερμηνεία και εφαρμογή βασικών υποχρεώσεων στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος. Δεν αξιοποίησε την ευκαιρία που του δόθηκε να αναγνωρίσει βασικές υποχρεώσεις στο διεθνές δίκαιο, όπως η υποχρέωση για εκπόνηση ΜΠΕ. Αρκέστηκε, μόνο, σε μια γενική δήλωση σύμφωνα με την οποία τα κράτη θα πρέπει να «*εξετάσουν εκ νέου*» τις συνέπειες της κατασκευής στο περιβάλλον, λαμβάνοντας υπόψη, τις εξελίξεις και τα σύγχρονα πρότυπα προστασίας, κατά το σχεδιασμό και τη λειτουργία της δραστηριότητας. Σε αυτό το σημείο, συνέδεσε την ιδέα της βιώσιμης ανάπτυξης με την παραπάνω υποχρέωση των κρατών, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της εναρμόνισης της οικονομικής ανάπτυξης με την προστασία του περιβάλλοντος. Ωστόσο, δεν θέλησε να αναγνωρίσει την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, ως μια γενική αρχή, και να της προσδώσει νομικό χαρακτήρα, χάνοντας την ευκαιρία να αποσαφηνίσει μια

⁴¹ *Gabcikovo/Nagymaros*, ό.π., σ. 78, παρ. 140.

⁴² Για το ζήτημα των αντιμέτρων στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος βλ. *White N. and Abass A., Countermeasures and Sanctions*, 2nd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2006, σ. 509-532.

⁴³ *Preiss E.L.*, *The International Obligation to Conduct the Environmental Impact Assessment: The ICJ Case Concerning the Gabcikovo/Nagymaros Project*, *NYU Environmental Law Journal*, Vol. 7, 1999, σ. 307-351, *Lammers J.G.*, *The Gabcikovo/Nagymaros Case Seen in Particular from the Perspective of the Law of International Watercourses and the Protection of the Environment*, Vol. 11, Leiden JIL, 1998, σ. 315.

⁴⁴ *Gabcikovo/Nagymaros*, ό.π., σ. 56-57, παρ. 87.

από τις σημαντικότερες αρχές του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Αυτή η στάση του δικαστηρίου δείχνει την προσήλωση του στο δίκαιο των συμβάσεων, το οποίο αναγνώρισε ως το εφαρμοστέο δίκαιο στην συγκεκριμένη υπόθεση, και το οποίο θα έπρεπε να προσαρμοστεί στους νέους κανόνες προστασίας στο τομέα του περιβάλλοντος.

Από τους δικαστές που μειοψήφησαν, σημαντική είναι η άποψη του δικαστή Weeramantry⁴⁵, ο οποίος αναφέρθηκε σε όλα τα ζητήματα που άπτονται του περιβαλλοντικού δικαίου, και ειδικότερα, στην υποχρέωση διεξαγωγής ΜΠΕ και στην έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης. Ο δικαστής υποστήριξε ότι η υποχρέωση διεξαγωγής ΜΠΕ δεν θα πρέπει να περιορίζεται στο στάδιο του σχεδιασμού της δραστηριότητας, αλλά θα πρέπει να επεκτείνεται και κατά τη διάρκεια λειτουργίας της, αφού τα κράτη υποχρεούνται να ασκούν διαρκή έλεγχο στις επιπτώσεις των δραστηριοτήτων τους στο περιβάλλον. Περαιτέρω, εξειδίκευσε τη γενική δήλωση του δικαστηρίου με εκτενή αναφορά στις συγκεκριμένες υποχρεώσεις των κρατών. Η γνώμη του, αποτελεί υπόδειγμα προοδευτικής αντιμετώπισης του ζητήματος της ΜΠΕ στο διεθνές δίκαιο.

Από όλα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, συνάγεται ότι, η υπόθεση *Gabcikovo/Nagymaros* είναι πράγματι η πρώτη υπόθεση στο διεθνές δίκαιο που συνδέεται άμεσα με θέματα περιβαλλοντικής προστασίας. Ωστόσο, η απόφαση του δικαστηρίου δημιούργησε πολλά ερωτηματικά, αφού απέφυγε να αναγνωρίσει βασικές αρχές του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Το δικαστήριο είχε την ευκαιρία να αναγνωρίσει την υποχρέωση εκπόνησης ΜΠΕ ως μια γενική αρχή του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος⁴⁶, η οποία θα πρέπει να προβλέπεται και να τηρείται ανεξάρτητα από το συμβατικό πλαίσιο που διέπει τις σχέσεις των κρατών. Αντί αυτού, το δικαστήριο περιορίστηκε σε γενικές δηλώσεις υιοθετώντας μια συντηρητική στάση, ενώ απέδειξε την προσήλωση του στην θεμελιώδη αρχή του δικαίου των συμβάσεων και του διεθνούς δικαίου γενικότερα *pacta sunt servanda* την οποία προσπάθησε να εναρμονίσει με τις νέες τάσεις στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος.

Μάλιστα, οι δυσκολίες εκτέλεσης της απόφασης έγιναν γρήγορα αντιληπτές, καθώς η Σλοβακία κατέθεσε αίτημα συμπληρωματικής απόφασης, με την αιτιολογία ότι η Ουγγαρία αρνήθηκε να συνεργαστεί μαζί της για την εύρεση μιας λύσης⁴⁷.

⁴⁵ Βλ. Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, *Gabcikovo/Nagymaros*, ICJ Reports, 1997, σ. 88-119.

⁴⁶ «...Η εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, ως ένα εθνικό εργαλείο, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για σχεδιαζόμενες δραστηριότητες που φαίνεται να έχουν σημαντική αρνητική επίπτωση στο περιβάλλον και υπόκειται στην απόφαση μιας ικανής εθνικής αρχής», βλ. Αρχή 17, Διακήρυξη του Ρίο.

⁴⁷ Slovakia Requests an Additional Judgment, ICJ Press Communiqué 98/28, 1998.

3. Τα μη δεσμευτικά (soft-law) διεθνή κείμενα

Το διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος στηρίζεται, κατά κύριο λόγο, στις νομολογιακές αποφάσεις, οι οποίες θεμελιώνουν τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Εκτός από τις νομολογιακούς κανόνες στη διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος έχουν συμβάλλει και άλλοι κανόνες, οι οποίοι αν και δεν είναι υποχρεωτικοί, αποτελούν μια πρόσθετη βάση στη διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Πρόκειται για soft-law κείμενα, τα οποία ενσωματώνονται σε δικαστικές αποφάσεις, διεθνείς συμβάσεις και συμφωνίες και λειτουργούν ως παράλληλη και εναλλακτική επιλογή της νομικής ρύθμισης⁴⁸. Επομένως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελούν κατευθυντήριες γραμμές στη χάραξη περιβαλλοντικής πολιτικής στο διεθνές δίκαιο, αναδεικνύοντας σύγχρονες πτυχές και προβληματισμούς γύρω από την προστασία του περιβάλλοντος.

3.1. Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης

Σε πρώτη φάση, το πρώτο κείμενο αναφοράς οικουμενικής αποδοχής αποτελεί η Διακήρυξη για το Ανθρώπινο Περιβάλλον που υιοθετήθηκε στη Στοκχόλμη⁴⁹, το 1972, υπό τη αιγίδα του ΟΗΕ, και η οποία κωδικοποιεί βασικές αρχές που συνθέτουν το πυρήνα του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης ήταν το πρώτο διεθνές κείμενο το οποίο αποτελούσε μια προσπάθεια αντιμετώπισης των προβλημάτων που εμφανίζονταν στο δίκαιο του περιβάλλοντος. Η Διακήρυξη περιέχει 26 αρχές με επίκεντρο ζητήματα που απασχολούν το δίκαιο του περιβάλλοντος, επέδρασε θετικά στη συνειδητοποίηση των οικολογικών προβλημάτων και στην εισαγωγή εννοιών για ένα καλύτερο περιβάλλον⁵⁰. Σημαντική είναι η αρχή 1 της Διακήρυξης σύμφωνα με την οποία: «ο άνθρωπος έχει το θεμελιώδες δικαίωμα στην ελευθερία, στην ισότητα και στις επαρκείς συνθήκες ζωής σε ένα περιβάλλον τέτοιας ποιότητας που θα του επιτρέπει να ζει με αξιοπρέπεια και ευημερία»⁵¹. Από την παραπάνω διατύπωση προκύπτει η ύπαρξη ενός ατομικού δικαιώματος σε ένα υγιές και αρμονικό περιβάλλον.

Κομβικής σημασίας στη διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος είναι η Αρχή 21, η οποία κωδικοποιεί τον νομολογιακό κανόνα απαγόρευσης πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης, και προβλέπει ότι: «τα κράτη έχουν, σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και τις αρχές του διεθνούς δικαίου, το κυρίαρχο δικαίωμα να εκμεταλλεύονται τους δικούς τους πόρους σύμφωνα με τις περιβαλλοντικές πολιτικές

⁴⁸ Chinkin Ch., The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 38, 1989, σ. 850-866.

⁴⁹ Human Declaration on the Human Environment, Report of the United Nations Conference on the Human Environment, UN.Doc. A/Conf.48/14, Stockholm, 1972.

⁵⁰ Αθανασοπούλου Χ., Οικονομική ελευθερία και προστασία του περιβάλλοντος: Σύγχρονες προοπτικές σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο (από την GATT στον ΠΟΕ), εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2002, σ. 174-176.

⁵¹ Αρχή 1 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης.

τους και την ευθύνη να εξασφαλίσουν ότι οι δραστηριότητες που επιπίπτουν στη δικαιοδοσία ή τον έλεγχό τους δεν προκαλούν ζημιές στο περιβάλλον άλλων κρατών ή περιοχών πέρα από τα όρια της εθνικής τους δικαιοδοσίας»⁵². Η Αρχή 21 αποτελεί την πρώτη τοποθέτηση της διεθνούς κοινότητας στο ζήτημα της υποχρέωσης των κρατών να μην προκαλούν διασυνοριακή ζημία κατά την εκμετάλλευση των φυσικών τους πόρων και παράλληλα να μην προκαλούν ζημία σε περιοχές εκτός της δικαιοδοσίας ή του ελέγχου τους.

Την Αρχή 21 έρχεται να συμπληρώσει η Αρχή 22, η οποία κάνει αναφορά και στο ζήτημα της ευθύνης⁵³ λόγω επέλευσης διασυνοριακής περιβαλλοντικής ζημίας. Σύμφωνα με την Αρχή: «τα κράτη καλούνται να συνεργαστούν έτσι ώστε να αναπτύξουν τους κανόνες της ευθύνης και της αποζημίωσης των θυμάτων της περιβαλλοντικής ζημίας που προκλήθηκε από δραστηριότητες εντός της δικαιοδοσίας ή του ελέγχου τους». Η Αρχή 21 και 22 της Διακήρυξης αποτέλεσαν τις πρώτες προσεγγίσεις σε δυο βασικά ζητήματα του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, η μὲν πρώτη θίγει το θέμα της απαγόρευσης πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης, με μια έμμεση πρώτη αναφορά στο ζήτημα της ευθύνης, η δε δεύτερη συμπληρώνει το περιεχόμενο της πρώτης, καλώντας τα κράτη να συνεργαστούν, και αναγνωρίζει το ζήτημα της διασυνοριακής ευθύνης.

Σημαντική, μεταξύ άλλων, είναι και η αρχή 8 η οποία αναδεικνύει την σημασία της οικονομικής ανάπτυξης των κρατών σε συνδυασμό με την κοινωνική ευημερία και την περιβαλλοντική προστασία. Η αρχή 8 προβλέπει ότι: «η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη είναι απαραίτητες για τη διασφάλιση ενός υγιούς περιβάλλοντος... και για τη δημιουργία πάνω στη γη, απαραίτητων προϋποθέσεων για τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής»⁵⁴. Η διατύπωση αυτή συμβάλει στην εμπέδωση της ιδέας για ενσωμάτωση της οικολογικής διάστασης στις υπάρχουσες αναπτυξιακές πολιτικές των κρατών, και αναδεικνύει το γεγονός ότι η οικονομική παράμετρος και η προστασία του περιβάλλοντος είναι δύο συνιστώσες με παράλληλους και αντικρουόμενους στόχους.

3.2. Η Διακήρυξη του Ρίο

Το δεύτερο θεμέλιο στην ανάπτυξη της διεθνούς περιβαλλοντικής πολιτικής αποτελεί η **Διάσκεψη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στο Ρίο**⁵⁵, του 1992, η οποία πραγματοποιήθηκε 20 χρόνια μετά από τη Διακήρυξη της Στοκχόλμης, και συνέδεσε

⁵² Αρχή 21 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης, βλ. επίσης, Sands Ph., Principles of International Environmental Law, Cambridge University Press, 2nd Edition, Cambridge, 2003, σ. 236.

⁵³ Η Αρχή 21 κάνει αναφορά και στο ζήτημα της διασυνοριακής ευθύνης, ωστόσο δεν προβαίνει σε περαιτέρω ανάλυση της. Οι διεθνείς συμβάσεις που προϋπήρχαν της Διακήρυξης και αναφέρονταν στον κανόνα της ευθύνης για διασυνοριακή περιβαλλοντική ζημία ήταν περιορισμένης εμβέλειας και ως εκ τούτου δεν μπορούν να θεωρηθούν ως σημεία εκκίνησης του προβληματισμού του διεθνούς δικαίου του περιβάλλοντος. Πρόκειται για τη Σύμβαση για τη Διεθνή Ευθύνη για Ζημία από Αντικείμενα του Διαστήματος, του 1972, και την Σύμβαση της Βιέννης για την Διεθνή Αστική Ευθύνη για Πυρηνική Ζημία, του 1963.

⁵⁴ Αρχή 8, Διακήρυξη της Στοκχόλμης.

⁵⁵ Rio Declaration on Environment and Development, UN Conference on Environment and Development (UNCED), 1992, διαθέσιμο στο: <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm> (επίσκεψη 15/02/2018).

την προστασία του περιβάλλοντος με την έννοια της ανάπτυξης. Η κύρια διαφορά της από τη Διάσκεψη της Στοκχόλμης εντοπίζεται στην **μετακίνηση από το ανθρωπογενές περιβάλλον στο περιβάλλον σε συνδυασμό με την ανάπτυξη**.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης διατυπώθηκε για πρώτη φορά από την Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, το 1987, η οποία εξέδωσε μια Έκθεση με τίτλο «Το κοινό μας μέλλον», γνωστή και ως έκθεση Brundtland. Ο όρος βιώσιμη ανάπτυξη διατυπώθηκε ως: *«αειφόρος είναι η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να θέτει σε κίνδυνο την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν δικές τους ανάγκες»*. Η Επιτροπή προσέθεσε στον όρο ανάπτυξη (development) τον όρο βιώσιμη (sustainable)⁵⁶, θέλοντας να αναδείξει τους τρεις πυλώνες που οριοθετούν την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης: την κοινωνική ευημερία, την προστασία του περιβάλλοντος και την οικονομική ανάπτυξη, παράμετροι που θα πρέπει να συνδυάζονται αρμονικά για την εξασφάλιση της.

Έτσι, λοιπόν, περάσαμε στη Διάσκεψη του Ρίο, που υπεγράφη η Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη⁵⁷, με 27 αρχές για τη βιώσιμη ανάπτυξη⁵⁸. Συγκεκριμένα, η Αρχή 2 επαναλαμβάνει το περιεχόμενο της Αρχής 21, σχετικά με την υποχρέωση της μη πρόκλησης διασυννοριακής ρύπανσης, όμως, η διαφοροποίηση τους έγκειται στην εισαγωγή του όρου «ανάπτυξη» στη συνιστώσα περιβάλλον, με τον εξής τρόπο: *«τα κράτη έχουν ακριβώς την ίδια υποχρέωση κατά την εκμετάλλευση των φυσικών τους πόρων μέσω της οποίας αναζητούν την επίτευξη τόσο των περιβαλλοντικών όσο και των αναπτυξιακών πολιτικών τους...»*. Αυτή η Αρχή έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, αφού δεν άλλαξε μόνο τα δεδομένα της οικονομικής πολιτικής, με την ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής συνιστώσας, αλλά και της κοινωνικής πολιτικής, δεδομένου ότι έλαβε υπόψη τα δικαιώματα και τις ανάγκες τόσο των αναπτυγμένων όσο και των αναπτυσσόμενων κρατών.

Το μεγαλύτερο επίτευγμα της Διακήρυξης αποτέλεσε η υιοθέτηση ενός κειμένου με τίτλο: «Τα πρακτέα κατά τον 21^ο αιώνα», η γνωστή «Ατζέντα 21», ένα Πρόγραμμα Δράσης, στην κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης, για την υλοποίηση των Αρχών της Διακήρυξης⁵⁹. Η Ατζέντα περιλαμβάνει όλα τα θέματα που σχετίζονται με το τρίπτυχο οικονομία-κοινωνία-περιβάλλον, όπως η καταπολέμηση της φτώχειας, η εξασφάλιση της αξιοπρεπούς διαβίωσης, η αναζήτηση εναλλακτικών πηγών ενέργειας φιλικών προς το περιβάλλον, η ανάγκη διαφύλαξης του περιβάλλοντος σε

⁵⁶ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, 1987, διαθέσιμο στο: www.un-documents.net/our-common-future.pdf (επίσκεψη 15/01/2018).

⁵⁷ Σχετικά με την Συνδιάσκεψη του Ρίο, βλ. γενικά, Γρηγορίου Π., Σαμιώτης Γ., και Τσάλτας Γρ., Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 1993.

⁵⁸ Σημαντική είναι και η Αρχή 15 στην ενδυνάμωση της περιβαλλοντικής προστασίας, διατυπώνοντας ότι: *«Προκειμένου να προστατευθεί το περιβάλλον, η προληπτική προσέγγιση πρέπει να εφαρμόζεται ευρέως από τα κράτη ανάλογα με τις δυνατότητές τους. Οπου υπάρχουν απειλές σοβαρής ή μη αναστρέψιμης βλάβης, η έλλειψη πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ως λόγος για την αναβολή οικονομικών αποδοτικών μέτρων για την πρόληψη της υποβάθμισης του περιβάλλοντος»*.

⁵⁹ Στο πρόγραμμα «Agenda 21», αναπτύχθηκε ένας ορισμός για τη βιώσιμη ανάπτυξη: *«βιώσιμη ανάπτυξη είναι η ανάπτυξη που παρέχει βασικές περιβαλλοντικές, κοινωνικές και οικονομικές υπηρεσίες σε όλους τους κατοίκους μια κοινότητας χωρίς να απειλεί τη βιωσιμότητα των φυσικών, οικιστικών και κοινωνικών συστημάτων πάνω στις οποίες η διανομή αυτών των υπηρεσιών εξαρτάται»*.

συνδυασμό με την οικονομική ανάπτυξη, όλα αυτά οδήγησαν στην υιοθέτηση ενός Σχεδίου δράσης από την Κοινότητα, το οποίο ενσωματώθηκε στους βασικούς πυλώνες δράσης της Κοινότητας.

Σημαντική είναι και η διατύπωση της αρχής της προφύλαξης, η οποία αποτυπώνεται στην Αρχή 15 της Διακήρυξης, και έχει ως εξής: «*Προκειμένου να προστατευθεί το περιβάλλον, η προληπτική προσέγγιση πρέπει να εφαρμόζεται ευρέως από τα κράτη ανάλογα με τις δυνατότητές τους. Όπου υπάρχουν απειλές σοβαρής ή μη αναστρέψιμης βλάβης, η έλλειψη πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ως λόγος για την αναβολή οικονομικών αποδοτικών μέτρων για την πρόληψη της υποβάθμισης του περιβάλλοντος*». Πρόκειται για μία από τις σημαντικότερες αρχές του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, η οποία προκρίνει την προληπτική δράση των κρατών, ακόμα και σε περιπτώσεις που υπάρχει επιστημονική αβεβαιότητα ως προς τις επιπτώσεις μιας δραστηριότητας στο περιβάλλον⁶⁰. Η εν λόγω αρχή έχει υιοθετηθεί από ένα μεγάλο αριθμό διεθνών συμβάσεων και κειμένων.

Η Διάσκεψη του Ρίο οδήγησε στη σύναψη δύο δεσμευτικών κειμένων, σε αντίθεση με τη Διάσκεψη της Στοκχόλμης, τη **Σύμβαση-πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή**⁶¹ (Framework Convention on Climatic Change) και τη **Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα**⁶² (Convention on Biodiversity). Η υιοθέτηση αυτών των δυο περιβαλλοντικών συμβάσεων αποτέλεσε το έναυσμα για τα κράτη προς μια ενοποιημένη προσπάθεια και δράση για την αντιμετώπιση οικολογικών ζητημάτων, όπως είναι η απώλεια της βιοποικιλότητας και το φαινόμενο του θερμοκηπίου. Έκτοτε, ακολούθησε μια χιονοστιβάδα πολυμερών διεθνών συμβάσεων, οικουμενικού χαρακτήρα, με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος και την αντιμετώπιση της διασυννοριακής ρύπανσης.

3.3. Το Πρόγραμμα της UNEP

Σημαντικό αποτέλεσμα της Διακήρυξης της Στοκχόλμης αποτελεί η ίδρυση του **Πρώτου Προγράμματος για το Περιβάλλον του ΟΗΕ (UNEP)**⁶³, το οποίο συνέβαλε καθοριστικά στην προώθηση των θεμάτων που σχετίζονται με τη περιβαλλοντική προστασία σε διεθνές επίπεδο. Η UNEP είναι η ορισθείσα αρχή του συστήματος των ΗΕ σε θέματα περιβάλλοντος, και παρέχει κατευθυντήριες Οδηγίες στα κράτη-μέλη για την αντιμετώπιση της ρύπανσης σε διεθνές επίπεδο. Το Σχέδιο Αρχών Συμπεριφοράς της UNEP, του 1979, περιλαμβάνει 15 αρχές, οι οποίες στηρίζονται στη Διακήρυξη της Στοκχόλμης, και καταγράφουν υποχρεώσεις πρόληψης και

⁶⁰ Stacey J., Preventive Justice, the Precautionary Principle and the Rule of Law, Vol. 23, Routledge, New York, 2016, σ. 6-15.

⁶¹ Σύμβαση-πλαίσιο των ΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή, 1771 UNTS I-30822, 1992, διαθέσιμο στο: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> (επίσκεψη 22/02/2018).

⁶² Σύμβαση για την Βιοποικιλότητα, 1760 UNTS 79, 1992.

⁶³ Andronico A., Utilization of Shared Natural Resources: Towards a Code of Conduct. Environmental Policy and Law, Vol. 5, 1979, σ. 66-76, Petsonk C.A., The Role of the United Nations Environment Programme (UNEP) in the Development of International Environmental Law, American University International Law Review, Vol. 5, 1990, σ. 351-391.

ευθύνης για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής ρύπανσης⁶⁴. Το έργο της UNEP, από την ίδρυση της έως και σήμερα, είναι αξιοσημείωτο, καθώς έχει αναλάβει πλήθος περιβαλλοντικών προγραμμάτων, τα οποία σχετίζονται με τα κυριότερα διεθνή περιβαλλοντικά προβλήματα⁶⁵.

3.4. Οι Συστάσεις του ΟΟΣΑ

Ένας ακόμη διεθνής οργανισμός που προάγει με το έργο του την προστασία του περιβάλλοντος είναι ο διεθνής **Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και την Ανάπτυξη (εφεξής ΟΟΣΑ)**, ήδη, από το 1974, έχει υιοθετήσει σημαντικές αρχές για την αντιμετώπιση της διασυνοριακής ρύπανσης⁶⁶. Ο ρόλος τους είναι κατευθυντήριος και συμβάλει θετικά στη διαμόρφωση των διεθνών περιβαλλοντικών συμβάσεων. Αυτές οι αρχές είναι: **της μη-διάκρισης και της ίσης μεταχείρισης των ζημιωθέντων**⁶⁷, οι οποίες υιοθετήθηκαν αργότερα τόσο από τις εθνικές όσο και τις κοινοτικές έννομες τάξεις των κρατών, και αποτελούν βασικές αρχές του διεθνούς δικαίου. Ακολούθησε μια πληθώρα Συστάσεων του ΟΟΣΑ, με συμβουλευτικό χαρακτήρα, οι οποίες συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος⁶⁸.

3.5. Ο ρόλος της ΕΔΔ

Σημαντικός είναι και ο ρόλος της **Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου των Ηνωμένων Εθνών (εφεξής ΕΔΔ)**, η οποία έχει συμπεριλάβει στο πρόγραμμα εργασιών της το θέμα της πρόληψης και της διεθνούς ευθύνης των κρατών. Συγκεκριμένα, στο Σχέδιο Άρθρων για τη Πρόληψη της Διασυνοριακής Ρύπανσης⁶⁹, η ΕΔΔ διατυπώνει την αρχή της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης σε άλλα κράτη, καθώς και τις επιμέρους υποχρεώσεις που απορρέουν από την εν λόγω αρχή. **Η υποχρέωση για πρότερη και έγκαιρη ειδοποίηση, η υποχρέωση για διεξαγωγή μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, η υποχρέωση ανταλλαγής πληροφοριών, και η υποχρέωση διαβουλεύσεων** συνθέτουν το πλέγμα της γενικότερης υποχρέωσης

⁶⁴ UNEP, Draft Principles of Conduct in the Field of Environmental for the Guidance of States in the Conservation and Harmonious Utilization of Natural Resources Shared by Two or More States, UNEP/GC.6/16, 1978, βλ. επίσης, *Sands Ph., Peel J., Fabra A. and MacKenzie R.*, ό.π., σ. 36-37.

⁶⁵ Οι 6 περιβαλλοντικοί στόχοι που έχει θέσει η UNEP για τον 21^ο αιώνα αφορούν την κλιματική αλλαγή, τις περιβαλλοντικές απειλές από καταστροφές και συγκρούσεις, τη διαχείριση των οικοσυστημάτων, την περιβαλλοντική διακυβέρνηση, τις επιβλαβείς χημικές ουσίες και την αποδοτικότητα των πόρων/βιώσιμη παραγωγή και κατανάλωση.

⁶⁶ Recommendation on Principles Concerning Transfrontier Pollution, (74/224)/OECD/14.11.1974, όπου προτείνει την υιοθέτηση μιας σειράς αρχών για τη διασυνοριακή ρύπανση (Τίτλος F) με επίκεντρο τη συνεργασία των κρατών για την πρόληψη και αποτροπή των ρυπάνσεων, καθώς και την επεξεργασία κατάλληλων μέτρων σε περιπτώσεις επείγουσας αντιμετώπισης ατυχηματικής ρύπανσης.

⁶⁷ Recommendation of the Council for the Implementation of a Regime of Equal Right of Access and Non-Discrimination in Relation to Transfrontier Pollution, (77/28)/OECD/1977.

⁶⁸ Αναλυτικότερα για τις Συστάσεις του ΟΟΣΑ, βλ. *Cogan J.K., Hurd I. and Johnstone I.* (eds), *The Oxford Handbook of International Organizations*, Oxford University Press, Oxford, 2016, σ. 1196.

⁶⁹ Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities with Commentaries, Yearbook of the International Law Commission, 2001, Vol. 2, Part 2, σ. 148-170, διαθέσιμο στο: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf (επίσκεψη 22/12/2017).

πρόληψης. Επίσης, η ΕΔΔ κατέληξε και σε μια σειρά από Άρθρα για τη Διεθνή Ευθύνη των Κρατών, με κεντρικό θέμα, τον καταμερισμό της ευθύνης σε περίπτωση διασυννοριακής ρύπανσης. Οι δυο αυτές ξεχωριστές εκθέσεις της ΕΔΔ, καλύπτουν όλα τα θέματα που άπτονται της προστασίας του περιβάλλοντος, και έχουν προκαλέσει το έντονο ενδιαφέρον της παγκόσμιας κοινότητας, καθώς δεν νοείται να εξεταστεί το ζήτημα της ευθύνης χωρίς την παράλληλη εξέταση των κανόνων πρόληψης⁷⁰. Τα Άρθρα της ΕΔΔ έχουν συμβάλει σημαντικά στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, αφού περικλείουν στο περιεχόμενο τους, τις βασικές συνιστώσες της περιβαλλοντικής προστασίας, τις οποίες θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τα κράτη, κατά το σχεδιασμό μιας επικίνδυνης για το περιβάλλον δραστηριότητας.

Με βάση όλα τα παραπάνω συνάγεται ότι, τα soft-law κείμενα αποτελούν τον κορμό της περιβαλλοντικής προστασίας. Στο πυρήνα, βρίσκεται η Διακήρυξη της Στοκχόλμης και του Ρίου, οι οποίες άνοιξαν το δρόμο για μια σειρά εξελίξεων στο τομέα του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Σε αυτή την πορεία, προς μια διευρυμένη προστασία σε διεθνές επίπεδο, συνέβαλαν καθοριστικά και οι διεθνείς οργανισμοί με τα Προγράμματα Δράσης και τις Εκθέσεις που εξέδωσαν. Ειδικό βάρος έχει δοθεί στο ρόλο της ΕΔΔ για τα ζητήματα της διασυννοριακής ρύπανσης, και της UNEP, η οποία με τη σειρά της εξέδωσε Οδηγίες για το θέμα της πρόληψης και της ευθύνης σε περιπτώσεις διασυννοριακής ρύπανσης. Με άλλα λόγια, ένα ολοκληρωμένο σύστημα περιβαλλοντικής προστασίας θα πρέπει να υποχρεώνει τα κράτη να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για να προστατεύουν το περιβάλλον, η υποχρέωση αυτή, «καθοδηγείται» και «εξελισσεται» από τα soft-law κείμενα, τα οποία δημιουργούν ένα παγκόσμιο *forum*, που προωθεί το διάλογο και καλύπτει όλες τις πτυχές του ζητήματος της διασυννοριακής ρύπανσης.

4. Ο ρόλος του διεθνούς συμβατικού δικαίου περιβάλλοντος

Η διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος διακρίνεται σε δυο φάσεις: i) η πρώτη φάση, περιλαμβάνει τις πρώτες νομολογιακές αποφάσεις και τα soft-law κείμενα. ii) Η δεύτερη φάση, παρουσιάζει μια έντονη κινητοποίηση σύναψης διεθνών περιβαλλοντικών συμφωνιών, οι οποίες συγκροτούν το μεγαλύτερο τμήμα του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος.

⁷⁰ Ακολούθησαν οι κανόνες του Μόντρεαλ για τη Διασυννοριακή Ρύπανση της ΕΔΔ, του 1982, οι οποίοι περιλάμβαναν, κατά κύριο λόγο, κανόνες πρόληψης και αναγνώριζαν την αρχή της μη πρόκλησης διασυννοριακής ζημίας, με παρόμοιο τρόπο με αυτόν της Διακήρυξης της Στοκχόλμης, βλ. International Law Association, Report of the 60th Conference, Montreal, 1982, σ. 540.

4.1. Οι διεθνείς περιβαλλοντικές συμφωνίες

Με αφορμή τη Διακήρυξη της Στοκχόλμης, ξεκίνησαν οι πρώτες διεθνείς πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση της διασυννοριακής ρύπανσης. Η έντονη κινητοποίηση, ξεκινάει την δεκαετία του '80, όταν σημαντικά περιβαλλοντικά προβλήματα έκαναν την εμφάνισή τους στη παγκόσμια κοινότητα. Προβλήματα οικουμενικού χαρακτήρα, όπως το φαινόμενο του θερμοκηπίου, η αποξήλωση των δασών, η ρύπανση των υδάτων, η εξαφάνιση των ειδών, η καταστροφή της στοιβάδας του όζοντος, κ.α., τα οποία ανέδειξαν τη συνεχή υποβάθμιση του περιβάλλοντος από τις ανθρώπινες δραστηριότητες, και τη σταδιακή εξάντληση των φυσικών του πόρων. Οι συνέπειες τους, καταστροφικές, τόσο για τον άνθρωπο όσο και για το περιβάλλον, και η ανάγκη διεθνούς συνεργασίας για την αντιμετώπιση τους πιο έντονη από ποτέ. Δεδομένου ότι η ρύπανση δεν γνωρίζει σύνορα και κατ' επέκταση μικρό ρόλο μπορούν να παίξουν λύσεις αμιγώς εθνικές, η ενοποιημένη προσπάθεια των κρατών για μια ολιστική προσέγγιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων κρίνεται αναγκαία.

Η θετική διάθεση των κρατών στην ιδέα να «θυσιάσουν» μέρος της εθνικής τους αυτονομίας με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος οδήγησε στην σύναψη διεθνών συμβάσεων, με σκοπό την ενίσχυση της συλλογικής δράσης για την αντιμετώπιση περιβαλλοντικών ζητημάτων. Πρόκειται για μια πλειάδα πολυμερών, κυρίως, συμβάσεων, όπως: η Σύμβαση του Ραμσάρ για την Προστασία των Υγροβιότοπων Διεθνούς Σημασίας⁷¹, η Σύμβαση για την Πρόληψη της Θαλάσσιας Ρύπανσης από τα Πλοία (MARPOL)⁷², η Σύμβαση της Βαρκελώνης για την Προστασία της Μεσογείου από τη Ρύπανση⁷³, η Σύμβαση της Βασιλείας για τη Διασυννοριακή Μεταφορά Επικινδύνων Αποβλήτων⁷⁴, η Σύμβαση-πλαίσιο για την Προστασία της Στιβάδας του Όζοντος, και η Σύμβαση της Γενεύης για την Διασυννοριακή Ατμοσφαιρική Ρύπανση σε Μεγάλη Απόσταση⁷⁵, οι οποίες αποτελούν κάποια παραδείγματα της παγκόσμιας προσπάθειας των κρατών να αντιμετωπίσουν το ζήτημα της ρύπανσης, και ειδικότερα της διασυννοριακής, δεδομένου ότι μιλάμε για διεθνείς περιβαλλοντικές συμφωνίες.

Σε πρώτη φάση, τα κράτη συντόνισαν τις προσπάθειες τους για την αντιμετώπιση της καταστροφής της στοιβάδας του όζοντος⁷⁶, και συνέχισαν με την υιοθέτηση μιας

⁷¹ Σύμβαση για τους Υγροτόπους Διεθνούς Σημασίας, 1971, εν ισχύ από τις 21/12/1975.

⁷² Διεθνής Σύμβαση για τη Πρόληψη της Ρύπανσης από Πλοία (MARPOL), 1973.

⁷³ Σύμβαση για τη προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και των παράκτιων περιοχών της Μεσογείου θαλάσσης, Βαρκελώνη 10/06/1995, εν ισχύ από τις 09/07/2004. Πρόκειται για την αναθεωρημένη εκδοχή της αρχικής σύμβασης του 1976, βλ. σχετικά, *Γρηγορίου Π.*, Το Νομικό Σύστημα Προστασίας του Θαλάσσιου Περιβάλλοντος της Μεσογείου κατά της Ρύπανσης, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 1992, σ. 22 επ.

⁷⁴ Σύμβαση για την Διασυννοριακή Μεταφορά Αποβλήτων και την Εξάλειψή τους, 1989, εν ισχύ από τις 05/05/1992.

⁷⁵ Σύμβαση για τη Διασυννοριακή Ατμοσφαιρική Ρύπανση, 1979, εν ισχύ από τις 16/03/1980.

⁷⁶ Στη δεκαετία του '80 η προσπάθεια αυτή έγινε πιο έντονη όταν για παράδειγμα τα κράτη συντόνισαν τις προσπάθειες τους για την αντιμετώπιση της καταστροφής της στοιβάδας του όζοντος, βλ.

σειράς *πολυμερών περιβαλλοντικών συμβάσεων*, με οικουμενικό ή περιφερειακό χαρακτήρα, για όλα σχεδόν τα ζητήματα που άπτονται της προστασίας του περιβάλλοντος⁷⁷. Σε ένα μεγάλο ποσοστό παίρνουν τη μορφή *Σύμβασης-πλαίσιου*⁷⁸, που θέτει γενικές υποχρεώσεις, προγραμματικού χαρακτήρα, ως ένα είδος αρχικού συμβιβασμού πάνω σε ορισμένες βασικές αρχές συμπεριφοράς, χωρίς να υπάρχει κάποιος μηχανισμός που να επιβάλλει κυρώσεις για την παραβίαση της υποχρέωσης⁷⁹. Ουσιαστικά, η μόνη υποχρέωση που θέτει στα συμβαλλόμενα μέρη είναι να λάβουν μέτρα για να προλάβουν, μειώσουν και να καταπολεμήσουν, κατά το μέτρο του δυνατού (*to prevent, reduce and control to the fullest possible extent*), διάφορες πηγές ρύπανσης ή για να προστατεύσουν συγκεκριμένα είδη ή χώρους. Υποστηρίζεται ότι αυτή η επιλογή αποτελεί προϊόν συμβιβαστικής λύσης, με σκοπό να διευρύνει το κύκλο της συμμετοχής των κρατών της διεθνούς κοινότητας σε πολυμερείς περιβαλλοντικές συμβάσεις.

Οι γενικές υποχρεώσεις εξειδικεύονται τις περισσότερες φορές από μεταγενέστερα *Πρωτόκολλα*, τα οποία συγκεκριμενοποιούν το περιεχόμενο της αρχικής σύμβασης, θέτουν ειδικά μέτρα και κατευθύνουν συμπεριφορές για την πρόληψη και αντιμετώπιση της διασυννοριακής ρύπανσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Πρωτόκολλο του Κιότο, του 1997⁸⁰, το οποίο αναθεωρεί την αρχική Σύμβαση-πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή, και θέτει ποσοτικοποιημένους στόχους για την μείωση των εκπομπών επιβλαβών ουσιών που προκαλούν το φαινόμενο του θερμοκηπίου. Στην ίδια κατηγορία, ανήκει και η Σύμβαση για την Προστασία της Στοιβάδας του Όζοντος, η οποία εξειδικεύεται από το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ του 1987⁸¹, σχετικά με τα ποσοστά των ουσιών που απομειώνουν τη στοιβάδα του όζοντος.

Παρατηρείται λοιπόν, μια γενικότερη προσπάθεια για μια συνολική προσέγγιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων με απώτερο σκοπό την δημιουργία ενός ολοκληρωμένου συστήματος προστασίας, χωρίς να είναι απαραίτητη προϋπόθεση η έννοια της ευθύνης αλλά της πρόληψης. Οι περιβαλλοντικές καταστροφές δεν αφορούν μεμονωμένα κράτη αλλά παίρνουν μια γενική μορφή, και όλα τα μέρη μιας διεθνούς σύμβασης θα πρέπει να συμμορφώνονται με τα μέτρα για την καταπολέμηση των βλαβών. Τα κράτη, στο πλαίσιο των συμβάσεων που ολοκληρώνουν, θα πρέπει να φροντίζουν να δημιουργούν ένα δίκτυο θεσμών και οργάνων, το οποίο θα είναι επιφορτισμένο με την παρακολούθηση και προώθηση των

Σύμβαση-πλαίσιο για την Προστασία της Στοιβάδας του Όζοντος, 1985, εν ισχύ από τις 22/09/1988/1988.

⁷⁷ Μέσα σε είκοσι χρόνια τέθηκαν σε εφαρμογή συμβάσεις των οποίων η θεματολογία καλύπτει από την κλιματική αλλαγή έως τη βιοποικιλότητα και από την προστασία των δασών μέχρι το εμπόριο ειδών προς εξαφάνιση. Για την πρόοδο στην ολοκλήρωση συμβάσεων, βλ. UNEP, Yearbook 2010, διαθέσιμο στο <http://staging.unep.org/yearbook/2009/>, σ. 4. Σύμφωνα με τη UNEP από το 1998 έως το 2009 έχουν ολοκληρωθεί ή αναθεωρηθεί 218 νέες συμβάσεις και πρωτόκολλα.

⁷⁸ Βλ. *Καράκωστας Ι.*, ό.π., σ. 595 επ., με εκεί παραπομπές σε: Kiss A.C., *Les traites-cadres: une technique juridique caracteristique du droit international de l' environnement*, AFDI 1993, σ. 792.

⁷⁹ Η Συνθήκη της Γενεύης για τη διασυννοριακή μεταφορά της ρύπανσης της ατμόσφαιρας σε μεγάλες αποστάσεις αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση αποποίησης της ευθύνης από τα κράτη για περιβαλλοντικές ζημιές.

⁸⁰ *Breidenich C., Magraw D., Rowley A. and Rubin J.W.*, The Kyoto Protocol to the United States Framework Convention to Climate Change, *American Journal of International Law*, Vol. 92, Issue 2, 1998, σ. 315-331.

⁸¹ *Fahey D.W.*, The Montreal Protocol Protection of Ozone and Climate, *Theoretical Inquiries in Law*, Vol. 14, Issue 2, 2013, σ. 22-42.

στόχων της σύμβασης⁸². Με αυτό τον τρόπο, μια σειρά από πολυμερείς συμβάσεις έχουν αποκτήσει ένα *modus operandi*, το οποίο στηρίζεται στην ομαλή λειτουργία των οργάνων της σύμβασης. Τα όργανα αυτά, είναι υποχρεωμένα να επιλύσουν προβλήματα, τόσο διαδικαστικού χαρακτήρα όσο και ζητήματα παραβίασης των κανόνων της σύμβασης. Η επιλογή της συγκεκριμένης νομοθετικής διαδικασίας μπορεί να χαρακτηριστεί η πλέον εύλογη και συμφέρουσα, από οικονομικής άποψης, για τα κράτη αφού δεσμεύονται νομικά μόνο με βάσει τους κανόνες που έχουν διαμορφώσει τα ίδια, και τους οποίους έχουν αποδεχθεί πλήρως.

⁸² Οι Συμβάσεις διέπονται από τη Σύμβαση για το Δίκαιο των Συνθηκών, η οποία υπεγράφη στη Βιέννη στις 23 Μαΐου, 1969, και τέθηκε σε ισχύ από την χώρα μας με το νδ. 402/1974, ΦΕΚ Α' 141.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ. ΟΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ-ΣΤΑΘΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

1. Η υπόθεση *Pulp Mills on the River Uruguay*

1.1. Τα διάδικα μέρη

Η υπόθεση *Mills on the River Uruguay*⁸³ αφορούσε στη διαφορά που προέκυψε μεταξύ της Αργεντινής και της Ουρουγουάης εξαιτίας της κατασκευής δυο εργοστασίων κατασκευής χαρτιού στο ποταμό Ουρουγουάη, που αποτελεί φυσικό σύνορο των δυο κρατών⁸⁴. Η Ουρουγουάη είχε προχωρήσει στην έγκριση της άδειας του ενός εργοστασίου, και στην κατασκευή του άλλου, ένα έργο που αποτελούσε τη μεγαλύτερη επένδυση ξένου κεφαλαίου στην ιστορία της χώρας. Η Αργεντινή, όμως, εναντιώθηκε στην κατασκευή του έργου, τονίζοντας τις αρνητικές συνέπειες που θα είχε τόσο στο υδάτινο περιβάλλον όσο και στις παρόχθιες περιοχές, και ανέφερε, μεταξύ άλλων, ότι: «οι ανησυχίες των παρόχθιων πληθυσμών σχετίζονται με τους σημαντικούς κινδύνους της μόλυνσης του ποταμού, την επιδείνωση της βιοποικιλότητας, τις βλαβερές επιδράσεις στην υγεία και στην αλιεία, όπως και στις υπερβολικά σοβαρές συνέπειες για τον τουρισμό και άλλα οικονομικά ενδιαφέροντα, ως αποτέλεσμα της κατασκευής των δυο εργοστασίων.....»⁸⁵.

1.2. Το περιεχόμενο της υπόθεσης

Η Αργεντινή, στήριξε την επιχειρηματολογία της στην αθέτηση, από την πλευρά της Ουρουγουάης, 6 βασικών υποχρεώσεων σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο: την υποχρέωση να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα για την δίκαιη χρήση του ποταμού, την υποχρέωση να προβεί σε πρότερη ειδοποίηση σχετικά με την διαδικασία και τις δραστηριότητες που σχετίζονται με την κατασκευή των εργοστασίων, την υποχρέωση να διατηρήσει το υδάτινο περιβάλλον, την αλιεία και την βιοποικιλότητα, την υποχρέωση να λάβει προληπτικά μέτρα για να αποτραπεί η μόλυνση, την υποχρέωση να ετοιμάσει μια ολοκληρωμένη μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, και τέλος, την υποχρέωση να συνεργαστεί στα πλαίσια της καλής πίστης με την Αργεντινή για την διατήρηση του περιβάλλοντος και την αποφυγή της ρύπανσης⁸⁶.

⁸³ *Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), 2006, διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/10779.pdf> (επίσκεψη 20/01/2018).

⁸⁴ Ζητήματα σχετικά με την οριοθέτηση του φυσικού συνόρου των δυο κρατών καθορίζονται στη Συνθήκη του Μοντεβιδέο, το 1961, η οποία προβλέπει στο άρθρο 7, την ίδρυση ενός καθεστώτος διαχείρισης του ποταμού Ουρουγουάη. Το καθεστώς αυτό διέπεται από τη Συμφωνία του 1975 μεταξύ των κρατών, βλ. αναλυτικά, Treaty Concerning the Boundary Constituted by the River Uruguay, done at Montevideo, 1961, 635 UNTS 9074.

⁸⁵ *Pulp Mills on the River Uruguay*, ό.π., σ. 11, παρ. 15.

⁸⁶ *Anton D.K.*, Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay) (Judgment), ICJ Reports, 2010, Australian International Law Journal, Vol. 17, σ. 213.

Στο πλαίσιο της επιχειρηματολογίας της, η Αργεντινή στάθηκε ιδιαίτερα στις διατάξεις του Καταστατικού για τον Ποταμό Ουρουγουάη⁸⁷, το οποίο υπογράφηκε από τα δυο μέρη το 1976, και αποτελούσε μια διμερή συμφωνία των κρατών για την **σωστή διαχείριση και προστασία του ποταμού Ουρουγουάη**⁸⁸. Το Καταστατικό προέβλεπε την σύσταση μιας Επιτροπής για την Διαχείριση του Ποταμού Ουρουγουάη (Επιτροπή CARU), η οποία ήταν αρμόδια για την **ρύθμιση και τον συντονισμό της χρήσης των υδάτων στο ποταμό Ουρουγουάη**. Σύμφωνα με το Καταστατικό (άρθ. 7-12), οποιαδήποτε δραστηριότητα θα μπορούσε να επηρεάσει τη ναυσιπλοΐα, να διαταράξει το υδάτινο περιβάλλον και το καθεστώς του ποταμού, θα έπρεπε να υποβάλλεται σ' αυτήν την Επιτροπή και να εξετάζεται προτού εγκριθεί η υλοποίησή της⁸⁹. Η διαδικασία διακρίνεται σε 4 βασικά σημεία: Αρχικά, το κράτος που σχεδιάζει μια δραστηριότητα, η οποία μπορεί να προκαλέσει **σημαντική** ζημία στα ύδατα του ποταμού, θα πρέπει να ενημερώσει την Επιτροπή, και εάν η Επιτροπή κρίνει ότι η εν λόγω δραστηριότητα όντως εμπεριέχει σοβαρό κίνδυνο για το περιβάλλον, τότε θα ενημερώσει το θιγόμενο κράτος. Εν συνεχεία, εάν το τελευταίο προβάλει αντίρρηση για την υλοποίηση της δραστηριότητας, τότε αρχίζει μια περίοδος 180 ημερών για τα δυο μέρη με σκοπό να διαπραγματευτούν με καλή πίστη για να καταλήξουν σε μια συμφωνία. Τέλος, εάν οι διαφωνίες εξακολουθούν να υπάρχουν και μετά το τέλος της περιόδου, τότε είναι στην ευχέρεια των μερών να παραπέμψουν την υπόθεση στο διεθνές δικαστήριο σύμφωνα με το άρθ. 60 του Καταστατικού του 1975⁹⁰.

Με βάση τα παραπάνω, η Αργεντινή, θεώρησε ότι η Ουρουγουάη είχε παραβιάσει τις διαδικαστικές τις υποχρεώσεις, αφού αθέτησε την υποχρέωση που είχε να ενημερώσει για την πρόθεση της τόσο την Αργεντινή όσο και την CARU, προτού προχωρήσει μονομερώς στην κατασκευή του ενός εργοστασίου. Τόνισε, ότι η Ουρουγουάη δεν εκτίμησε σωστά τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις, και φάνηκε απρόθυμη, παρά τις προσπάθειες της Αργεντινής, να υποβάλλει το θέμα στην αρμόδια Επιτροπή.

Στα επιχειρήματα που προέβαλε, η Αργεντινή, πρόσθεσε, επίσης, ότι η Ουρουγουάη **παραβίασε εκτός από τις διαδικαστικές υποχρεώσεις και τις ουσιαστικές υποχρεώσεις**⁹¹, σύμφωνα με το άρθ. 41 του Καταστατικού, δεν έλαβε όλα τα απαραίτητα μέτρα για την πρόληψη και διατήρηση του περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένης και της υποχρέωσης για αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων⁹². Ως προς το θέμα της διεξαγωγής ΜΠΕ, η Αργεντινή, ισχυρίστηκε ότι η Ουρουγουάη δεν πραγματοποίησε μια εμπεριστατωμένη ΜΠΕ, καθώς δεν προέβλεψε όλους τους περιβαλλοντικούς κινδύνους, καθιστώντας τη μελέτη ελλιπή. Μάλιστα, υποστήριξε ότι η μελέτη δεν ανταποκρινόταν στις σύγχρονες προδιαγραφές και εξελίξεις στο τομέα του περιβάλλοντος, με αποτέλεσμα, οι μελέτες που κατέθεσε να μην αντικατοπτρίζουν το πραγματικό περιβαλλοντικό και οικονομικό αντίκτυπο του έργου στα ύδατα του ποταμού και στις παρόχθιες περιοχές. Στηριζόμενη λοιπόν, στη Συμφωνία του 1975, και συγκεκριμένα, στα άρθ. 35, 36 και 41 του Καταστατικού, ανέφερε ότι η Ουρουγουάη είχε την υποχρέωση να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα

⁸⁷ United Nations, Treaty Series, Statute of the River Uruguay, Vol. 1295, σ. 340-341.

⁸⁸ Στο ίδιο, άρθ. 1, σ. 340.

⁸⁹ Statute of the River Uruguay, ό.π., άρθ. 7, σ. 341.

⁹⁰ Statute of the River Uruguay, ό.π., άρθ. 60, σ. 347.

⁹¹ Anton D.K., ό.π., σ. 217-222.

⁹² Statute of the River Uruguay, ό.π., άρθ. 41, σ. 344.

για την προστασία και διατήρηση του υδάτινου περιβάλλοντος, υποχρέωση που κατά τα λεγόμενα της, δεν τήρησε.

Έτσι, λοιπόν, ξεκίνησε ένας κύκλος συζητήσεων και διαπραγματεύσεων με σκοπό τα δύο μέρη να έρθουν σε μια συμφωνία, και να διευθετηθούν οι οποιεσδήποτε αντιρρήσεις από τη πλευρά της Αργεντινής. Μάλιστα, οι δυο κυβερνήσεις είχαν προχωρήσει στη **σύσταση μιας Ειδικής Επιτροπής (GTAN)**⁹³, το 2005, για να συντονίσει τις συζητήσεις μεταξύ των κρατών, προκειμένου να καταλήξουν σε μια συμφωνία. Ωστόσο, οι προσπάθειες δεν απέδωσαν, αφού η Αργεντινή, από τη μία, συνέχισε να διαφωνεί για την κατασκευή του έργου, και η Ουρουγουάη, από την άλλη, ενέκρινε κανονικά τις άδειες για την κατασκευή του εργοστασίου, τον Ιούλιο του 2005.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, η Αργεντινή, το 2006, να προσφύγει στο δικαστήριο και να υποβάλει αίτημα λήψης προσωρινών μέτρων⁹⁴, με την αιτιολογία ότι η κατασκευή και η λειτουργία του έργου θα είχε άμεσες και ζημιογόνες συνέπειες τόσο στο περιβάλλον, όσο και στις οικονομίες των παρόχθιων περιοχών, και συνεπώς, κρίνεται αναγκαία η αναστολή των αδειών και η διακοπή των εργασιών, μέχρι την εκδίκαση της απόφασης.

Το Δικαστήριο, ωστόσο, έκρινε ότι δεν συνέτρεχε λόγος επιβολής προσωρινών μέτρων⁹⁵, αφού δεν υπήρχε επικείμενος κίνδυνος για το περιβάλλον, και με μεγάλη πλειοψηφία απέρριψε το αίτημα της Αργεντινής. Ειδικότερα, ανέφερε ότι ο κίνδυνος που επικαλέστηκε η Αργεντινή δεν ήταν άμεσος, καθώς συνδεόταν περισσότερο με τη λειτουργία του εργοστασίου, και όχι με την κατασκευή του, η οποία δε θα ξεκινούσε πριν το 2007. Αφού πρώτα τόνισε την υποχρέωση των κρατών να σέβονται και να προστατεύουν το περιβάλλον⁹⁶, παραπέμποντας σε προηγούμενη νομολογία του, τόνισε ότι υπάρχει ήδη ένας κοινός μηχανισμός συνεργασίας των κρατών⁹⁷, η CARU, η οποία είναι υπεύθυνη για θέματα που αφορούν στη διαχείριση και στη προστασία του ποταμού, και επομένως, δεν υπήρχε λόγος να διατάξει την Ουρουγουάη να συνεργαστεί με την Αργεντινή.

Σε παρόμοιο αίτημα που υπέβαλε η Ουρουγουάη, το 2006, για τη λήψη προσωρινών μέτρων, προκειμένου να προστατεύσει και αυτή τα δικαιώματά της⁹⁸, το δικαστήριο

⁹³ *Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), Application Instituting Proceedings, 2006, σ. 13, παρ. 16, διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/10779.pdf>. (επίσκεψη 20/01/2018).

⁹⁴ Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v Uruguay) (Order on the Request for the Indication of Provisional Measures), 2006, ICJ Reports, no. 135 (Order of 13 July 2006), διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/135-20060713-ORD-02-00-EN.pdf> (επίσκεψη 20/01/2018).

⁹⁵ Tully S., Case - Note, Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay) (Provisional Measures), Australian Journal Law, Vol. 13, 2006, σ. 1-11.

⁹⁶ *Pulp Mills* (Judgment 2010), ό.π., σ. 132, παρ. 72.

⁹⁷ *Pulp Mills* (Judgment 2010), ό.π., σ. 133, παρ. 81.

⁹⁸ Η μαζική κινητοποίηση των πολιτών ενάντια στην κατασκευή των εργοστασίων είχε ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό κεντρικών οδικών αρτηριών που συνδέουν την Αργεντινή με την Ουρουγουάη, γεγονός με σημαντικό οικονομικό αντίκτυπο για την Ουρουγουάη. Η κυβέρνηση της Αργεντινής δεν διέκοψε τις κινητοποιήσεις με αποτέλεσμα η Ουρουγουάη να υποβάλει αίτημα επιβολής προσωρινών μέτρων κατά της Αργεντινής για να διαφυλάξει τα δικαιώματά της. Βλ. *Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), Provisional Measures, Order of the Court of 23 January 2007, σ. 3.

απέρριψε το αίτημα της, καθώς θεώρησε ότι δεν συνέτρεχε κάποιος άμεσος και σοβαρός κίνδυνος για τα δικαιώματα της Ουρουγουάης.

1.3. Η απόφαση του δικαστηρίου επί της ουσίας

Το δικαστήριο στην απόφαση του, τον Απρίλιο του 2010⁹⁹, αφού έκρινε ότι είναι το πλέον αρμόδιο για να εκδικάσει την διαφορά σύμφωνα με το *άρθ. 60 παρ. 1 του Καταστατικού του 1975* για το ποταμό Ουρουγουάη και το *άρθ. 36 παρ. 1* του Καταστατικού του, επικεντρώθηκε σε 3 βασικά σημεία: *στο πεδίο της αρμοδιότητας του, στη παραβίαση των διαδικαστικών υποχρεώσεων, και στην παραβίαση των ουσιαστικών υποχρεώσεων* σύμφωνα με το Καταστατικό του 1975.

Ως προς το σκέλος της αρμοδιότητας, το δικαστήριο διατύπωσε ότι δεν ήταν στα όρια της δικαιοδοσίας του να αποφανθεί για ζητήματα που αφορούσαν *«οποιασδήποτε μορφής περιβαλλοντική ρύπανση»*, όπως ισχυρίστηκε η Αργεντινή, η οποία επικαλέστηκε διάφορες πηγές ρύπανσης, όπως την ατμοσφαιρική ρύπανση, το θόρυβο, την οπτική ρύπανση και την επίπτωση της δυσοσμίας στον τουριστικό κλάδο¹⁰⁰, για να ενισχύσει την επιχειρηματολογία της. Το δικαστήριο επισήμανε, ότι σύμφωνα με το *άρθ. 60 και 36* του Καταστατικού του 1975, ήταν αρμόδιο να εξετάσει ζητήματα που αφορούσαν μόνο στην ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων της Συμφωνίας του 1975¹⁰¹.

Η Αργεντινή ισχυρίστηκε ότι τα *άρθ. 1 και 41* του Καταστατικού του 1975 παρέπεμπαν και σε άλλες διεθνείς συμφωνίες¹⁰² και κανόνες του διεθνούς δικαίου, και, κατά τα λεγόμενα της, θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη κατά την ερμηνεία των διατάξεων του Καταστατικού του 1975, με σκοπό την διεύρυνση του πεδίου προστασίας του ποταμού Ουρουγουάη και των παρόχθιων περιοχών. Επίσης, επικαλέστηκε και τις *αρχές της πρόληψης, της προφύλαξης, της δίκαιης, ορθολογικής και μη επιζήμιας χρήσης διεθνών υδάτινων οδών, τις αρχές της*

⁹⁹ *Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), Judgment of 20 April 2010, ICJ Reports, διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/135-20100420-JUD-01-00-EN.pdf> (επίσκεψη 22/01/2018).

¹⁰⁰ Δούση Ε., Η προστασία του περιβάλλοντος στη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου με αφορμή την υπόθεση *Pulp Mills*, Νόμος και Φύση, 2011, σ. 14, διαθέσιμο στο: <http://nomosphysis.org.gr/12234/> (επίσκεψη 25/01/2018).

¹⁰¹ *Pulp Mills* (Judgment 2010), ό.π., σ. 31-32, παρ. 52.

¹⁰² Η Αργεντινή επικαλέστηκε ορισμένες οικουμενικές συμβάσεις για να τονίσει τις παραβιάσεις της Ουρουγουάης, και τις οποίες, κατά τη γνώμη της, το δικαστήριο θα έπρεπε να λάβει υπόψη όπως: η Σύμβαση Ραμσάρ για τους Υγροβιότοπους Διεθνούς Σημασίας, του 1971, η Σύμβαση CITES για το Διεθνές Εμπόριο των Ειδών της Αγρίας Πανίδας και Χλωρίδας που Κινδυνεύουν με Εξαφάνιση, του 1973, η Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα, του 1992, η Διεθνής Σύμβαση της Στοκχόλμης για τους Έμμοιους Οργανικούς Ρύπους, του 2003, βλ. *Merkouris P., Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay): Of Environmental Impact Assessments and 'Phantom Experts', The Hague Justice Portal, 2010, σ. 5 με περαιτέρω παραπομπές, διαθέσιμο στο: <https://ssrn.com/abstract=2378882> (επίσκεψη 25/01/2018).

βιώσιμης ανάπτυξης, και την υποχρέωση διεξαγωγής μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, για να προβάλει τις παραβιάσεις της Ουρουγουάης¹⁰³.

Το δικαστήριο απέρριψε το αίτημα της Αργεντινής να ερμηνεύσει το Καταστατικό του 1975 στηριζόμενο και σε άλλες διεθνείς συμφωνίες που είναι εν ισχύ για τα μέρη, δεδομένου ότι το Καταστατικό μπορεί να στηρίζεται σε διεθνείς συμφωνίες και κανόνες, ως μια «ιδέα», που θα πρέπει να κατευθύνει τα μέρη σχετικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους, και όχι ως μια δέσμευση στη διμερή συμφωνία. Επομένως, το δικαστήριο κατέληξε ότι τα άρθ. 1 και 41 του Καταστατικού δεν έχουν παραπεμπτικό χαρακτήρα, και οι διεθνείς συμβάσεις που επικαλείται η Αργεντινή δεν περιλαμβάνονται στο Καταστατικό, συνεπώς δεν εφαρμόζονται¹⁰⁴.

Στη συνέχεια, το δικαστήριο εξέτασε τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το Καταστατικό του 1975 και τις υποτιθέμενες παραβιάσεις της Ουρουγουάης, κατόπιν αιτήματος της Αργεντινής. Στηριζόμενο στη διαφωνία που είχε προκύψει μεταξύ των μερών, αρχικά, διέκρινε την υπόθεση σε δυο μέρη, στο πρώτο μέρος εξέτασε τη συμμόρφωση της Ουρουγουάης με τις διαδικαστικές της υποχρεώσεις, ενώ στο δεύτερο με τις ουσιαστικές της υποχρεώσεις¹⁰⁵. Το δικαστήριο αφού υπογράμμισε ότι: «οι δυο κατηγορίες υποχρεώσεων...συμπληρώνουν τέλεια η μία την άλλη, παρέχοντας τη δυνατότητα στα μέρη να επιτύχουν το σκοπό του Καταστατικού»¹⁰⁶, προχώρησε στη ξεχωριστή ερμηνεία τους, καθώς δεν προέκυπτε από το Καταστατικό ότι η παραβίαση των διαδικαστικών υποχρεώσεων επισύρει *ipso facto* την παραβίαση των ουσιαστικών υποχρεώσεων¹⁰⁷.

1.4. Η παραβίαση των διαδικαστικών υποχρεώσεων

Σε πρώτο στάδιο, το δικαστήριο έκρινε την παραβίαση των διαδικαστικών υποχρεώσεων μετά τον ισχυρισμό της Αργεντινής ότι η Ουρουγουάη παρέλειψε να την ειδοποιήσει και να διεξαγάγει διαβουλεύσεις μαζί της, όπως ορίζει το Καταστατικό του 1975, για τα σχέδια κατασκευής και λειτουργίας των δυο εργοστασίων.

Το δικαστήριο στηριζόμενο στα **άρθ. 7-12** του Καταστατικού έκρινε ότι η Ουρουγουάη είχε παραβιάσει τις διαδικαστικές της υποχρεώσεις αφού δεν ενημέρωσε την Αργεντινή μέσω της κοινής Επιτροπής για την σχεδιαζόμενη δραστηριότητα, προτού εγκρίνει τις άδειες και προχωρήσει στην υλοποίηση του έργου¹⁰⁸.

¹⁰³ Δούση Ε., ό.π., σ. 14-15.

¹⁰⁴ *Pulp Mills* (Judgment 2010), ό.π., σ. 33-36, παρ. 58-63.

¹⁰⁵ *Pulp Mills* (Judgment 2010), ό.π., σ. 37-39, παρ. 71-79.

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 39, παρ. 77.

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 39, παρ. 79.

¹⁰⁸ Το δικαστήριο διατύπωσε ότι: «Η Αργεντινή, με το να μην ειδοποιήσει την CARU για τις σχεδιαζόμενες δραστηριότητες για κάθε ένα από τα εργοστάσια και για το μικρό λιμάνι δίπλα στο

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθ. 7, η Ουρουγουάη είχε την υποχρέωση να διαβιβάσει στη CARU, όλες τις απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με το σχέδιο υλοποίησης της δραστηριότητας προκειμένου η Επιτροπή να προβεί σε μια προκαταρκτική εκτίμηση της κατάστασης, και εφόσον, το κρίνει αναγκαίο να ειδοποιήσει την Αργεντινή, σε περίπτωση που αξιολογήσει την ζημία ως σημαντική, με σκοπό να ξεκινήσουν οι συζητήσεις μεταξύ των μερών.

Από την άλλη, η Ουρουγουάη υποστήριξε ότι δεν είχε αθετήσει τις υποχρεώσεις της, προβάλλοντας τα εξής επιχειρήματα: την ενημέρωση της Επιτροπής μέσω των κατασκευαστικών εταιριών που είχαν αναλάβει τα έργα¹⁰⁹, την ενημέρωση και διαβούλευση στις συναντήσεις μεταξύ των δύο χωρών, και την σύσταση της GTAN, το 2005, για το συντονισμό των διαβουλεύσεων. Με βάση τα παραπάνω, υποστήριξε ότι συνεργάστηκε με την Αργεντινή με καλή πίστη για να διευθετηθεί οποιαδήποτε διαφωνία μεταξύ τους.

Το δικαστήριο απέρριψε τους ισχυρισμούς της Ουρουγουάης, αναδεικνύοντας το ρόλο της Επιτροπής ως: «το βασικό εργαλείο για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων συνεργασίας σύμφωνα με το Καταστατικό του 1975»¹¹⁰. Επίσης, τόνισε, ότι οι οποιοσδήποτε συναντήσεις και προφορικές διαβεβαιώσεις μεταξύ των κρατών δεν αντικαθιστούν το ρόλο της Επιτροπής. Το γεγονός ότι η Επιτροπή είχε λάβει ενημέρωση κατευθείαν από τις κατασκευαστικές εταιρίες, δεν αποτέλεσε επιχείρημα, ικανό να απαλλάξει την Ουρουγουάη από την υποχρέωση της να ενημερώσει η ίδια την Επιτροπή. Επιπλέον, η έγκριση των αδειών κατασκευής προτού την ενημέρωση της Επιτροπής και την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων αποτελεί παραβίαση των διαδικαστικών υποχρεώσεων, δηλαδή της υποχρέωσης για ειδοποίηση και ενημέρωση, με σκοπό την διεξαγωγή διαβουλεύσεων¹¹¹.

1.5. Η παραβίαση των ουσιαστικών υποχρεώσεων

Στη συνέχεια, εξετάστηκε η παραβίαση των ουσιαστικών υποχρεώσεων σύμφωνα με το Καταστατικό του 1975, και συγκεκριμένα, τα άρθ. 35, 36 και 41. Η Αργεντινή ισχυρίστηκε ότι η Ουρουγουάη δεν επέδειξε τη **προσήκουσα επιμέλεια (due diligence)**, αφού είχε παραβιάσει μια σειρά από υποχρεώσεις όπως, την υποχρέωση της καλύτερης δυνατής και ορθολογικής χρήσης των υδάτων¹¹², την υποχρέωση προώθησης μέτρων προκειμένου να μην αλλοιωθεί η οικολογική ισορροπία, και την υποχρέωση πρόληψης της ρύπανσης και διαφύλαξης του υδάτινου περιβάλλοντος¹¹³.

εργοστάσιο Orion, απέτυχε να συμμορφωθεί με την υποχρέωση της σύμφωνα με το άρθ. 7, παρ. 1 του Καταστατικού του 1975», ό.π., σ. 48, παρ. 111.

¹⁰⁹ Pulp Mills (Judgment 2010), ό.π., σ. 48, παρ. 110.

¹¹⁰ Pulp Mills (Judgment 2010), ό.π., σ. 44, παρ. 93.

¹¹¹ Pulp Mills (Judgment 2010), ό.π., σ. 56-57, παρ. 140-143.

¹¹² Statute of the River Uruguay, ό.π., άρθ. 1, σ. 340.

¹¹³ Statute of the River Uruguay, ό.π., άρθ. 35-36, σ. 343.

Η Ουρουγουάη, ισχυρίστηκε ότι δεν παραβίασε καμία από τις παραπάνω υποχρεώσεις, αφού έλαβε όλα τα απαραίτητα μέτρα για τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος, και πραγματοποίησε μια *σειρά από μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων*, εφαρμόζοντας τα αυστηρότερα διεθνή κριτήρια και τεχνολογικές προδιαγραφές προκειμένου να αποκλείσει την πιθανότητα ρύπανσης από τα δυο εργοστάσια¹¹⁴.

Το δικαστήριο αφού εξέτασε τους ισχυρισμούς των διάδικων μερών, έκρινε ότι η Ουρουγουάη δεν είχε παραβιάσει τις ουσιαστικές της υποχρεώσεις, όπως απορρέουν από το Καταστατικό του 1975 και από το διεθνές εθνικό δίκαιο, αφού είχε λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα για την πρόληψη της ρύπανσης. Επιπρόσθετα, ανέφερε ότι ο ισχυρισμός της Αργεντινής για παραβίαση των ουσιαστικών υποχρεώσεων, θα είχε μια βάση στη περίπτωση που είχε αποδείξει ότι η κατασκευή και η λειτουργία των εργοστασίων θα είχε αρνητικές επιπτώσεις τόσο στο περιβάλλον όσο και στα συμφέροντα των παρόχθιων περιοχών.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι η Αργεντινή στήριξε την επιχειρηματολογία της στην αρχή της προφύλαξης, σύμφωνα με την οποία το βάρος απόδειξης φαίνεται να αντιστρέφεται υπέρ του κράτους που επικαλείται διακινδύνευση του περιβαλλοντικού αγαθού, συνεπώς, κατά τους ισχυρισμούς της, η Ουρουγουάη, και όχι η Αργεντινή, είχε την υποχρέωση να αποδείξει ότι η σχεδιαζόμενη δραστηριότητα δεν θα προκαλούσε σημαντική ζημία στο περιβάλλον. Το δικαστήριο, όμως, απέρριψε την *αντιστροφή του βάρους απόδειξης*, καθώς κάτι τέτοιο δεν προέκυπτε από το Καταστατικό, επικαλούμενο την πάγια αρχή «*onus probandi incumbit actori*»¹¹⁵.

Το δικαστήριο λοιπόν, αφού επιβεβαίωσε την αρχική διάκριση μεταξύ διαδικαστικών και ουσιαστικών υποχρεώσεων, προχώρησε σε μια σημαντική δήλωση: «*αυτή η απόφαση επίσης αφήνει ανεπηρέαστο το δικαίωμα της Ουρουγουάης και της Αργεντινής να υποβάλουν στο μέλλον ένα νέο αίτημα για τη λήψη προσωρινών μέτρων σύμφωνα με το άρθρ. 75, παρ. 3, των κανόνων του δικαστηρίου, βασισμένο σε νέα γεγονότα*». Με την απόφαση αυτή θέλησε να υπενθυμίσει στα κράτη το ρόλο του ως εγγυητή των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, που δεν αφήνει απροστάτευτο το περιβάλλον μπροστά σε μελλοντικούς περιβαλλοντικούς κινδύνους.

¹¹⁴ *Pulp Mills* (Judgment 2010), ό.π., σ. 68, παρ. 192.

¹¹⁵ Το δικαστήριο επικαλείται σε πολλές νομολογιακές αποφάσεις για τη θέση του δικαστηρίου σχετικά με το βάρος απόδειξης, *Maritime Delimitation in the Black Sea* (Romania v. Ukraine), 2009, ICJ Reports, παρ. 68, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), 2007, βλ. *Merkouris P.*, ό.π., σ. 8 με περαιτέρω παραπομπές.

1.6. Η απόφαση-ορόσημο: Μια συνολική αποτίμηση

Η υπόθεση *Pulp Mills* αποτελεί σταθμό στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος καθώς αναδεικνύει σημαντικές πτυχές του. Αποτελεί παράδειγμα για την εξελικτική πορεία των κανόνων στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος και ανοίγει το δρόμο για μια σειρά πολιτικών και νομικών πρωτοβουλιών, με σκοπό την ενδυνάμωση της περιβαλλοντικής συνιστώσας στη διεθνή έννομη τάξη.

Εν συνεχεία, θα εξετασθούν τα βασικότερα σημεία της απόφασης και η συμβολή τους στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος.

Το πρώτο βασικό σημείο στο οποίο στάθηκε το δικαστήριο ήταν η υποχρέωση της καλύτερης δυνατής και ορθολογικής χρήσης του ποταμού. Για την επίτευξη του σκοπού, τα κράτη θα πρέπει να συνεργάζονται μέσω του κοινού μηχανισμού συνεργασίας για την προστασία και διατήρηση του περιβάλλοντος και την εξασφάλιση των συμφερόντων των παρόχθιων περιοχών. Η ανάγκη δίκαιης και ορθολογικής χρήσης των υδάτων εκφράζεται μέσα από την **«βιώσιμη ανάπτυξη»**, η οποία στοχεύει στην εναρμόνιση της οικονομικής ανάπτυξης με την προστασία του περιβάλλοντος.

Ως εκ τούτου, το δικαστήριο διατύπωσε ότι: *«τέτοια χρήση θα πρέπει να επιτρέπει τη βιώσιμη ανάπτυξη η οποία λαμβάνει υπόψη την ανάγκη συνεχούς διαφύλαξης του περιβάλλοντος του ποταμού με τα δικαιώματα οικονομικής ανάπτυξης των παρόχθιων κρατών»*¹¹⁶. Επομένως, τα κράτη θα πρέπει να καταβάλουν τη προσήκουσα επιμέλεια με σκοπό να επιτύχουν την εξισορρόπηση μεταξύ των οικονομικών και περιβαλλοντικών αναγκών, στα πλαίσια της βιώσιμης ανάπτυξης. Στη συνέχεια, το δικαστήριο πρόσθεσε ότι: *«θεωρεί ότι η επίτευξη της καλύτερης δυνατής και ορθολογικής χρήσης προϋποθέτει στάθμιση αφενός μεταξύ των δικαιωμάτων και αναγκών των μερών ως προς τη χρήση του ποταμού για οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες και, αφετέρου, της υποχρέωσης να το προστατεύουν από οποιαδήποτε ζημία που οι δραστηριότητες αυτές μπορούν να προκαλέσουν στο περιβάλλον»*¹¹⁷. Αυτή η υποχρέωση εμπεριέχεται σε αρκετές διατάξεις του Καταστατικού του 1975, σχετικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μερών, όπως στα άρθρ. 27, 36 και 41. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι το δικαστήριο δεν προσδιορίζει το νομικό χαρακτήρα της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης, έτσι ώστε να συμβάλλει στην αναγνώριση της στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος, όπως και στην απόφαση *Gabcikovo/Nagymaros*, που γίνεται αναφορά της βιώσιμης ανάπτυξης ως μια αντίληψη.

¹¹⁶ *Pulp Mills* (Judgment 2010), ό.π., σ. 38, παρ. 75, βλ. επίσης, *Δούση Ε.*, ό.π., σ. 18.

¹¹⁷ *Pulp Mills* (Judgment 2010), ό.π., σ. 64, παρ. 175.

Ωστόσο, υπάρχει μια σημαντική διαφορά που θα πρέπει να επισημανθεί, το δικαστήριο στην απόφαση *Pulp Mills* δεν αντιμετωπίζει την βιώσιμη ανάπτυξη ως μια αντίληψη που θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά το σχεδιασμό μιας δραστηριότητας, αλλά περισσότερο ως μια *πολιτική*, η οποία θα πρέπει να πλαισιώνει τις πρακτικές των κρατών, μέσα σε ένα κλίμα συνεργασίας για την επίτευξη των τριών βασικών παραμέτρων που τη συνθέτουν: *την οικονομική ανάπτυξη, την προστασία του περιβάλλοντος, και την κοινωνική ευημερία*. Αυτή η πολιτική θα πρέπει να πλαισιώνει τις ενέργειες των κρατών, με έμφαση στη προληπτική δράση και το σεβασμό στα δικαιώματα των παρόχθιων κρατών. Για την επίτευξη της διατήρησης της οικολογικής ισορροπίας, τα κράτη θα πρέπει να παίρνουν τα κατάλληλα μέτρα στα πλαίσια της αρχής της συνεργασίας.

Το δεύτερο σημείο που στάθηκε το δικαστήριο ήταν η αρχή της πρόληψης και των επιμέρους υποχρεώσεων που προκύπτουν από την ανάλυση της υποχρέωσης, όπως είναι η εκπόνηση μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Το δικαστήριο, αφού υπενθύμισε τη γενική αρχή μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης¹¹⁸, εξέτασε κατά πόσο είχε παραβιαστεί η υποχρέωση λήψης προληπτικών μέτρων από την Ουρουγουάη, εστιάζοντας την προσοχή του στην εκπόνηση μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων.

Παρά το γεγονός ότι η υποχρέωση για εκπόνηση ΜΠΕ δεν προβλεπόταν ρητά στο Καταστατικό, το δικαστήριο προέβη σε μια δήλωση σύμφωνα με την οποία η υποχρέωση για ΜΠΕ έχει εθιμικό χαρακτήρα: «*η υποχρέωση πρόληψης και διαφύλαξης σύμφωνα με το άρθρ. 41 του Καταστατικού, θα πρέπει να ερμηνευθεί σε συμφωνία με μια πρακτική η οποία τα τελευταία χρόνια έχει τύχει τέτοιας αποδοχής μεταξύ των κρατών, που μπορεί πλέον να θεωρηθεί ως απαίτηση υπό το γενικό διεθνές δίκαιο να εκπονείται μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων όπου υφίσταται κίνδυνος ότι η προτεινόμενη βιομηχανική δραστηριότητα μπορεί να έχει σημαντική αρνητική επίπτωση σε διασυνοριακό πλαίσιο, ειδικότερα, σε κοινούς πόρους*»¹¹⁹. Επομένως, η διεξαγωγή ΜΠΕ αποτελεί μέρος του εθιμικού δικαίου και θα πρέπει να εφαρμόζεται για δραστηριότητες που υποκρύπτουν σοβαρό διασυνοριακό αντίκτυπο. Το δικαστήριο τόνισε το διαρκή χαρακτήρα της υποχρέωσης διεξαγωγής ΜΠΕ, σημειώνοντας ότι δεν θα πρέπει να περιορίζεται κατά το στάδιο του σχεδιασμού μιας δραστηριότητας, απεναντίας, θα πρέπει να επεκτείνεται σε όλο το φάσμα της λειτουργίας της, προκειμένου να αποκλείεται το ενδεχόμενο πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαδικασία εκπόνησης μιας ΜΠΕ. Το προκαταρκτικό στάδιο αποτελείται από την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της δραστηριότητας με βάση τους κανόνες του εθνικού δικαίου του

¹¹⁸ Η συγκεκριμένη αρχή συναντάται σε μια σειρά νομολογιακών αποφάσεων όπως στην απόφαση *Trail Smelter, Corfu Channel, Nuclear Tests Case, Iron Rhine, Pulp Mills*, και αποτελεί μέρος του διεθνούς εθιμικού δικαίου. Σημαντική είναι και η αναφορά της στο Σχέδιο Άρθρων της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου των ΗΕ για την Πρόληψη της Διασυνοριακής Ρύπανσης, βλ. σχετικά, *Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities with Commentaries*, ό.π., σ. 153.

¹¹⁹ *Anton D.K.*, ό.π., σ. 220-221, *Pulp Mills (Judgment 2010)*, ό.π., σ. 73, παρ. 204.

κράτους το οποίο την προτείνει. Συνεπώς, είναι στην αρμοδιότητα του κράτους να αποφασίσει για το εάν μια δραστηριότητα θα έχει σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, για να προχωρήσει στη διεξαγωγή ΜΠΕ. Στην απόφαση του το δικαστήριο παρατήρησε, ότι ούτε το Καταστατικό, ούτε το διεθνές δίκαιο προσδιορίζουν το περιεχόμενο της ΜΠΕ, συνεπώς, η Ουρουγουάη ήταν υπεύθυνη για να καθορίσει το περιεχόμενο της ΜΠΕ σύμφωνα με το εθνικό της δίκαιο.

Σημαντική είναι η αναφορά του δικαστηρίου σε δυο διεθνή κείμενα που εκφράζουν το περιεχόμενο της υποχρέωσης για διενέργεια ΜΠΕ, στη Σύμβαση για τη Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων σε ένα Διασυνοριακό Πλαίσιο (Σύμβαση Εσπού)¹²⁰, ως τη μοναδική σύμβαση που περιλαμβάνει τις απαραίτητες προϋποθέσεις που θα πρέπει να ακολουθήσει ένα κράτος για τη διεξαγωγή ΜΠΕ, και στις Οδηγίες της UNEP, οι οποίες, αν και δεν έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα, θέτουν συγκεκριμένες παραμέτρους για την διεξαγωγή ΜΠΕ στο διεθνές δίκαιο. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ούτε η Αργεντινή, ούτε η Ουρουγουάη αποτελούν μέρη της Σύμβασης του Έσπού, και επομένως, αποκλείεται οποιαδήποτε ερμηνευτική αναγωγή του δικαστηρίου στην εν λόγω Σύμβαση σχετικά με το περιεχόμενο της ΜΠΕ. Η αναφορά στα διεθνή κείμενα κρίνεται αναγκαία, καθώς αναδεικνύουν την σημασία της συνεχούς αξιολόγησης στο διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος, και στη περίπτωση της UNEP, οι Οδηγίες έχουν ένα κατευθυντήριο χαρακτήρα για μια ολοκληρωμένη αντιμετώπιση του θέματος.

Μια άλλη σημαντική πτυχή του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος που προέβαλε η απόφαση *Pulp Mills* είναι η αρχή της συνεργασίας. Σύμφωνα με το Καταστατικό του 1975, ο κοινός μηχανισμός συνεργασίας (CARU) αποτελεί το κύριο όργανο για την ομαλή έκβαση της διμερούς Συμφωνίας. Τα δυο μέρη έχουν την υποχρέωση να βρίσκονται σε διαρκείς διαβουλεύσεις, με σκοπό το συνεχή έλεγχο και αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Οι διαβουλεύσεις θα πρέπει να διεξάγονται με καλή πίστη λαμβάνοντας υπόψη τα συμφέροντα και των δυο κρατών. Η συνεργασία προϋποθέτει την καταβολή της δέουσας επιμέλειας από τα κράτη, στα πλαίσια μιας γενικότερης προληπτικής δράσης για την αποφυγή πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης.

Μεγάλη εντύπωση προκάλεσε και ο μεγάλος αριθμός των επιστημονικών μελετών που προσκομίστηκαν, και από τα δυο μέρη, ενώπιον του δικαστηρίου. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα μέρη είχαν πραγματοποιήσει ένα πρωτοφανή αριθμό μελετών βασισμένο σε πραγματικά και επιστημονικά στοιχεία. Οι περισσότερες μελέτες είχαν πραγματοποιηθεί από ειδικούς, οι οποίοι, όμως, δεν εμφανίστηκαν στο δικαστήριο ως μάρτυρες/ειδικοί αλλά ως σύμβουλοι των μερών. Το δικαστήριο σημείωσε ότι θα ήταν πιο χρήσιμο να είχαν παρουσιαστεί ως ειδικοί ή μάρτυρες ή και τα δύο, παρά ως

¹²⁰ Η Σύμβαση του Εσπού προάγει την γενική υποχρέωση των κρατών να λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα με σκοπό τη πρόληψη της διασυνοριακής ρύπανσης και περιλαμβάνει ένα κατάλογο δραστηριοτήτων που είναι πιθανό να προκαλέσουν σημαντικά αρνητικό διασυνοριακό αντίκτυπο. Τα κράτη λοιπόν, γνωρίζουν εκ των προτέρων τις δραστηριότητες για τις οποίες θα πρέπει να διεξαγάγουν ΜΠΕ σύμφωνα με τον κατάλογο, βλ. United Nations, Treaty Series, Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, 1991, άρθ. 2, σ. 2-3.

σύμβουλοι, έτσι ώστε να μπορούν τα μέρη και το δικαστήριο να τους υποβάλλουν ερωτήσεις τεχνικού και λεπτομερειακού περιεχομένου¹²¹. Βέβαια, το δικαστήριο είχε τη δυνατότητα να πραγματοποιήσει δική του έρευνα, σύμφωνα με το άρθρ. 50 του Καταστατικού του, κάτι, όμως, που δεν έπραξε¹²².

Το περιεχόμενο της υπόθεσης αναδεικνύει σημαντικές πτυχές του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, όπως είναι η βιώσιμη ανάπτυξη όχι σαν μια «ιδέα», αλλά ως μια πολιτική, η οποία θα πρέπει να πλαισιώνει τη δράση των κρατών κατά τη λήψη μέτρων για το περιβάλλον. Μια ακόμη σημαντική πτυχή που αναδύεται μέσα από την υπόθεση *Pulp Mills* είναι η διασύνδεση της αρχή της δίκαιης και ορθολογικής χρήσης των υδάτινων πόρων με τη βιώσιμη ανάπτυξη. Αυτή η διασύνδεση πραγματώνεται μέσα από μια ισόρροπη σχέση των οικονομικών και εμπορικών συμφερόντων των κρατών με την προστασία και αειφόρο χρήση των περιβαλλοντικών αγαθών.

Επίσης, η απόφαση προβάλλει τον εθιμικό χαρακτήρα της γενικής αρχής της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης, μέσα από την αναφορά σε επιμέρους υποχρεώσεις που συμπληρώνουν την γενική αρχή, όπως η υποχρέωση εκπόνησης ΜΠΕ. Η διαρκής αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων μιας δραστηριότητας αποτελεί τη βασική υποχρέωση που συνθέτει το πλέγμα της προληπτικής δράσης στο διεθνές δίκαιο. Στην απόφαση *Pulp Mills* το δικαστήριο αναγνώρισε την υποχρέωση εκπόνησης ΜΠΕ ως μέρος του διεθνούς εθιμικού δικαίου, ως μια υποχρέωση που θα πρέπει να εφαρμόζεται πάντα όταν υπάρχει σημαντικός κίνδυνος πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης. Η αναγνώριση της αρχής, ως εθιμικής υποχρέωσης, αποσκοπεί στην παγίωση της στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος. Αν και στην υπόθεση, η υποχρέωση διεξαγωγής ΜΠΕ δεν αναφέρεται στο Καταστατικό του 1975, εντούτοις, απορρέει από την γενικότερη αρχή της πρόληψης, της οποίας αποτελεί αναπόσπαστο μέρος.

Η εφαρμογή των κανόνων πρόληψης προϋποθέτει την καταβολή της **δέουσας επιμέλειας** από τα κράτη. Η αρχή της δέουσας επιμέλειας βρίσκεται στον πυρήνα της υποχρέωσης πρόληψης στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος. Στην υπόθεση *Pulp Mills*, η υποχρέωση διαφύλαξης του υδάτινου περιβάλλοντος είναι μια υποχρέωση δέουσας επιμέλειας, αφού τα κράτη θα πρέπει να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την διαφύλαξη της ποιότητας των υδάτων και των δικαιωμάτων των παρόχθιων πληθυσμών. Επομένως, τα κράτη θα πρέπει να επιδεικνύουν την καλύτερη δυνατή συμπεριφορά για την αποτροπή σημαντικής βλάβης και την επίτευξη της οικολογικής ισορροπίας. Η εν λόγω αρχή θα πρέπει να επεκτείνεται σε όλο το φάσμα της δραστηριότητας, δηλαδή τόσο κατά το σχεδιασμό όσο και κατά τη λειτουργία της. Στην απόφαση *Pulp Mills*, η συνεχής αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων μιας δραστηριότητας απαιτεί την καταβολή της δέουσας επιμέλειας από τα κράτη με σκοπό τη λήψη των απαραίτητων μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος.

¹²¹ *Pulp Mills* (Judgment 2010), ό.π., σ. 62, παρ. 167.

¹²² Για την άποψη της μειοψηφίας σχετικά με την απόφαση του δικαστηρίου να μην αναθέσει τη διεξαγωγή έρευνας σε ανεξάρτητα πρόσωπα, βλ. *Merkouris P.*, ό.π., σ. 9-10.

Τέλος, η υπόθεση *Pulp Mills*, προβάλλει πολλά και σημαντικά ζητήματα στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος. Αποτελεί την πρώτη απόφαση με κεντρικό αντικείμενο την ερμηνεία και εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Σημαντικός αποδείχθηκε ο ρόλος του δικαστηρίου, αφού επιβεβαίωσε με την ερμηνεία του προγενέστερες νομολογιακές αποφάσεις και αποτέλεσε εγγυητή στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Με μια εκτενή αναφορά στις αρχές της πρόληψης, της προφύλαξης, της ΜΠΕ, της ειδοποίησης, της συνεργασίας, της διεξαγωγής διαβουλεύσεων, η απόφαση αποτελεί μια θετική εξέλιξη στη νομολογία περί προστασίας του περιβάλλοντος.

2. *Aerial Herbicide Spraying* (Ecuador v. Colombia)

Η υπόθεση *Aerial Herbicide Spraying*, αν και έκλεισε συμβιβαστικά, χωρίς να υπάρξει δικαστική απόφαση, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς μέσα από την ανάλυση των περιστατικών ξεδιπλώνεται το ζήτημα της διασυννοριακής ρύπανσης. Ξεχωριστής σημασίας αποτελεί η αναφορά σε σημαντικές αρχές που πλαισιώνουν την προληπτική δράση στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος, όπως είναι: η αρχή της πρόληψης και της προφύλαξης, η αρχή της συνεργασίας, της ειδοποίησης, της ανταλλαγής πληροφοριών, της διεξαγωγής διαβουλεύσεων και διαπραγματεύσεων.

Η υπόθεση *Aerial Herbicide Spraying* αποτελεί την πιο πρόσφατη υπόθεση με περιβαλλοντικό περιεχόμενο στο διεθνές δίκαιο, και επομένως, η ανάλυση της κρίνεται αναγκαία, για να διαπιστωθεί, εάν το διεθνές δικαστήριο έχασε μια τεράστια ευκαιρία να συνδράμει με την ερμηνεία του στην εξελικτική πορεία του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος μέσα από την υπόθεση *Aerial Herbicide Spraying*¹²³. Αν και η υπόθεση έκλεισε συμβιβαστικά, το 2013, ύστερα από την επιστολή που έστειλε το Εκουαδόρ στο Διεθνές Δικαστήριο, και ανέφερε ότι: «πλήρως και οριστικά επιλύθηκαν οι ισχυρισμοί του Εκουαδόρ εναντίον της Κολομβίας»¹²⁴, την οποία επιβεβαίωσε και η Κολομβία, οι Εκθέσεις των δυο κρατών, με τις δυο αντικρουόμενες απόψεις τους, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς προβάλουν σημαντικά περιβαλλοντικά ζητήματα, με έμφαση στο διασυννοριακό τους χαρακτήρα, και αναδεικνύουν σύγχρονες πτυχές τους στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος.

¹²³ *Aerial Herbicide Spraying* (Ecuador v. Colombia), Application Instituting Proceedings, 2008, ICJ Reports, διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/138/14474.pdf> (επίσκεψη 15/02/2018).

¹²⁴ *Aerial Herbicide Spraying* (Ecuador v. Colombia), Order of 13 September, 2013, διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/138/138-20130913-ORD-01-00-EN.pdf> (επίσκεψη 15/02/2018).

2.1. Τα περιστατικά της υπόθεσης

Η υπόθεση αφορούσε στη διαμάχη που είχε προκύψει μεταξύ του Εκουαδόρ και της Κολομβίας εξαιτίας των αλληπάλληλων εναέριων ψεκασμών με χημικές ουσίες που πραγματοποιούσε η Κολομβία σε μεγάλες δασικές εκτάσεις, πολύ κοντά στα σύνορα με το Εκουαδόρ. Ο σκοπός των αεροψεκασμών ήταν η καταστροφή τεράστιων εκτάσεων φυτειών κόκας για να περιοριστεί η παράνομη καλλιέργεια τους στην Κολομβία.

Το πρόγραμμα κατά των παράνομων ναρκωτικών είχε ονομαστεί «Σχέδιο Κολομβία», και μάλιστα είχε χρηματοδοτηθεί από την Αμερική, στα πλαίσια μιας παγκόσμιας εκστρατείας, με την ονομασία «Πόλεμο στα Ναρκωτικά». Το πρόγραμμα περιλάμβανε εναέριους ψεκασμούς με χημικές ουσίες σε φυτείες νοτιοδυτικά της Κολομβίας, που βρίσκεται το σύνορο με το Εκουαδόρ. Η κυβέρνηση της Κολομβίας είχε διαβεβαιώσει ότι είχαν προηγηθεί επιστημονικές μελέτες των χημικών ουσιών που χρησιμοποιήθηκαν για τους ψεκασμούς, από τις οποίες δεν προέκυψαν στοιχεία για βλαβερές επιπτώσεις στο περιβάλλον, και ως εκ τούτου, η Κολομβία μπορούσε να προχωρήσει στην εφαρμογή του προγράμματος¹²⁵.

2.2. Η παραβίαση της γενικής αρχής μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης

2.2.1. Οι ισχυρισμοί του Εκουαδόρ

Το Εκουαδόρ ισχυρίστηκε ότι οι αεροψεκασμοί είχαν σοβαρό διασυνοριακό αντίκτυπο στο έδαφος του, με αποτέλεσμα να ξεκινήσει μια διαμάχη μεταξύ των κρατών, εξαιτίας της πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης, κατά τα λεγόμενα του Εκουαδόρ, στο έδαφος του. Το Εκουαδόρ προέβαλε την ανησυχία του για τις επιπτώσεις των χημικών ουσιών που έφταναν στο έδαφος του, δηλώνοντας ότι: «οι εναέριοι ψεκασμοί έχουν ήδη προκαλέσει σοβαρή ζημία στην υγεία των κατοίκων, στις σοδειές, στα ζώα, και στο φυσικό περιβάλλον του Εκουαδόρ, και υποκρύπτουν ένα σοβαρό κίνδυνο για περαιτέρω ζημία σταδιακά»¹²⁶.

Στη συνέχεια, πρόσθεσε, ότι τα δυο κράτη διεξήγαγαν διαβουλεύσεις, οι οποίες, όμως, δεν απέδωσαν κανένα αποτέλεσμα, εξαιτίας της απροθυμίας που έδειξε η Αργεντινή, να συνεχίσει με καλή πίστη στη διεξαγωγή διαβουλεύσεων. Το Εκουαδόρ ανέφερε ότι είχε υποβάλλει επανειλημμένως αιτήματα στη κυβέρνηση της Κολομβίας για περαιτέρω ενημέρωση και πληροφορίες σχετικά με το σχέδιο των αεροψεκασμών,

¹²⁵ *Esposito R., The ICJ and the Future of Transboundary Harm Disputes: A Preliminary Analysis of the Case Concerning Aerial Herbicide Spraying (Ecuador v. Colombia), Pace International Law Review Online Companion, 2010, Vol. 2, Issue 1, σ. 4, παρ. 1-2.*

¹²⁶ *Aerial Herbicide Spraying, ό.π., σ. 4, παρ. 2.*

και συγκεκριμένα, είχε ζητήσει, μεταξύ άλλων, αναλυτικές πληροφορίες σχετικά με το είδος και τη δράση των χημικών ουσιών, πρότερη ειδοποίηση από την Κολομβία για την έναρξη του σχεδίου, ένα εγχειρίδιο με τις επιστημονικές αναλύσεις των μελετών, και μια συνάντηση για την αξιολόγηση των συνεπειών του σχεδίου στο περιβάλλον και στα παρόχθια κράτη. Επομένως, το Εκουαδόρ είχε κινήσει τις διαδικασίες συνεργασίας όπως απορρέουν από το διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος.

Μάλιστα, το Εκουαδόρ, είχε προτείνει στην Κολομβία τη θεσμοθέτηση μιας κοινής ζώνης αποκλεισμού στα σύνορα των δύο κρατών, με σκοπό την απαγόρευση των ψεκασμών στη συγκεκριμένη ζώνη¹²⁷, για την διαφύλαξη της εδαφικής του ακεραιότητας. Η Κολομβία απέρριψε και αυτή την πρόταση, με την αιτιολογία ότι: «η θεσμοθέτηση μιας *aspersion-free strip* στα σύνορα μεταξύ των δυο κρατών, όπως προτάθηκε από τη κυβέρνηση του Εκουαδόρ...δεν μπορεί να γίνει δεκτή για μια σειρά από λόγους...»¹²⁸. Οι διαπραγματεύσεις συνεχίστηκαν με τη σύσταση δυο επιστημονικών επιτροπών, με σκοπό την διευθέτηση των όποιων διαφορών, όμως, ούτε αυτές οι προσπάθειες είχαν κάποιο αποτέλεσμα¹²⁹.

Παρατηρείται λοιπόν, κατά τους ισχυρισμούς του Εκουαδόρ, ότι η Κολομβία αρνήθηκε επανειλημμένα να λάβει υπόψη της τα συμφέροντα του Εκουαδόρ και να δείξει τον ανάλογο σεβασμό στην εδαφική του ακεραιότητα. Αποτέλεσμα αυτής της διαμάχης ήταν η αίτηση που κατέθεσε στο διεθνές δικαστήριο του ΟΗΕ το Εκουαδόρ, το 2008, για να κρίνει και να αποφασίσει εάν η Κολομβία είχε παραβιάσει μια σειρά από υποχρεώσεις της σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, όπως είναι: ο σεβασμός στην εδαφική του ακεραιότητα, η λήψη προληπτικών μέτρων για την απαγόρευση πρόκλησης διασυννοριακής ρύπανσης, η απαγόρευση μέσων με σοβαρό διασυννοριακό αντίκτυπο στο περιβάλλον, και επιπλέον, υπέβαλε αίτηση αποζημίωσης από την Κολομβία για τις ανεπανόρθωτες βλάβες που είχαν προκαλέσει οι εναέριοι ψεκασμοί στο περιβάλλον, στις ιδιοκτησίες και στην υγεία των κατοίκων¹³⁰.

Συγκεκριμένα, διατύπωσε ότι: «η Κολομβία έχει παραβιάσει τα δικαιώματα του Εκουαδόρ σύμφωνα με το εθιμικό και συμβατικό διεθνές δίκαιο. Η βλάβη που έχει ήδη προκληθεί και η μελλοντική απειλή, αποτελούν μερικές μη αναστρέψιμες συνέπειες, που αποδεικνύουν ότι η Κολομβία έχει αποτύχει να συμμορφωθεί με τις υποχρεώσεις της πρόληψης και της προφύλαξης»¹³¹. Συνέχισε, λέγοντας ότι: «έχει κάνει επαναλαμβανόμενες προσπάθειες για διαπραγμάτευση με σκοπό το τερματισμό των ψεκασμών αλλά αυτές οι διαπραγματεύσεις έχουν αποδειχθεί ανεπαρκείς», η άρνηση της Κολομβίας για συνεργασία είναι μια ένδειξη έλλειψης καλής πίστης στη

¹²⁷ Diplomatic Note 55416/2001- GM/SOI/SSN, sent from the Ministry of Foreign Affairs of Ecuador to the Ministry of Foreign Affairs of Colombia, 2001, Memorial of Ecuador, Vol. II, Annex 41, διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/138/17540.pdf>. (επίσκεψη 15/02/2018).

¹²⁸ *Aerial Herbicide Spraying*, ό.π., σ. 21-22, παρ. 28-30.

¹²⁹ Τα δυο κράτη έχουν την γενική υποχρέωση να διευθετούν τις όποιες διαφορές τους με διπλωματία. Θα πρέπει να εξαντλούν όλους τους κρατικούς μηχανισμούς επίλυσης διαφορών προτού παραπέμψουν μια διαφωνία στη δικαιοδοσία του δικαστηρίου. Αυτή η υποχρέωση προκύπτει από το άρθρ. 2 της Συνθήκης της Μπογκοτά, στην οποία είναι μέρη, βλ. περισσότερα για Συνθήκη Μπογκοτά στο: <https://www.state.gov/p/wha/rls/70580.htm> (επίσκεψη 15/02/2018).

¹³⁰ *Aerial Herbicide Spraying*, ό.π., σ. 25-26, παρ. 35-36.

¹³¹ *Aerial Herbicide Spraying*, ό.π., σ. 26, παρ. 37.

διεξαγωγή διαβουλεύσεων, και αποτελεί, με τη σειρά της, μια επιμέρους παραβίαση της γενικής αρχής μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος.

Στη συνέχεια, αναφέρθηκε στη διεθνή Σύμβαση των ΗΕ εναντίον της Παράνομης Διακίνησης Ναρκωτικών και Ψυχοτρόπων Ουσιών¹³² (εφεξής Σύμβαση ενάντια στα Ναρκωτικά), του 1988, στην οποία και τα δυο κράτη είναι μέρη, με σκοπό να προβάλει τις παραβιάσεις της Κολομβίας σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο. Συγκεκριμένα, στήριξε την επιχειρηματολογία του στα άρθ. 2 και 14 της Σύμβασης. Τα σημεία που στάθηκε το Εκουαδόρ ήταν οι παραβιάσεις των υποχρεώσεων που προέβλεπε η σύμβαση σχετικά με: «το σεβασμό στην κρατική κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα, την προστασία του περιβάλλοντος, και το σεβασμό στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα»¹³³.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθ. 2, παρ. 2: «τα μέρη θα πρέπει να τηρούν τις υποχρεώσεις τους σύμφωνα με τη Σύμβαση με τέτοιο τρόπο που να συμφωνεί με τις αρχές της κυριαρχικής ισότητας και της μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις άλλων κρατών»¹³⁴. Το Εκουαδόρ ισχυρίστηκε ότι οι αεροψεκασμοί που πραγματοποίησε η Κολομβία στα σύνορα τους είχαν σοβαρό διασυνοριακό αντίκτυπο στο έδαφος του. Η Κολομβία δεν σεβάστηκε την εδαφική του ακεραιότητα και παραβίασε τις υποχρεώσεις της σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο και το άρθ. 2 της Σύμβασης ενάντια στα Ναρκωτικά. **Η πρόκληση διασυνοριακής ρύπανσης στο έδαφος του Εκουαδόρ ισοδυναμεί με προσβολή του δικαιώματος της κρατικής του κυριαρχίας.**

Ακολούθως, έκανε επίκληση στο άρθ. 14, παρ. 2: «κάθε μέρος θα πρέπει να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για να παρεμποδίζει την παράνομη καλλιέργεια και να καταστρέφει φυτά, που περιέχουν ναρκωτικές ή ψυχοτρόπες ουσίες... Τα μέτρα που θα υιοθετεί θα πρέπει να σέβονται τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και να δίνουν τη δέουσα προσοχή στις παραδοσιακές θεμιτές χρήσεις, όπου υπάρχει ιστορική απόδειξη τέτοιας χρήσης, όπως και την προστασία του περιβάλλοντος»¹³⁵. Στηριζόμενο στη παραπάνω διάταξη το Εκουαδόρ δήλωσε ότι ήταν πρόθυμο να συνεργαστεί με την Κολομβία για την αντιμετώπιση ενός σοβαρού ζητήματος όπως είναι η παράνομη καλλιέργεια και διακίνηση ναρκωτικών ουσιών. Όμως, η Κολομβία δεν έδειξε τη δέουσα επιμέλεια κατά τη λήψη μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος και των συμφερόντων του Εκουαδόρ, και απέτυχε να συμμορφωθεί με μια σειρά από υποχρεώσεις όπως απορρέουν από το γενικό διεθνές δίκαιο και από το άρθ. 14 της Σύμβασης ενάντια στα Ναρκωτικά. Οι υποχρεώσεις συνοψίζονται σε τρία βασικά σημεία: **στο δικαίωμα σε ένα υγιεινό περιβάλλον, στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και στη προστασία των αυτοχθόνων πληθυσμών.**

Όσον αφορά το δικαίωμα σε ένα υγιεινό περιβάλλον, η Κολομβία παραβίασε την γενική υποχρέωση που έχουν τα κράτη να προστατεύουν το περιβάλλον ως

¹³² United Nations, Treaty Series, Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1988, διαθέσιμο στο: https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf. (επίσκεψη 15/02/2018).

¹³³ *Aerial Herbicide Spraying* (Ecuador v. Colombia), Memorial of The Republic of Ecuador, 2009, ICJ Reports, Vol. I, σ. 107, παρ. 4.18, διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/138/17540.pdf> (επίσκεψη 15/02/2018).

¹³⁴ Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, ό.π., άρθ. 2, σ. 2.

¹³⁵ Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, ό.π., άρθ. 4, σ. 5.

συλλογικό αγαθό, αφού παραβίασε μια σειρά από υποχρεώσεις που απορρέουν από το διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος. Κατά τα λεγόμενα του Εκουαδόρ δεν προχώρησε σε αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων του σχεδίου, δεν ειδοποίησε το Εκουαδόρ πριν την έναρξη των αεροψεκασμών, αρνήθηκε να συνεργαστεί μαζί του μέσω της ανταλλαγής πληροφοριών σχετικά με τους κινδύνους και τις συνέπειες των αεροψεκασμών, δεν προέβη σε συνεχή έλεγχο και αξιολόγηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον, και προχώρησε μονομερώς στην υλοποίηση και τη λειτουργία του σχεδίου, προκαλώντας διασυννοριακή ρύπανση σε περιοχές εκτός της δικαιοδοσίας της, όπως στο έδαφος του Εκουαδόρ.

Εν συνέχεια, το Εκουαδόρ αναφέρθηκε στη παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, υπενθυμίζοντας ότι ο σεβασμός τους αποτελεί μια *erga omnes*¹³⁶ υποχρέωση σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η Κολομβία θα έπρεπε να σεβαστεί αυτή την υποχρέωση και να λάβει υπόψη της τα δικαιώματα των κρατών πέρα των συνόρων της. Η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των κατοίκων του Εκουαδόρ είναι συνέπεια της περιβαλλοντικής ζημίας που προκλήθηκε στο έδαφος του εξαιτίας των αεροψεκασμών και αποτελεί μια σημαντική προσβολή σε μια σειρά δικαιωμάτων όπως είναι το δικαίωμα στη ζωή, στην υγεία, στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, στην ιδιοκτησία, και σε ένα υγιεινό περιβάλλον.

Στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων συμπεριλαμβάνεται και η προστασία των δικαιωμάτων των αυτοχθόνων πληθυσμών¹³⁷, οι οποίοι βρίσκονται στα σύνορα των δυο κρατών, και είχαν υποστεί τις σοβαρές συνέπειες των αεροψεκασμών. Η καταστροφή τεράστιων δασικών εκτάσεων αποτελεί για αυτούς τη μεγαλύτερη απειλή, αφού τόσο η κουλτούρα τους όσο και η επιβίωση τους είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη γη.

Επικαλούμενο λοιπόν, το άρθ. 31 της Συνθήκης της Μπογκοτά¹³⁸ και το άρθ. 32 της Σύμβασης ενάντια στα Ναρκωτικά¹³⁹, ως βάση για την δικαιοδοσία του διεθνούς δικαστηρίου, ζήτησε από το δικαστήριο να εξετάσει το αίτημα του και να αποφανθεί σχετικά με τις παραβιάσεις της Κολομβίας.

2.2.2. Ο αντίλογος της Κολομβίας

Αντιθέτως, η Κολομβία, στην έκθεση που υπέβαλε στο δικαστήριο, το 2010, κατόπιν της προσφυγής του Εκουαδόρ, ισχυρίστηκε ότι δεν είχε παραβιάσει τις υποχρεώσεις

¹³⁶ *Aerial Herbicide Spraying*, Memorial of The Republic of Ecuador, ό.π., σ. 6, παρ. 1.8.

¹³⁷ *Aerial Herbicide Spraying*, Memorial of The Republic of Ecuador, ό.π., σ. 331-333, παρ. 9.20-9.23.

¹³⁸ Σύμβαση της Μπογκοτά, ό.π., σ. 6, παρ. 7.

¹³⁹ Άρθ. 32, παρ. 1: «αν προκύψει μεταξύ δυο ή περισσότερων Μερών διαφωνία που αναφέρεται στην ερμηνεία ή στην εφαρμογή της Σύμβασης, τα Μέρη θα πρέπει να διαβουλεύονται από κοινού με σκοπό τη διευθέτηση της διαφοράς μέσω διαπραγματεύσεων άλλων ειρηνικών μέσων της εκλογής τους». Και συμπληρώνει στη παρ. 2: «οποιαδήποτε διαφορά που δε μπορεί να διευθετηθεί κατά τρόπο που αναγράφεται στη παράγραφο 1 του άρθρου αυτού, θα υποβάλλεται ύστερα από αίτηση οποιουδήποτε από τα Κράτη Μέρη μεταξύ των οποίων ανέκυψε, στο Διεθνές Δικαστήριο για έκδοση απόφασης», βλ. *Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances*, ό.π., σ. 20.

της σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος, καθότι ενέργησε με όλα τα νόμιμα μέσα για την αντιμετώπιση ενός σοβαρού εθνικού ζητήματος. Οι αεροψεκασμοί με χημικές ουσίες που διεξήγαγε στην ευρύτερη περιοχή, είχαν σκοπό να καταστρέψουν μεγάλες εκτάσεις καλλιέργειας παράνομων φυτειών, για να αντιμετωπίσουν το παράνομο εμπόριο ναρκωτικών και να περιορίσουν τη δράση των καρτέλ στην περιοχή, και σε καμία περίπτωση δεν είχαν πρόθεση να προσβάλλουν τα δικαιώματα του Εκουαδόρ. Η Κολομβία ισχυρίστηκε ότι κατέβαλε τη δέουσα επιμέλεια και πήρε όλα τα απαραίτητα μέτρα για να προστατεύσει το περιβάλλον και τις παρόχθιες περιοχές από τους αεροψεκασμούς, σεβόμενη τα κυριαρχικά τους δικαιώματα.

Στο πλαίσιο της επιχειρηματολογίας της, αναφέρθηκε και σε μια σειρά επιστημονικών μελετών που πραγματοποιήθηκαν με σκοπό την αξιολόγηση των επιπτώσεων από τη χρήση τοξικών ουσιών στο περιβάλλον και τον αποκλεισμό οποιασδήποτε πιθανής πρόκλησης διασυννοριακής ρύπανσης σε περιοχές εκτός των συνόρων της. Από τις αναλύσεις δεν προέκυψαν στοιχεία, ικανά να αποδεικνύουν ότι οι αεροψεκασμοί εμπεριείχαν σημαντικό κίνδυνο για το περιβάλλον και την δημόσια υγεία. Συνεπώς, ο ισχυρισμός του Εκουαδόρ για παραβίαση της υποχρέωσης πρόληψης και προφύλαξης σύμφωνα με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, δεν υφίσταται, αφού αξιολόγησε τη δραστηριότητα, πραγματοποιώντας, μάλιστα, δυο περιβαλλοντικές μελέτες¹⁴⁰, και έλαβε όλα τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία και διατήρηση του περιβάλλοντος *per se*. Συμπλήρωσε ότι η μέθοδος των αεροψεκασμών είχε ξεκινήσει από το 2001, και στη διάρκεια όλων αυτών των χρόνων δεν είχε παρουσιαστεί κάποιος σοβαρός κίνδυνος ή ρύπανση που να οφείλεται στους αεροψεκασμούς. Ως εκ τούτου, χαρακτήρισε αναληθείς τους ισχυρισμούς του Εκουαδόρ, σχετικά με τις βλαβερές επιπτώσεις που είχαν οι ψεκασμοί στην υγεία των κατοίκων, στις ιδιοκτησίες και στο φυσικό περιβάλλον¹⁴¹.

Ένα άλλο επιχείρημα που προέβαλε το Εκουαδόρ, αφορούσε στην υποχρέωση που είχε η Κολομβία, να προβεί σε ειδοποίηση και ενημέρωση πριν την έναρξη των αεροψεκασμών, με σκοπό τα δυο κράτη να διεξαγάγουν διαβουλεύσεις και να αξιολογήσουν τις επιπτώσεις της δραστηριότητας. Η Κολομβία υποστήριξε ότι δεν παραβίασε καμία τέτοια υποχρέωση σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο. Κατά τα λεγόμενα της, το σχέδιο δεν είχε χαρακτηριστεί ως επικίνδυνο ως προς τις περιβαλλοντικές του συνέπειες και το διασυννοριακό τους χαρακτήρα, και επομένως, δεν συνέτρεχε κάποιος λόγος για πρότερη ειδοποίηση του Εκουαδόρ. Μάλιστα, τόνισε ότι δεν ήταν υποχρεωμένη να ειδοποιήσει το Εκουαδόρ ή άλλα παρόχθια κράτη για την έναρξη της δραστηριότητας, αφού αποτελούσε εθνικό σχέδιο, το οποίο

¹⁴⁰ *Aerial Herbicide Spraying* (Ecuador v. Colombia), Counter Memorial of The Republic of Columbia, 2010, ICJ Reports, Vol. I, σ. 33, παρ. 2, διαθέσιμο στο: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/138/17548.pdf> (επίσκεψη 25/01/2018).

¹⁴¹ Οι δυο επιστημονικές μελέτες που είχαν πραγματοποιηθεί επιβεβαίωναν τον ισχυρισμό της Κολομβίας σχετικά με τις αβλαβείς συνέπειες των ψεκασμών, βλ. *Aerial Herbicide Spraying*, Counter Memorial of The Republic of Columbia, ό.π., σ. 23-25.

θα λάμβανε χώρα κατά μήκος των συνόρων της και εντός της εδαφικής της επικράτειας¹⁴². Εντούτοις, ενημέρωσε το Εκουαδόρ για τις περιβαλλοντικές μελέτες και του κοινοποίησε όλες τις απαραίτητες πληροφορίες¹⁴³. Όσον αφορά την αρνητική στάση που επέδειξε στην πρόταση του Εκουαδόρ για τη δημιουργία μιας ζώνης αποκλεισμού από τους ψεκασμούς, δεν αποτελεί ένδειξη έλλειψης καλής πίστης, απεναντίας, δικαιολογείται από το γεγονός ότι οι περισσότερες καλλιεργήσιμες εκτάσεις βρίσκονταν κοντά στα σύνορα με το Εκουαδόρ, και συνεπώς, ο αποκλεισμός της περιοχής θα είχε ως αποτέλεσμα το σχέδιο να μην τελεσφορήσει¹⁴⁴. Επομένως, απέρριψε όλα τα επιχειρήματα του Εκουαδόρ σχετικά με την αθέτηση της υποχρέωσης για συνεργασία και την παρακώληση των αντίστοιχων μηχανισμών που είχαν αναπτύξει τα δύο κράτη για την ομαλή έκβαση του σχεδίου.

2.3. Σχέδιο «Κολομβία»: το μόνο μέσο για τη διασφάλιση της εθνικής ενότητας

Η Κολομβία στήριξε όλη την επιχειρηματολογία της στη σημασία του σχεδίου για τη βιωσιμότητα της χώρας. Η ραγδαία εξάπλωση της παράνομης διακίνησης ναρκωτικών ουσιών και της δράσης των διάφορων καρτέλ στη περιοχή είχε δημιουργήσει ένα κλίμα ανασφάλειας και φόβου στους κατοίκους της Κολομβίας. Το σχέδιο Κολομβία ήταν το **μόνο** μέσο για την **διασφάλιση της εσωτερικής συνοχής του κράτους**. Η Κολομβία παρουσίασε μια σειρά από μελέτες που αποδείκνυαν το τεράστιο πρόβλημα, και ανέφερε, ότι η διακίνηση ναρκωτικών ουσιών αποτελεί τη μεγαλύτερη πηγή εσόδων για την επιβίωση και εξάπλωση της μαύρης αγοράς και των παρακρατικών μηχανισμών. Ως εκ τούτου, αποτελεί πρωταρχική υποχρέωση του κράτους να προστατεύσει τα συμφέροντα του, την κυριαρχία του και τα δικαιώματα των πολιτών του.

Μάλιστα, αναφέρθηκε και στη Σύμβαση ενάντια στα Ναρκωτικά, και συγκεκριμένα, στα άρθρ. 2 και 14, στα οποία καθιερώνεται η υποχρέωση κάθε κράτους να παίρνει τα κατάλληλα μέτρα για την καταπολέμηση των ναρκωτικών. Ειδικότερα, στο άρθρ. 2 αναφέρεται ότι: «σκοπός της Συνθήκης είναι η προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των μερών έτσι ώστε να μπορούν να αντιμετωπίζουν πιο αποτελεσματικά τις ποικίλες πλευρές της παράνομης διακίνησης σε ναρκωτικές και ψυχοτρόπες ουσίες, οι οποίες έχουν μια διεθνή διάσταση¹⁴⁵. Ομοίως, στο άρθρ. 4: «κάθε μέρος θα πρέπει να παίρνει

¹⁴² *Aerial Herbicide Spraying*, Counter Memorial of The Republic of Columbia, ό.π., σ. 224, παρ. 6.31.

¹⁴³ *Herbicide Spraying*, Counter Memorial of The Republic of Columbia, ό.π., 90-93, παρ. 354-397.

¹⁴⁴ *Herbicide Spraying*, Counter Memorial of The Republic of Columbia, ό.π., σ. 189-194, παρ. 5.81-5.89.

¹⁴⁵ Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, ό.π., άρθρ. 2, παρ. 1.

τα απαραίτητα μέτρα για να εμποδίζει την παράνομη καλλιέργεια και να καταστρέφει φυτά που περιέχουν ναρκωτικές ή ψυχοτρόπες ουσίες...»¹⁴⁶.

Συνεπώς, η Κολομβία είχε την υποχρέωση, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα για την καταπολέμηση του παράνομου εμπορίου ναρκωτικών και να συνεργαστεί με τα άλλα κράτη, για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του ζητήματος. Η Κολομβία στήριξε τα επιχειρήματα της στα άρθ. 2 και 14 της σύμβασης. Μάλιστα, τόνισε, ότι η άμεση εφαρμογή των αεροψεκασμών αποτελούσε διεθνή υποχρέωση, σύμφωνα με το άρθ. 2, το οποίο προάγει την αρχή της συνεργασίας των κρατών, για να επισημάνει ότι, το Εκουαδόρ θα έπρεπε να διευκολύνει το έργο της και να συνεργαστεί μαζί της με καλή πίστη για την ομαλή διεξαγωγή του σχεδίου.

Με βάση τα παραπάνω, προκύπτει, ότι οι διατάξεις της Σύμβασης ενάντια στα Ναρκωτικά αποτέλεσαν το πυρήνα των δυο αντικρουόμενων πλευρών, από τη μία, το Εκουαδόρ ισχυριζόταν ότι η Κολομβία παραβίασε τις υποχρεώσεις της σύμφωνα με το διεθνές συμβατικό και εθνικό δίκαιο, προκαλώντας **ανεπανόρθωτη ζημιά στο περιβάλλον και στο έδαφος του**¹⁴⁷, από την άλλη, η Κολομβία προσπάθησε να αντικρούσει τα λεγόμενα του Εκουαδόρ με το επιχείρημα ότι υπήρχε: **«ένας σοβαρός και επικείμενος κίνδυνος» που έπρεπε να αντιμετωπιστεί για την διασφάλιση της εθνικής ενότητας**¹⁴⁸.

2.4. Μια «πιθανολογούμενη» δικαστική απόφαση

2.4.1. Η σύγκρουση των κανόνων πρόληψης με άλλους διεθνείς κανόνες

Μεγάλο ενδιαφέρον θα παρουσίαζε ο ρόλος του δικαστηρίου στην υπόθεση *Aerial Herbicide Spraying*, δεδομένου ότι η υπόθεση συνδυάζει ζητήματα που άπτονται του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος με άλλους διεθνείς κανόνες. Συγκεκριμένα, η παραβίαση της υποχρέωσης πρόληψης σε συνδυασμό με τα ζητήματα κρατικής κυριαρχίας, θα αποτελούσε μια μεγάλη ευκαιρία για το δικαστήριο για περαιτέρω ερμηνεία μέσα από μια σύγκρουση κανόνων και αρχών στο διεθνές δίκαιο. Η εξελικτική αυτή ερμηνεία θα λειτουργούσε ως θεμελιωτής των κανόνων πρόληψης και θα επισφράγιζε τη θέση της γενικής αρχής της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης στο διεθνές δίκαιο.

¹⁴⁶ Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, ό.π., άρθ. 4, παρ. 2.

¹⁴⁷ «Οι παραβιάσεις έχουν προκαλέσει σοβαρές, συνεχιζόμενες και μακροχρόνιες ζημιές στο Εκουαδόρ...», βλ. *Aerial Herbicide Spraying*, Memorial of The Republic of Ecuador, ό.π., σ. 14, παρ. 1.22.

¹⁴⁸ Esposito R., ό.π., σ. 47-49.

Κατόπιν, επιχειρείται μια προσέγγιση των ερμηνευτικών κριτηρίων και των μεθόδων που θα μπορούσε το δικαστήριο να αξιοποιήσει, προκειμένου να αξιολογήσει την παραβίαση της γενικής αρχής της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης και των επιμέρους υποχρεώσεων πρόληψης στην υπόθεση *Aerial Herbicide Spraying*.

Σε πρώτη φάση, το δικαστήριο θα είχε την ευκαιρία να υπενθυμίσει τον εθιμικό χαρακτήρα της υποχρέωσης της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης στο διεθνές δίκαιο με μια ερμηνευτική αναγωγή σε προηγούμενες αποφάσεις όπως στη *Trail Smelter*¹⁴⁹, καθώς, για πρώτη φορά, το δικαστήριο αναγνωρίζει την υποχρέωση απαγόρευσης πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης στο έδαφος άλλων κρατών, και στη *Corfu Channel*, που συμπληρώσει την *Trail Smelter* με την υποχρέωση των κρατών να σέβονται τα δικαιώματα των άλλων κρατών: «κάθε κράτος έχει την υποχρέωση να μην επιτρέπει εν γνώσει του να χρησιμοποιείται το έδαφος του για πράξεις ενάντια στο διεθνές δίκαιο»¹⁵⁰. Πρόκειται για μια διευρυμένη προστασία, που προάγει την αρχή της προφύλαξης και επιβεβαιώνει την υποχρέωση που είχε η Κολομβία να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα πρόληψης για την αποτροπή της περιβαλλοντικής ζημίας στο έδαφος του Εκουαδόρ, δεδομένου ότι γνώριζε το περιβαλλοντικό ρίσκο των αεροψεκασμών. Η μη λήψη των απαραίτητων μέτρων με αποτέλεσμα τη πρόκληση ζημίας στο έδαφος του Εκουαδόρ αποτελεί παραβίαση των αρχών της πρόληψης και της προφύλαξης στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος και κατ' επέκταση προσβολή του δικαιώματος της εδαφικής ακεραιότητας και των κυρίαρχων δικαιωμάτων του Εκουαδόρ.

2.4.2. Τα Άρθρα της ΕΔΔ για την διασυνοριακή ρύπανση

Το δικαστήριο θα είχε μια τεράστια ευκαιρία να αξιοποιήσει το περιεχόμενο των *Άρθρων της ΕΔΔ για την Πρόληψη της Διασυνοριακής Ρύπανσης*¹⁵¹, για να προβάλει τον εθιμικό χαρακτήρα της υποχρέωσης της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης και την αλληλένδετη σχέση της με τις επιμέρους υποχρεώσεις πρόληψης¹⁵² στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος.

α. Η απαγόρευση πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης

Στο Άρθρο 3 της ΕΔΔ¹⁵³ διατυπώνεται η γενική αρχή της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης, η οποία επιβεβαιώνει με τη φράση «σημαντική ζημία» την

¹⁴⁹ *Trail Smelter*, ό.π., σ. 727-731.

¹⁵⁰ *Corfu Channel*, ό.π., σ. 22.

¹⁵¹ Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities with Commentaries, ό.π., σ. 148.

¹⁵² *Esposito R.*, ό.π., σ. 37.

¹⁵³ Άρθ. 3: «Το κράτος όπου είναι η πηγή θα πρέπει να παίρνει όλα τα απαραίτητα μέτρα για την αποφυγή σημαντικής διασυνοριακής ζημίας ή σε κάθε περίπτωση να ελαχιστοποιεί το κίνδυνο αυτής»,

παραβίαση της υποχρέωσης πρόληψης στην υπόθεση *Aerial Herbicide Spraying*, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Εκουαδόρ. Δεδομένου, ότι, οι αεροψεκασμοί είχαν σοβαρές και αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, το δικαστήριο θα μπορούσε να αξιοποιήσει αυτό το στοιχείο για να τεκμηριώσει την ύπαρξη «σημαντικής ζημίας» και την παραβίαση της Κολομβίας να συμμορφωθεί με τις υποχρεώσεις της σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο. Το Άρθρο 3 αναγνωρίζει την γενική αρχή απαγόρευσης πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης ως μια ουσιώδης υποχρέωση, η οποία θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη όταν υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις για την πρόκληση σημαντικής ρύπανσης στο περιβάλλον. Με αφορμή το διασυνοριακό αντίκτυπο των αεροψεκασμών στο έδαφος του Εκουαδόρ, το δικαστήριο θα μπορούσε να αξιοποιήσει το Άρθρο 3 της ΕΔΔ, για να προβάλει το ρόλο της γενικής αρχής της πρόληψης στο διεθνές δίκαιο και να εκπέμψει μια προειδοποίηση προς τα κράτη που σχεδιάζουν επικίνδυνες δραστηριότητες να συμμορφώνονται με τους κανόνες που απορρέουν από το διεθνές εθιμικό δίκαιο.

Ακολούθως, το Εκουαδόρ αναφέρθηκε στη παραβίαση μιας σειράς υποχρεώσεων, όπως είναι: η υποχρέωση εκπόνησης ΜΠΕ, η υποχρέωση πρότερης ειδοποίησης, η υποχρέωση ανταλλαγής πληροφοριών, και τέλος, η υποχρέωση διεξαγωγής διαβουλεύσεων. Όλες αυτές οι υποχρεώσεις συνθέτουν το πλέγμα των προληπτικών βημάτων στο διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Εκουαδόρ, η Κολομβία δεν του προσκόμισε ποτέ μια εμπεριστατωμένη ΜΠΕ, παρά μόνο, μεμονωμένα στοιχεία με αναξιόπιστες αναλύσεις, και έδειξε απρόθυμη να συνεργαστεί μαζί του για την αξιολόγηση των κινδύνων της δραστηριότητας.

b. Η αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων

Όσον αφορά τη παραβίαση της υποχρέωσης διεξαγωγής ΜΠΕ, το δικαστήριο, αφού πρώτα, υπενθύμιζε τον εθιμικό της χαρακτήρα, παραπέμποντας στην απόφαση *Pulp Mills*, θα προχωρούσε στην ανάλυση της εν λόγω υποχρέωσης με αναφορά στο Άρθρο 7 της ΕΔΔ, το οποίο τονίζει την αναγκαιότητα για διεξαγωγή ΜΠΕ όταν πρόκειται για δραστηριότητες που υποκρύπτουν σημαντικό κίνδυνο: «...αυτή η αξιολόγηση επιτρέπει στα κράτη να ερευνούν την έκταση και τη φύση του ρίσκου που εμπεριέχεται σε μια δραστηριότητα, και στη συνέχεια, το είδος των προληπτικών μέτρων που θα πρέπει να πάρουν»¹⁵⁴. Επομένως, η επιστημονική αξιολόγηση των χημικών ουσιών για τη διεξαγωγή των αεροψεκασμών κρίνεται αναγκαία για την λήψη των απαραίτητων προληπτικών μέτρων. Βέβαια, η Κολομβία ισχυρίστηκε, ότι πραγματοποίησε δυο μελέτες για την αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, εκ των οποίων, κανένα αρνητικό στοιχείο δεν ανέκυψε που να αποδεικνύει σημαντικό

Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities with Commentaries, ό.π., σ. 153.

¹⁵⁴ Το Άρθρο 7 της ΕΔΔ βασίζεται στην Διακήρυξη του Ρίου, και συγκεκριμένα στην Αρχή 17: «Η αξιολόγηση των περιβαλλοντικών κινδύνων, ως ένα εθνικό εργαλείο, θα πρέπει να διεξάγεται για προτεινόμενες δραστηριότητες που φαίνεται να έχουν μια σημαντική αρνητική επίδραση στο περιβάλλον και η υποβολή τους είναι απόφαση μιας ικανής εθνικής αρχής», Αρχή 17, Διακήρυξη του Ρίου.

περιβαλλοντικό κίνδυνο. Παρά τους ισχυρισμούς της Κολομβίας, επήλθε ζημία στο περιβάλλον, με αρνητικές επιπτώσεις στο έδαφος του Εκουαδόρ.

Η διαδικασία εκπόνησης ΜΠΕ παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς η εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων μιας δραστηριότητας εναπόκειται στην αρμοδιότητα του κράτους, το οποίο την πραγματοποιεί. Συνεπώς, το δικαστήριο θα μπορούσε εύλογα να αναρωτηθεί κατά πόσο η διαδικασία πραγματοποιήθηκε εντός ενός αυστηρού πλαισίου ή εάν η Κολομβία μπροστά στο συμφέρον υλοποίησης της δραστηριότητας προσπάθησε να έχει χαλαρά κριτήρια περιβαλλοντικής προστασίας. Η συμβολή του δικαστηρίου θα ήταν μεγάλη σχετικά με την αξιολόγηση του περιεχομένου μιας ΜΠΕ, καθώς θα μπορούσε μέσα από την ερμηνεία του να κατευθύνει τα κράτη να εφαρμόζουν πιο αυστηρά κριτήρια και κανόνες κατά τον εθνικό σχεδιασμό του περιεχομένου μιας ΜΠΕ.

Άλλο ένα σημαντικό στοιχείο, αφορούσε στο χαρακτήρα της ΜΠΕ. Η Κολομβία είχε ξεκινήσει το σχέδιο των αεροψεκασμών χρόνια πριν, με αποτέλεσμα οι συνέπειες των αεροψεκασμών να εμφανίσουν σταδιακά σοβαρό διασυννοριακό αντίκτυπο στο έδαφος του Εκουαδόρ. Το γεγονός αυτό, αναδεικνύει το διαρκή χαρακτήρα που θα πρέπει να έχει μια ΜΠΕ στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος, καθώς δεν θα πρέπει να αξιολογεί μόνο τις άμεσες επιπτώσεις της δραστηριότητας αλλά και τις έμμεσες, με πιο σημαντικό κριτήριο την ποιότητα της μελέτης και όχι τον αριθμό των μελετών που έχουν εκπονηθεί. Στην υπόθεση *Aerial Herbicide Spraying*, η συνεχής αξιολόγηση και ο έλεγχος του σχεδίου των αεροψεκασμών θα έπρεπε να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της προληπτικής δράσης των κρατών.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το δικαστήριο δεν θα είχε την ευκαιρία να αναφερθεί και σε άλλες διεθνείς συμβάσεις, για να προβάλλει τη σημασία της ΜΠΕ, όπως στη Σύμβαση του Εσπού¹⁵⁵, αφού καμία από τις δυο χώρες δεν αποτελούν μέρος της Σύμβασης. Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί ότι, η Σύμβαση του Εσπού αποτελεί τη μοναδική Σύμβαση που θέτει κριτήρια για τη διεξαγωγή μιας ολοκληρωμένης ΜΠΕ, και τα οποία συνοψίζονται σε δυο βασικά σημεία: *την κατηγοριοποίηση των επικίνδυνων δραστηριοτήτων και το όριο ενεργοποίησης της υποχρέωσης που είναι η πιθανότητα πρόκλησης σημαντικής ζημίας*.

γ. Η υποχρέωση συνεργασίας και διεξαγωγής διαβουλεύσεων

Μια ακόμη σημαντική πτυχή της υπόθεσης αποτελεί η παραβίαση της υποχρέωσης για συνεργασία από την πλευρά της Κολομβίας. Συγκεκριμένα, το Εκουαδόρ δήλωσε, ότι η Κολομβία δεν κατέβαλε τη δέουσα επιμέλεια και αρνήθηκε να διεξαγάγει διαβουλεύσεις με σκοπό την υιοθέτηση μιας αποδεκτής λύσης για το ζήτημα των

¹⁵⁵ Σύμβαση της Οικονομικής Επιτροπής για την Ευρώπη των Ηνωμένων Εθνών για την Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων σε Διασυννοριακό Πλαίσιο, ν. 2540/1997, ΦΕΚ Α 249.

αεροψεκασμών. Το δικαστήριο θα μπορούσε να στηρίξει την επιχειρηματολογία του βασιζόμενο στα Άρθρα 9 και 10 της ΕΔΔ, τα οποία περιγράφουν την υποχρέωση για διεξαγωγή διαβουλεύσεων στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος.

Πιο συγκεκριμένα, το Άρθρο 9 περιέχει τη βασική υποχρέωση για διεξαγωγή διαβουλεύσεων¹⁵⁶, την οποία συμπληρώνει το Άρθρο 10, το οποίο περιλαμβάνει τα κριτήρια που θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τα δυο κράτη για την εξισορρόπηση των συμφερόντων τους κατά τη διαδικασία των διαβουλεύσεων. Μεταξύ των κριτηρίων που θα μπορούσαν να απασχολήσουν το δικαστήριο στην υπόθεση των αεροψεκασμών είναι: ο βαθμός του κινδύνου της διασυνοριακής ρύπανσης, η σημασία της δραστηριότητας (σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο) για το κράτος προέλευσης της ρύπανσης σε σχέση με τη πιθανή βλάβη σε άλλο κράτος, η οικονομική βιωσιμότητα της δραστηριότητας σε σύγκριση με το κόστος των μέτρων πρόληψης, και η αναζήτηση εναλλακτικών σχεδίων για την υλοποίηση της δραστηριότητας¹⁵⁷.

Σε πρώτη φάση, το δικαστήριο θα εξέταζε εάν και κατά πόσο η Κολομβία επέδειξε τη δέουσα επιμέλεια κατά τη διεξαγωγή των διαβουλεύσεων, με σκοπό την υιοθέτηση μιας κοινώς αποδεκτής λύσης¹⁵⁸. Εν συνεχεία, θα προχωρούσε στην ανάλυση των κριτηρίων του Άρθρου 10, για να εξετάσει εάν λήφθηκαν υπόψη τα συμφέροντα και των δυο κρατών κατά το στάδιο των συζητήσεων. Συγκεκριμένα, το δικαστήριο θα αξιολογούσε την ισόρροπη σχέση συμφερόντων κατά τη διεξαγωγή διαβουλεύσεων, με σκοπό τη λήψη μέτρων για την αποφυγή διασυνοριακής ρύπανσης. Πιο συγκεκριμένα, πεδίο συζήτησης και ανάλυσης θα αποτελούσε το Άρθρο 10, παρ. 5: «...η πιθανότητα υλοποίησης της δραστηριότητας κάπου αλλού ή με άλλα μέσα ή αντικαθιστώντας την με εναλλακτικό σχέδιο». Η παραπάνω διατύπωση προβάλλει με το καλύτερο τρόπο τα επιχειρήματα του Εκουαδόρ σχετικά με την απροθυμία που επέδειξε η Κολομβία για την αναζήτηση εναλλακτικού σχεδίου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αρνητική της στάση στην πρόταση του Εκουαδόρ, σχετικά με τη θεσμοθέτηση μιας ζώνης αποκλεισμού από τους αεροψεκασμούς, με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος και των συμφερόντων του.

Όσον αφορά το σενάριο του εναλλακτικού σχεδίου, το δικαστήριο θα είχε την ευκαιρία να εξετάσει τη δυνατότητα αντικατάστασης της βλαβερής χημικής ουσίας των αεροψεκασμών με άλλη ουσία, πιο φιλική προς το περιβάλλον, η οποία δεν θα υπέκρυπτε σημαντικό περιβαλλοντικό κίνδυνο και θα είχε τα ίδια ή παρόμοια αποτελέσματα με την πρώτη. Η πιθανότητα της εναλλακτικής πρότασης, όπως προβάλλεται στο Άρθρο 10 της ΕΔΔ σε συνδυασμό με την επιμονή της Κολομβίας να

¹⁵⁶ «Τα κράτη ενδιαφέρονται να διεξαγάγουν διαβουλεύσεις...με σκοπό να αποτρέψουν σημαντική διασυνοριακή ζημία ή σε οποιαδήποτε στιγμή να ελαχιστοποιήσουν το ρίσκο αυτής. Τα κράτη ενδιαφέρονται να συμφωνούν, για την έναρξη των διαπραγματεύσεων, μέσα σε ένα ικανοποιητικό χρονικό πλαίσιο για τις διαβουλεύσεις», Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities with Commentaries, ό.π., Άρθρο 9, σ. 160, παρ. 1.

¹⁵⁷ Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities with Commentaries, ό.π., Άρθρο 10, σ. 161-162.

¹⁵⁸ Το Άρθρο 9 βασίζεται στην Αρχή 19 της Διακήρυξης του Ρίου όπου αναφέρει: «Τα Κράτη θα πρέπει να παρέχουν πρότερη ειδοποίηση...στα πιθανά επηρεαζόμενα κράτη για δραστηριότητες που μπορεί να έχουν σοβαρή διασυνοριακή επίπτωση και να ξεκινούν διαβουλεύσεις με αυτά σε ένα πρώιμο στάδιο και με καλή πίστη», Αρχή 19, Διακήρυξη του Ρίου.

συνεχίσει το Σχέδιο των αεροψεκασμών επιδεικνύει την άρνηση της να λάβει υπόψη της τα συμφέροντα του Εκουαδόρ κατά τη λήψη των προληπτικών μέτρων.

Οι παραπάνω τοποθετήσεις οριοθετούν το πλαίσιο της ολοκληρωμένης προληπτικής δράσης και αναδεικνύουν τις παραβιάσεις σχετικά με τις υποχρεώσεις πρόληψης από την πλευρά της Κολομβίας στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος. Το Άρθρο 3 προάγει τη βασική υποχρέωση της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης, σε συνδυασμό με τα Άρθρα 9 και 10 αποτελούν το κορμό της περιβαλλοντικής προστασίας. Το δικαστήριο με την αναφορά του στα Άρθρα της ΕΔΔ για την Πρόληψη της Ρύπανσης θα επιβεβαιώνει τις αρχές που συνθέτουν το πλέγμα της προληπτικής δράσης στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος, και θα καλούσε τα δυο κράτη να συνεργαστούν, και να διεξαγάγουν διαβουλεύσεις, εφαρμόζοντας τις αρχές της καλής γειτονίας και της συνεργασίας.

2.4.3. Τα Άρθρα της ΕΔΔ για την Κρατική Ευθύνη

α. Η προάσπιση ενός «ουσιώδους» συμφέροντος

Στο σημείο αυτό, θα εξετασθεί η αντιμαχόμενη θέση της Κολομβίας, σχετικά με την αναγκαιότητα υλοποίησης του σχεδίου των αεροψεκασμών¹⁵⁹. Η Κολομβία, από την πλευρά της, υποστήριξε ότι η μέθοδος των αεροψεκασμών αποτελούσε το **«μόνο μέσο»** για την αντιμετώπιση ενός κρίσιμου ζητήματος που αφορούσε την καταπολέμηση του παράνομου εμπορίου ναρκωτικών ουσιών. Ως εκ τούτου, ισχυρίστηκε ότι προασπίστηκε ένα **«ουσιώδες συμφέρον»** και προέβαλε την ανάγκη να αμυνθεί για να διασφαλίσει την εθνική ενότητα και ασφάλεια. Επίσης, επισήμανε την απειλή της εσωτερικής διάσπασης του κράτους εξαιτίας της έξαρσης των παρακρατικών μηχανισμών, οι οποίοι στηρίζουν το βιοπορισμό τους στο παράνομο εμπόριο ναρκωτικών.

Αυτός ο ισχυρισμός έρχεται να αντικρούσει τα επιχειρήματα του Εκουαδόρ, και να γίνει η αφορμή για μια αναπόφευκτη σύγκρουση συμφερόντων στο διεθνές δίκαιο. Από τη μία, λοιπόν, το Εκουαδόρ προασπίζεται τη βασική υποχρέωση της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης, και από την άλλη, η Κολομβία προβάλλει μια **κατάσταση ανάγκης** και το δικαίωμα της να αμυνθεί για την προστασία των συμφερόντων της. Αυτή η σύγκρουση θα είχε ουσιώδη επίδραση στην έκβαση μιας ενδεχόμενης δίκης. Το δικαστήριο θα είχε την ευκαιρία να αποφασηθεί το περιεχόμενο της έννοιας **«ουσιώδες συμφέρον»**, για να καταλήξει στο εάν υπήρχε η ανάγκη διαφύλαξης ενός τέτοιου συμφέροντος. Στηριζόμενο στα **Άρθρα της ΕΔΔ για**

¹⁵⁹ Boed R., State of Necessity as a Justification for Internationally Wrongful Conduct, 2014, Yale Human Rights and Development Journal, Vol. 3, Issue 1, σ. 7-12, διαθέσιμο στο: <http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=yhrdlj> (επίσκεψη 22/02/2018).

την Κρατική Ευθύνη, και συγκεκριμένα, στο Άρθρο 33¹⁶⁰, το οποίο περιλαμβάνει τα κριτήρια που χαρακτηρίζουν μια κατάσταση ανάγκης, θα μπορούσε να εξετάσει το επιχείρημα της Κολομβίας, για να καταλήξει στο εάν συνέτρεχε λόγος αναπόφευκτης σύγκρουσης μεταξύ της υποχρέωσης της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης και του κινδύνου που διέτρεχε ένα ουσιώδες συμφέρον της Κολομβίας¹⁶¹. Η αθέτηση της υποχρέωσης της απαγόρευσης πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης θα μπορούσε να δικαιολογηθεί, μόνο στην περίπτωση που η Κολομβία αποδείκνυε ότι το σχέδιο των αεροψεκασμών αποτελούσε το «μόνο μέσο» για να διαφυλάξει ένα ουσιώδες συμφέρον της από «**σοβαρό και επικείμενο κίνδυνο**». Επομένως, το δικαστήριο θα είχε την ευκαιρία να ερευνήσει την δυνατότητα εφαρμογής εναλλακτικού σχεδίου σε αντιδιαστολή με τον ισχυρισμό της Κολομβίας για την αναγκαιότητα των αεροψεκασμών ως το μόνο μέσο.

Τέλος, άγνωστο παραμένει ποια στάση θα κρατούσε το δικαστήριο απέναντι στις δυο αντικρουόμενες απόψεις, από τη μια, το Εκουαδόρ στηρίζει όλη του την επιχειρηματολογία στη θεμελιώδη αρχή της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης, από την άλλη, η Κολομβία μάχεται για την αντιμετώπιση ενός σοβαρού ζητήματος, τονίζοντας την ανάγκη να αμυνθεί για την διασφάλιση της εσωτερικής συνοχής του κράτους. Μέσα από αυτή τη σύγκρουση συμφερόντων, το δικαστήριο θα είχε την ευκαιρία να αποσαφηνίσει το ρόλο των αρχών πρόληψης σε σχέση με άλλους κανόνες στο διεθνές δίκαιο. Μια δικαστική απόφαση θα αποτελούσε πιθανώς καμπή στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος, με μια εξελικτική ή συντηρητική ερμηνεία και εφαρμογή των διεθνών κανόνων.

¹⁶⁰ Draft Articles on State Responsibility, International Law Commission, 2001, Άρθρο 33, σ. 9, διαθέσιμο στο: http://www.javier-leon-diaz.com/humanitarianIssues/State_Resp.pdf (επίσκεψη 22/02/2018).

¹⁶¹ Η κατάσταση ανάγκης δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο επίκλησης από κράτος ως λόγος άρσεως του άδικου χαρακτήρα μιας ενέργειας, η οποία δεν συνάδει με μια διεθνή υποχρέωση του κράτους αυτού, εκτός εάν η ενέργεια αυτή: (α) είναι ο μόνος τρόπος για να διαφυλάξει το κράτος ουσιώδες συμφέρον του από σοβαρό και επικείμενο κίνδυνο και (β) δεν παραβιάζει σημαντικά ουσιώδες συμφέρον του κράτους ή των κρατών, έναντι των οποίων υφίσταται η υποχρέωση, ή της διεθνούς κοινότητας ως συνόλου, βλ. Draft Articles on State Responsibility, ό.π., Άρθρο 33, σ. 9.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ. Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1. Ο ρόλος της ΕΕ στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για το περιβάλλον

Η περίπτωση της διασυνοριακής ρύπανσης προάγει την ανάγκη της διεθνούς συνεργασίας για την καλύτερη αντιμετώπιση της. Άλλωστε, είναι κοινώς αποδεκτό ότι η ρύπανση δεν γνωρίζει σύνορα και κατ' επέκταση στο χώρο του δικαίου του περιβάλλοντος μικρό ρόλο παίζουν λύσεις αμιγώς εθνικές. Η διεθνής δραστηριότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων έχει συμβάλει καθοριστικά στη διαμόρφωση της διεθνούς περιβαλλοντικής πολιτικής¹⁶².

Σημείο καμπής στη θεμελίωση της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής αποτελεί η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1987), καθώς, για πρώτη φορά, η προστασία του περιβάλλοντος αποκτά νομική βάση, και ενσωματώνεται στις αρμοδιότητες της Κοινότητας. Ακολούθησε μια σειρά συνθηκών¹⁶³, οι οποίες διέδυναν τις δράσεις της Κοινότητας στο τομέα της περιβαλλοντικής πολιτικής, με πιο πρόσφατη τη Συνθήκη της Λισαβόνας, η οποία δημιουργεί ένα νέο πλαίσιο, για την πολιτική της ΕΕ στο τομέα του περιβάλλοντος. Η Συνθήκη συμπεριέλαβε στους στόχους της περιβαλλοντικής πολιτικής, την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης σε τρίτες χώρες, αναδεικνύοντας έτσι την εξωτερική διάσταση της κοινής περιβαλλοντικής πολιτικής για την αντιμετώπιση παγκόσμιων περιβαλλοντικών ζητημάτων.

Η σύναψη διεθνών συμφωνιών και η συμμετοχή σε διεθνή όργανα αποτελούν το κύριο μέσο εκδήλωσης της διεθνούς δραστηριότητας της ΕΕ στον τομέα του περιβάλλοντος. Η ΕΕ διαθέτει νομική προσωπικότητα, που της επιτρέπει να συνάπτει διεθνείς συμφωνίες. Η πρακτική των μεικτών συμφωνιών αποτελεί τον κανόνα κατά τη σύναψη διεθνών συμφωνιών για το περιβάλλον¹⁶⁴.

Σημαντικό ρόλο στη περιβαλλοντική πολιτική της Κοινότητας έχουν τα Προγράμματα δράσης. Το θεσμικό πλαίσιο της ΕΕ, στο τομέα του περιβάλλοντος, βασίζεται στα 7 πολυετή Προγράμματα δράσης, τα οποία καθορίζουν πολιτικές και θέτουν μακροπρόθεσμους στόχους με σκοπό την προστασία και διατήρηση των περιβαλλοντικών αγαθών. Τα προγράμματα έχουν συμβάλει καθοριστικά στην αντιμετώπιση της ρύπανσης σε διεθνές επίπεδο, με θεαματικά αποτελέσματα στη

¹⁶² Για την κοινοτική πολιτική του περιβάλλοντος βλ. ενδεικτικά, Δελλής Γ., Κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.

¹⁶³ Η Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992), του Άμστερνταμ (1997), της Νίκαιας (2001), και η Συνθήκη της Λισαβόνας (2009).

¹⁶⁴ Με τον όρο μεικτές συμφωνίες εννοούνται τις συμφωνίες εκείνες που συνάπτει η ΕΕ, με τα κράτη μέλη της και τρίτα κράτη. Για τις μεικτές συμφωνίες, βλ. Μπερδήμας Α., ό.π., σ. 122-134.

μείωση της ρύπανσης του αέρα, του νερού και του εδάφους¹⁶⁵. Βασικός τους στόχος είναι η **ενσωμάτωση** των περιβαλλοντικών πτυχών σε όλους τους τομείς των εξωτερικών σχέσεων της ΕΕ.

Το 7^ο Πρόγραμμα δράσης, το οποίο θα διαρκέσει έως το 2020, με τίτλο: «Ευημερία εντός των ορίων του πλανήτη μας», περιλαμβάνει 9 πρωταρχικούς στόχους, μεταξύ των οποίων η προστασία της φύσης, η ενίσχυση της βιώσιμης ανάπτυξης, και η αντιμετώπιση διεθνών περιβαλλοντικών και κλιματικών προκλήσεων. Πρόκειται για ένα μακροπρόθεσμο σχέδιο, με όραμα: *«Το 2050, ζούμε καλά, μέσα στα οικολογικά όρια του πλανήτη. Η ευημερία μας και η υγεία του περιβάλλοντος προέρχονται από μια καινοτόμο, κυκλική οικονομία, όπου τίποτα δεν πάει χαμένο και όπου οι φυσικοί πόροι τυγχάνουν διαχείρισης με τρόπους που ενισχύουν την αντοχή της κοινωνίας μας»*¹⁶⁶.

Οι δράσεις της ΕΕ αναδεικνύουν τον καθοριστικό ρόλο που παίζει στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για το περιβάλλον. Ο διευρυμένος ρόλος της εντοπίζεται και στη συμμετοχή της σε μια σειρά από διμερείς, περιφερειακές και παγκόσμιες συμφωνίες, με σκοπό την αντιμετώπιση των οικολογικών προβλημάτων, όπως η προστασία της βιοποικιλότητας, η κλιματική αλλαγή, η ρύπανση του αέρα και των υδάτων. Μάλιστα, στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος, σημαντική είναι η συμβολή της στην επίτευξη της συμφωνίας σχετικά με τη Παγκόσμια Στρατηγική για την Ανάσχεση της Απώλειας της Βιοποικιλότητας έως το 2020. Ακόμη, έχει συμβάλει στη διαμόρφωση του παγκόσμιου Θεματολογίου με ορίζοντα το 2030 για την βιώσιμη ανάπτυξη, και τέλος, έχει παίξει καθοριστικό ρόλο στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για το Κλίμα, με πιο πρόσφατη, την ηγετική της παρουσία, στην επίτευξη της Συμφωνίας των Παρισίων για την αντιμετώπιση της Κλιματικής αλλαγής.

2. Το «Θεματολόγιο 2030»

Η διεθνής περιβαλλοντική διάσταση αναδύεται μέσα από ένα κύμα πολιτικών και δεσμεύσεων για το περιβάλλον, με την υιοθέτηση μακροπρόθεσμων προγραμμάτων δράσης. Στόχος των κρατών αποτελεί η διεύρυνση της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης, ως μια πολιτική που θα καθοδηγεί τις δράσεις των κρατών σε παγκόσμιο επίπεδο. Η βιώσιμη ανάπτυξη περικλείει στο περιεχόμενο της τρεις βασικές παραμέτρους: την οικονομική ανάπτυξη, την προστασία του περιβάλλοντος και την κοινωνική ευημερία. Αυτοί οι τρεις πυλώνες υποστηρίζεται ότι αποτελούν το τρίπτυχο της εξέλιξης στο πεδίο του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Η εναρμόνιση της οικονομικής ανάπτυξης με την περιβαλλοντική προστασία και την κοινωνική

¹⁶⁵ Σιούτη Γ., Εγχειρίδιο δικαίου περιβάλλοντος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 36-38.

¹⁶⁶ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 7^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, 2013, διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/environment/action-programme> (επίσκεψη 10/02/2018).

ευημερία, εκφράζεται μέσα από μια ισόρροπη σχέση συμφερόντων και δράσεων σε διεθνές επίπεδο.

Στο σύγχρονο «διεθνές» περιβάλλον, η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας έχει οδηγήσει τα κράτη στη λήψη προληπτικών μέτρων για τη προστασία του. Τα κράτη συνεργάζονται και συνάπτουν διεθνείς συμβάσεις, με σκοπό τη δημιουργία βιώσιμων πόλεων, που θα προστατεύουν το περιβάλλον και θα εκμεταλλεύονται τους εθνικούς τους πόρους, με τέτοιο τρόπο, ώστε να διασφαλίζεται η αειφόρος χρήση τους για τις μελλοντικές γενεές. Αυτή η εναρμόνιση της περιβαλλοντικής προστασίας με την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική ευημερία αναδύεται μέσα από την υιοθέτηση των παγκόσμιων **Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης** (ΣΒΑ), οι οποίοι υπήρξαν αποτέλεσμα της Διάσκεψης Ρίο +20 του 2012, για την βιώσιμη ανάπτυξη¹⁶⁷.

Το **θεματολόγιο του 2030 για την βιώσιμη ανάπτυξη**, με τίτλο: «*Μεταμορφώνοντας τον πλανήτη μας: Θεματολόγιο για τη βιώσιμη ανάπτυξη με ορίζοντα το 2030*» είναι το πρώτο καθολικό πρόγραμμα δράσης¹⁶⁸, το οποίο αποτελείται από 17 στόχους με σκοπό, όπως φανερώνει και ο τίτλος του, την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης και την καταπολέμηση της φτώχειας σε παγκόσμιο επίπεδο. Πρόκειται για ένα **μη νομικά δεσμευτικό κείμενο**, το οποίο δεν θέτει συγκεκριμένους στόχους, και αφήνει τα κράτη να αποφασίσουν μόνα τους, για τον τρόπο εφαρμογής των στόχων έως το 2030. Βασικό χαρακτηριστικό του, η διευρυμένη συμμετοχή των κρατών, καθώς απευθύνεται σε όλα τα κράτη, πλούσια και φτωχά, και στόχος του, η ενσωμάτωση της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης σε όλο το φάσμα της διεθνούς περιβαλλοντικής πολιτικής.

Καθοριστικός υπήρξε ο ρόλος της ΕΕ, με το κυρίαρχο **status** που κατείχε στις διαπραγματεύσεις για τη προώθηση του θεματολογίου, τόσο στο εσωτερικό της Ένωσης, όσο και στις εξωτερικές της σχέσεις με τους διεθνείς εταίρους. Το θεματολόγιο 2030 είναι απόρροια των αναπτυξιακών στόχων της χιλιετίας (ΑΣΧ)¹⁶⁹, οι οποίοι εγκρίθηκαν το 2000, και είχαν ως πεδίο δράσης την καταπολέμηση της φτώχειας και την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης, με πλάνο εφαρμογής έως το 2015. Στο τομέα του περιβάλλοντος περιελάμβαναν στόχους για την περιβαλλοντική βιωσιμότητα και την ενίσχυση της παγκόσμιας συνεργασίας για την ανάπτυξη. Βασική συνιστώσα για την επίτευξη των στόχων αποτελούσε η ανάπτυξη ενός ισχυρού πλαισίου για το εμπόριο και την οικονομική πολιτική που θα ενίσχυε την βιώσιμη ανάπτυξη και την ευημερία διεθνώς.

Η χάραξη της αναπτυξιακής πολιτικής της ΕΕ στηρίχθηκε σε αυτούς τους στόχους για περίπου μια 15ετία, μέχρι το 2015, στη συνέχεια, τη σκυτάλη πήρε το «**Θεματολόγιο 2030**», με την ενσωμάτωση των οικονομικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών παραμέτρων στους στόχους του προγράμματος, αλλά και την εκτενή αναφορά στα ανθρώπινα δικαιώματα και τη χρηστή διακυβέρνηση. Το θεματολόγιο

¹⁶⁷ Ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ, 2015, A/69/L.85, διαθέσιμο στο: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/69/L.85&Lang=E (επίσκεψη 24/01/2018).

¹⁶⁸ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Το Νέο Θεματολόγιο 2030 των ΗΕ για την Βιώσιμη Ανάπτυξη, 2015, διαθέσιμο στο: https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=36&Itemid=71 (επίσκεψη 24/01/2018).

¹⁶⁹ United Nations, Development Millennium Goals, διαθέσιμο στο: <http://www.un.org/millenniumgoals/poverty.shtml> (επίσκεψη 20/02/2018).

2030 τέθηκε σε ισχύ το 2016 και θα ολοκληρωθεί το 2030. Οι ΣΒΑ αποτελούν τη βάση για την στρατηγική της ΕΕ «**Ευρώπη 2020**»¹⁷⁰ και είναι μέρος των τομεακών πολιτικών της σε μια παγκόσμια προσπάθεια οικοδόμησης ενός βιώσιμου μοντέλου ανάπτυξης.

2.1. Οι 17 στόχοι για την Ανάπτυξη και το Περιβάλλον

Το νέο παγκόσμιο πλαίσιο για τη βιώσιμη ανάπτυξη συμφωνήθηκε στα πλαίσια της 70^{ης} Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, το 2015, και αποτελεί τη πρώτη οικουμενική συμφωνία, με μια πρωτοφανή συμμετοχική διαδικασία, από αναπτυσσόμενα και αναπτυγμένα κράτη, διεθνείς οργανισμούς των ΗΕ, επιχειρήσεις, ομάδες και την κοινωνία των πολιτών. Ιστορικής σημασίας, για το ίδιο έτος, αποτελεί η επικύρωση της Συμφωνίας των Παρισίων για τη Κλιματική Αλλαγή (COP 21)¹⁷¹, και το πρόγραμμα δράσης της Αντίς Αμπέμπα¹⁷², το οποίο συμπληρώνει το Θεματολόγιο 2030.

Πιο συγκεκριμένα, οι 17 νέοι στόχοι για την βιώσιμη ανάπτυξη, σε συνδυασμό με τους 169 επιμέρους στόχους αντικατοπτρίζουν την ενιαία στρατηγική της Ένωσης, σε μια φιλόδοξη προσπάθεια διαμόρφωσης ενός βιώσιμου μοντέλου, το οποίο θα στηρίζεται στη διεθνή συνεργασία των κρατών. Πρόκειται για μια παγκόσμια σύμπραξη, από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, που στοχεύει στην δημιουργία των κατάλληλων μηχανισμών και θεσμικών οργάνων, για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης, με κύριο καθοδηγητή τον ΟΗΕ.

Το Θεματολόγιο 2030 έχει ως επιδίωξη την καταπολέμηση της φτώχειας και την ανάδειξη της βιώσιμης ανάπτυξης, με την υιοθέτηση μιας σειράς δράσεων τόσο σε εθνικό, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι στόχοι καλύπτουν ένα εύρος θεμάτων όπως είναι η φτώχεια, η οικονομική ανάπτυξη, η καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, η προστασία της βιοποικιλότητας, η μετάβαση σε εναλλακτικές πηγές ενέργειας, η ισότητα των φύλων, και αποτελούν τις κατευθυντήριες γραμμές, για την χάραξη μιας

¹⁷⁰ Η στρατηγική για την Ευρώπη 2020, έχει ως στόχο την οικοδόμηση ενός βιώσιμου μοντέλου, με έμφαση σε 3 προτεραιότητες: την έξυπνη ανάπτυξη, με επίκεντρο την καινοτομία, την διατηρήσιμη ανάπτυξη, με την ορθολογική χρήση των πόρων και την στροφή σε μια πιο πράσινη οικονομία, και την ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς, για μια οικονομία που θα αποκλείει τις ανισότητες και θα προάγει την κοινωνική συνοχή και ευημερία, βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρώπη 2020: Στρατηγική για Έξυπνη, Διατηρήσιμη και χωρίς Αποκλεισμούς Ανάπτυξη, 2010, COM(2010) 2020, διαθέσιμο στο: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=celex:52010DC2020> (επίσκεψη 20/02/2018).

¹⁷¹ Η Συμφωνία των Παρισίων, Απόφαση 1/CP.21, Δεκέμβριος 2015, σ. 1-36, διαθέσιμο στο: <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/10a01.pdf>. Για την ελληνική μετάφραση της Συμφωνίας των Παρισίων, βλ. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016, σ. 1-15, διαθέσιμο στο: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)&from=EL](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019(01)&from=EL) (επίσκεψη 20/02/2018).

¹⁷² Το πρόγραμμα δράσης της Αντίς Αμπέμπα αποτελεί θεμέλιο για την εφαρμογή του Θεματολογίου για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη του 2030. Στόχος του προγράμματος είναι η αναζήτηση μέσω χρηματοδότησης και οι επενδύσεις για τη βιώσιμη ανάπτυξη, για την επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης και την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. The Third International Conference on Financing for Development, Addis Ababa Action Agenda, 2015, UNTS, σ. 2-68, διαθέσιμο στο: http://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2015/08/AAAA_Outcome.pdf (επίσκεψη 20/02/2018).

ενιαίας πολιτικής στην αντιμετώπιση των διεθνών προβλημάτων, στα οποία συγκαταλέγεται και η δράση για το περιβάλλον.

Το θεματολόγιο δίνει έμφαση στην υποβάθμιση του περιβάλλοντος, και σημειώνει ότι: «*απειλείται η επιβίωση πολλών κοινωνιών και βιολογικών συστημάτων υποστήριξης του πλανήτη*». Η ποιότητα της ζωής και η ύπαρξη ανθεκτικών κοινωνιών συνδέεται άμεσα με την προστασία του περιβάλλοντος. Η περιβαλλοντική συνιστώσα εντοπίζεται στους ΣΒΑ, και ειδικότερα, σε θέματα ρύπανσης, ο **ΣΒΑ 14** περιλαμβάνει μέτρα για την αντιμετώπιση της θαλάσσιας ρύπανσης και της διαχείρισης των θαλάσσιων απορριμμάτων. Για πρώτη φορά, η διατήρηση και η βιώσιμη διαχείριση των ωκεανών αποτελούν ένα παγκόσμιο forum, το οποίο συγκαταλέγεται στους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης. Στο επίκεντρο βρίσκεται η διεθνής διακυβέρνηση των ωκεανών, μέσα από τη συνεργασία παγκόσμιων και περιφερειακών οργανισμών και των συντονισμένων δράσεων για την διατήρηση της θαλάσσιας βιοποικιλότητας. Η προστασία των θαλάσσιων οικοσυστημάτων θα συμβάλει καθοριστικά στη σταθερότητα του κλίματος και κατ' επέκταση στην βιωσιμότητα του περιβάλλοντος. Η αλλαγή του κλίματος εξαρτάται άμεσα από το θαλάσσιο περιβάλλον, και επομένως, η στροφή προς μια βιώσιμη γαλάζια οικονομία (**Blue Economy Development Framework**)¹⁷³, θα συνεισφέρει στην αντιμετώπιση κρίσιμων οικολογικών ζητημάτων, όπως είναι η υπερθέρμανση του πλανήτη και η απώλεια της βιοποικιλότητας. Η βιώσιμη διαχείριση των ωκεανών και της αλιείας αναδεικνύει και το ρόλο των διεθνών περιβαλλοντικών συμβάσεων, όπως της διεθνούς σύμβασης για την Πρόληψη της Ρύπανσης από Πλοία (MARPOL).

Ένας ακόμη ΣΒΑ που ενισχύει την περιβαλλοντική προστασία είναι ο **ΣΒΑ 15**, ο οποίος επικεντρώνεται στην προώθηση της αειφόρου χρήσης των οικοσυστημάτων, την αντιμετώπιση της απερίμενης του εδάφους, τη βιώσιμη διαχείριση των δασών και τη δράση για την καταπολέμηση της απώλειας της βιοποικιλότητας. Το Θεματολόγιο ενισχύει τη παγκόσμια προσπάθεια για την διατήρηση της φύσης, με έμφαση στο τερματισμό της λαθροθηρίας και στην καταπολέμηση της παράνομης διακίνησης προστατευόμενων ειδών της χλωρίδας και της πανίδας. Η διεθνής προσπάθεια ενισχύεται με τη σύμβαση για το Διεθνές Εμπόριο Ειδών Άγριας Πανίδας και Χλωρίδας που απειλούνται με εξαφάνιση (CITES), που στοχεύει στην προστασία των άγριων ειδών, και τη σύμβαση για τη Βιολογική Ποικιλότητα (CDB). Σημαντικός είναι ο ρόλος της ΕΕ για την προστασία της βιοποικιλότητας με το δίκτυο προστατευόμενων περιοχών Natura 2000 να καλύπτει το 18% της εδαφικής επικράτειας της ΕΕ. Ο ΣΒΑ 15, με ένα σημαντικό σχέδιο δράσης επιδιώκει έως το 2030, την ανάληψη ουσιαστικής δράσης για τη διασφάλιση της βιώσιμης χρήσης των οικοσυστημάτων, των δασών και του εδάφους. Με μια οργανωμένη δράση, σε ένα πολυεπίπεδο σχήμα, το οποίο εκδηλώνεται σε εθνικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο. Η διασύνδεση των δράσεων, καθώς και η οικονομική ενίσχυση των αναπτυσσόμενων χωρών αποτελεί βασική προϋπόθεση, για να συμβάλλουν και αυτές, στη προώθηση μιας βιώσιμης διαχείρισης του περιβάλλοντος.

Ο τομέας της ενέργειας συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη και έχει κεντρικό ρόλο στις δράσεις για ένα βιώσιμο πλανήτη. Ο **ΣΒΑ 13**, με θέμα την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής θέτει φιλόδοξους στόχους για την μείωση των εκπομπών αερίων

¹⁷³ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Διεθνής Διακυβέρνηση των Ωκεανών: Ένα Θεματολόγιο για το Μέλλον των Ωκεανών μας, 2016, JOIN/2016/049 Τελικό, διαθέσιμο στο: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:52016JC0049#footnoteref3> (επίσκεψη 25/02/2018).

του θερμοκηπίου και την μετάβαση σε εναλλακτικές μορφές ενέργειας. Η κλιματική αλλαγή προβάλλει με το πιο ζωηρό τρόπο το ζήτημα της διασυννοριακής ρύπανσης. Οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, οι οποίες οφείλονται στις ανθρώπινες δραστηριότητες, έχουν σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, και ο διασυννοριακός τους χαρακτήρας προβάλλει τις διεθνείς διαστάσεις που έχει αποκτήσει αυτό το περιβαλλοντικό ζήτημα.

Ο ΣΒΑ 13, προωθεί μέτρα για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, και καλεί τα κράτη να συνεργαστούν για την μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, θέτοντας συγκεκριμένους στόχους, έως το 2030. Συγκεκριμένα, η ΕΕ έχει δεσμευτεί για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στο εσωτερικό της, κατά 40% για το 2030. Η πολιτική της ΕΕ σε ζητήματα ενέργειας προβάλλει την ηγετική της θέση στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για το κλίμα, και σηματοδοτεί μια παγκόσμια κινητοποίηση για την καταπολέμηση της ρύπανσης. Ο ΣΒΑ 13, προσφέρει τις κατευθυντήριες γραμμές στα κράτη, για να ενσωματώσουν μέτρα για την κλιματική αλλαγή στον εθνικό τους σχεδιασμό και στις πολιτικές τους. Η προσαρμογή των κρατών στην κλιματική αλλαγή και η μετάβαση σε μια πιο αποδοτική και κυκλική οικονομία, αποτελούν τα βασικά εργαλεία, σε μια παγκόσμια προσπάθεια για την μείωση των εκπομπών άνθρακα και την μετάβαση στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

Η συμβολή των ανεπτυγμένων κρατών στη χάραξη μιας παγκόσμιας πολιτικής για το κλίμα και την ενέργεια είναι καθοριστικής σημασίας. Ο ΣΒΑ 13, υπενθυμίζει τη δέσμευση των ανεπτυγμένων χωρών για οικονομική ενίσχυση στις αναπτυσσόμενες χώρες, για να ενταχθούν, και αυτές, με τη σειρά τους, στη δράση για την κλιματική αλλαγή. Η χρηματοδότηση επιτυγχάνεται μέσα από διάφορες πηγές, όπως για παράδειγμα, το Πράσινο Ταμείο για το Κλίμα και το Παγκόσμιο Περιβαλλοντικό Ταμείο.

Το Θεματολόγιο 2030, με έμφαση στο ΣΒΑ 13, συνέβαλε καθοριστικά στις διαπραγματεύσεις για την νέα παγκόσμια συμφωνία για την κλιματική αλλαγή. Ο ρόλος της ΕΕ υπήρξε καθοριστικός στη χάραξη μιας ενιαίας πολιτικής σε διεθνές επίπεδο. Οι στόχοι της βιώσιμης ανάπτυξης για την μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου συνάδουν με το μακροπρόθεσμο στόχο της Συμφωνίας των Παρισίων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

Αυτό γίνεται αντιληπτό, και από την ίδια την **Απόφαση 1/CP.21**, για την υιοθέτηση της Συμφωνίας των Παρισίων, η οποία αναφέρει στο Προοίμιο της, ότι το διεθνές πλαίσιο που στηρίχθηκε η συμφωνία περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τους 17 Παγκόσμιους Στόχους για την Βιώσιμη Ανάπτυξη¹⁷⁴.

¹⁷⁴ United Nations, Adoption of the Paris Agreement, FCCC/CP/2015/10/Add.1, 2015, σ. 2, διαθέσιμο στο: <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/10a01.pdf#page=2> (επίσκεψη 27/02/2018).

3. Η Συμφωνία των Παρισίων για την Κλιματική Αλλαγή

Η Συμφωνία των Παρισίων αποτελεί την πρώτη πολυμερή, νομικά δεσμευτική συμφωνία για το κλίμα, με μακροπρόθεσμο στόχο τον περιορισμό την ανόδου της θερμοκρασίας του πλανήτη σε επίπεδο κάτω από τους 2°C¹⁷⁵. Η συμφωνία επιτεύχθηκε στις 12 Δεκεμβρίου του 2015, στο Παρίσι, στην 21^η Διάσκεψη των ΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή (COP 21). Οι διεθνείς προσπάθειες και οι διαπραγματεύσεις για την υιοθέτηση της παγκόσμιας συμφωνίας είχαν ξεκινήσει από τις 30 Νοεμβρίου και ολοκληρώθηκαν στις 11 Δεκεμβρίου του 2015. Η Συμφωνία των Παρισίων τέθηκε σε ισχύ στις 4 Νοεμβρίου του 2016, αφού εκπληρώθηκαν οι δυο βασικές προϋποθέσεις για την εφαρμογή της. Η πρώτη, αφορούσε την **κύρωση της από 55 τουλάχιστον χώρες**, και η δεύτερη, συγκεκριμενοποιούσε το ποσό των εκπομπών των αερίων, το οποίο θα έπρεπε να **ανέρχεται στο 55%**, για τα κράτη που έχουν επικυρώσει την συμφωνία.

3.1. Η πρώτη παγκόσμια Σύμβαση-Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή

Η Συμφωνία των Παρισίων είναι αποτέλεσμα της πρώτης Σύμβασης-πλαισίου του ΟΗΕ για τη Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC), η οποία υιοθετήθηκε στο Ρίο, το 1992, και αποτελεί την βασική παγκόσμια συμφωνία, με στόχο την μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Η σύμβαση τέθηκε σε ισχύ το 1994, έχει κυρωθεί από 189 χώρες, και θέτει τις γενικές υποχρεώσεις για τη δράση των κρατών ενάντια στη κλιματική αλλαγή. Στα πλαίσια της σύμβασης, τα κράτη δεν δεσμεύονταν με συγκεκριμένα μέτρα, αλλά προωθούσαν την ιδέα της διεθνούς δράσης και συνεργασίας για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Ο βασικός σκοπός της σύμβασης είναι: *«η σταθεροποίηση των ατμοσφαιρικών συγκεντρώσεων αερίων θερμοκηπίου σε επίπεδα που θα αποτρέψουν επικίνδυνες ανθρωπογενείς παρεμβάσεις στο κλιματικό σύστημα. Τα επίπεδα αυτά πρέπει να επιτευχθούν σε κατάλληλα χρονικά όρια, ούτως ώστε τα οικοσυστήματα να κατορθώσουν να προσαρμοστούν φυσιολογικά στην αλλαγή του κλίματος, να εξασφαλιστεί η επάρκεια της παραγωγής τροφίμων και να καταστεί δυνατή η συνέχιση της οικονομικής ανάπτυξης κατά τρόπο αειφόρο»*¹⁷⁶.

Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια **step by step** προσέγγιση, αφού τα συμβαλλόμενα μέρη μέσα σε ένα κλίμα συνεργασίας, προωθούν μέτρα για την

¹⁷⁵ Η 5^η Έκθεση Αξιολόγησης της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC) του ΟΗΕ, με τίτλο: «Κλιματική Αλλαγή 2014: Επιπτώσεις, προσαρμογή και ευπάθεια», έδειξε ότι η διατήρηση της ανόδου της θερμοκρασίας στους 2°C μπορεί να επιτευχθεί, μέσω μιας ενεργειακής πολιτικής, η οποία θα στοχεύει στη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου σε ποσοστό 40% έως 70%, μέχρι το έτος 2050.

¹⁷⁶ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Αλλαγή του Κλίματος, περί τίνος πρόκειται; 2005, σ. 12, διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/clima/sites/campaign/pdf/climate_change_youth_el.pdf (επίσκεψη 28/02/2018).

καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, χωρίς, ωστόσο, να δεσμεύονται για τον τρόπο ή για τον χρόνο εφαρμογής των μέτρων. Επίσης, η σύμβαση ορίζει και την διαδικασία σύμφωνα με την οποία οι συμμετέχοντες θα συναντώνται, για να εξετάζουν και να αποφασίζουν για την πορεία των στόχων τους, μέσω των *Διασκέψεων των Μερών* (COP)¹⁷⁷. Η προσέγγιση αυτή, θέτει τις βάσεις για τη δημιουργία ενός ισχυρού διεθνούς νομικού πλαισίου, που στοχεύει στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, μακροπρόθεσμα.

3.2. Το Πρωτόκολλο του Κιότο

Αυτή η αφηρημένη ιδέα της δράσης ενάντια στη κλιματική αλλαγή, εξειδικεύτηκε στη συνέχεια, με το *Πρωτόκολλο του Κιότο*, το οποίο, ήταν αποτέλεσμα της τρίτης Διάσκεψης των Συμβαλλομένων Μερών (COP3), στο Κιότο της Ιαπωνίας, το 1997. Το «Πρωτόκολλο του Κιότο»¹⁷⁸, συμπλήρωσε την αρχική Σύμβαση-πλαίσιο, και έθεσε ποσοτικούς στόχους για την μείωση των εκπομπών αερίων του άνθρακα, σε παγκόσμια κλίμακα. Επέβαλε νομικά δεσμευτικούς στόχους μόνο για τις ανεπτυγμένες χώρες, σύμφωνα με την αρχή της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης. Η βασική ιδέα ήταν, ότι, εφόσον οι ανεπτυγμένες χώρες έφεραν τη μεγαλύτερη ευθύνη για την πρόκληση του προβλήματος, έπρεπε να επωμιστούν και το μεγαλύτερο βάρος της υλοποίησης των συμφωνηθέντων.

Το Πρωτόκολλο του Κιότο, αρχικά, εφαρμόστηκε για την περίοδο 2008-2012, επεκτάθηκε όμως, έως το 2020, με την κύρωση της Τροποποίησης της Ντόχα¹⁷⁹, στην 18^η Διάσκεψη των ΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή (COP 18). Για την περίοδο 2008-2012, ορίστηκαν συγκεκριμένοι στόχοι για την μείωση των εκπομπών έξι αερίων του θερμοκηπίου έως 5%, σε σχέση με τα επίπεδα του 1990, ενώ για τη δεύτερη περίοδο 2012-2020, τα κράτη θα πρέπει να μειώσουν τις εκπομπές τους σε ποσοστό 18% χαμηλότερο από εκείνο του 1990¹⁸⁰. Το Πρωτόκολλο θεσπίζει συγκεκριμένους στόχους για τα ανεπτυγμένα κράτη, σε μια *top-down προσέγγιση*, κατά την οποία, οι στόχοι καθορίζονται από πάνω προς τα κάτω, σε ένα διεθνές πλαίσιο, και εξειδικεύουν τις εθνικές εκπομπές αερίων, με σκοπό την αντιμετώπιση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής.

Τις εθνικές δράσεις συμπληρώνουν οι οικονομικοί μηχανισμοί που ορίζει το Πρωτόκολλο, οι οποίοι συμβάλουν στην επίτευξη των στόχων για τη μείωση των

¹⁷⁷ United Nations Framework Convention on Climate Change, ό.π., άρθ. 7, σ. 10-12.

¹⁷⁸ Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention in Climate Change, UNTS, 1998, σ. 1-21, διαθέσιμο στο: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf> (επίσκεψη 28/02/2018).

¹⁷⁹ Doha amendment to the Kyoto Protocol, σ. 1-6, διαθέσιμο στο: https://unfccc.int/files/kyoto_protocol/application/pdf/kp_doha_amendment_english.pdf (επίσκεψη 28/02/2018).

¹⁸⁰ Μπρεδήμας Α., Το Πρωτόκολλο του Κιότο και η «Εμπορία Ρύπων»: Η Ελληνική και Κοινοτική Διάσταση, Νόμος και Φύση, 2007, διαθέσιμο στο: <http://nomosphysis.org.gr> (επίσκεψη 28/02/2018).

εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, με ένα πιο ευέλικτο και αποδοτικό τρόπο. Οι μηχανισμοί αυτοί, βασίζονται στους κανόνες της παγκόσμιας αγοράς, και προσφέρουν τα κατάλληλα οικονομικά κίνητρα στα κράτη για τη μείωση των εκπομπών, με το χαμηλότερο δυνατό κόστος. Οι μηχανισμοί αυτοί, περιλαμβάνουν: **το σύστημα εμπορίας εκπομπών, το πρόγραμμα κοινής εφαρμογής και το μηχανισμό καθαρής ανάπτυξης.**

Παρόλο που το Πρωτόκολλο παρουσιάζει ένα δυναμικό σχέδιο δράσης, εμφανίζει πολλές αδυναμίες κατά την εφαρμογή του. Βασικότερη αδυναμία αποτελεί το γεγονός, ότι λαμβάνει μέτρα **μόνο για τις αναπτυγμένες χώρες**, αποκλείοντας με αυτό τον τρόπο, πιθανούς ρυπαντές, όπως τα αναπτυσσόμενα κράτη. Για παράδειγμα, η Κίνα και η Ινδία, παρόλο που συγκαταλέγονται στους μεγαλύτερους ρυπαντές παγκοσμίως, δεν περιλαμβάνονται στο σχέδιο δράσης για το κλίμα με την αιτιολογία των «αναπτυσσόμενων χωρών».

Περαιτέρω, η ισχύς του αποδυναμώθηκε περισσότερο με την απόφαση της Αμερικής, η οποία συγκαταλέγεται στους μεγαλύτερους ρυπαντές παγκοσμίως, να μην επικυρώσει τελικά το Πρωτόκολλο. Παρομοίως, η Ιαπωνία, η Ζηλανδία, ο Καναδάς και η Ρωσία, αποφάσισαν να μην συμμετάσχουν στη δεύτερη περίοδο εφαρμογής του, έως το 2020, αφού δεν συμφώνησαν με τα νέα όρια. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, το Πρωτόκολλο να καλύπτει μόνο το 14% των εκπομπών θερμοκηπίου σε παγκόσμιο επίπεδο, και συνεπώς, η ανάγκη επίτευξης μιας νέας συμφωνίας για το κλίμα έγινε πιο επιτακτική από ποτέ.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, οι Διασκέψεις των μερών συνεχίστηκαν, με σκοπό την υιοθέτηση μιας νέας διεθνούς συμφωνίας για το κλίμα, με επόμενο σταθμό, τη Διάσκεψη της Κοπεγχάγης (COP15)¹⁸¹, το 2009, η οποία, αν και, στόχευε στην επίτευξη μιας νέας δεσμευτικής συμφωνίας, με την συμμετοχή τόσο των αναπτυγμένων όσο και των αναπτυσσόμενων κρατών, δεν κατέληξε σε συμφωνία, καθώς δεν συγκέντρωσε την απαραίτητη συναίνεση των κρατών. Πάρα ταύτα, θετικό σημείο της συμφωνίας αποτελεί το όριο που θέτει, για πρώτη φορά, για τον περιορισμό της αύξησης της μέσης θερμοκρασίας του πλανήτη στους 2°C, μέχρι το 2050¹⁸², πρόκειται για ένα μακροπρόθεσμο στόχο, που έδωσε το έναυσμα για τις διαπραγματεύσεις στο Παρίσι.

3.3. Οι διεθνείς διαπραγματεύσεις για το κλίμα

Ξεχωριστή είναι η θέση της ΕΕ στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για την επίτευξη της συμφωνίας στο Παρίσι. Μάλιστα, ο ηγετικός της ρόλος ενισχύθηκε, ύστερα και από την αποχώρηση των ΗΠΑ από το Πρωτόκολλο. Στα πλαίσια της ευρύτερης πολιτικής

¹⁸¹ Δούση Ε., Κλιματική Αλλαγή, εκδ. Παπαδόπουλος, 2017, σ. 30.

¹⁸² Δούση Ε., ό.π., σ. 32.

της για το κλίμα, η ΕΕ δημιούργησε το «*Συνασπισμό Υψηλής Φιλοδοξίας*»¹⁸³, ένα συνασπισμό αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών, με σκοπό να πρωτοστατήσει στις διεθνείς εξελίξεις για το κλίμα, και να προσελκύσει στη συμφωνία τους μεγαλύτερους ρυπαντές. Στα πλαίσια της πολιτικής της, για να επιτευχθεί συμφωνία, η ΕΕ δεσμεύτηκε μονομερώς, τη μείωση των εκπομπών του θερμοκηπίου κατά 40% έως το 2030, σε σύγκριση με το 1990, την κατανάλωση ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας κατά 27%, και την αύξηση της ενεργειακής απόδοσης, εντός του εδάφους της, τουλάχιστον στο 27% έως το 2030¹⁸⁴.

Στα πλαίσια της πολιτικής της, η ΕΕ προώθησε το *Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπής (ΣΕΔΕ)*, το οποίο διανύει, σήμερα, την τρίτη περίοδο εφαρμογής του, για την περίοδο 2013-2020. Βασικός στόχος είναι ο περιορισμός των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, μέσα από ένα εμπόριο δικαιωμάτων ρύπων, με τις βιομηχανίες να έχουν τη δυνατότητα, να πουλήσουν τις εκπομπές ρύπων που δεν χρησιμοποίησαν σε άλλες που έχουν συμπληρώσει το ανώτατο όριο. Ο μηχανισμός αυτός, αποτελεί το βασικό εργαλείο της ΕΕ για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Μάλιστα, η ΕΕ, σχετικά με τις μελλοντικές της επιδόσεις, δεσμεύτηκε μονομερώς, για τη μείωση των εκπομπών άνθρακα στο 20% έως το 2020.

Οι προσπάθειες της ΕΕ ενισχύθηκαν και από τη δράση της Κοινωνίας των Πολιτών, η οποία έκανε αισθητή την παρουσία της στις διαπραγματεύσεις, μέσα από μια μαζική κινητοποίηση μη κρατικών φορέων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής¹⁸⁵. Η διπλωματική στάση της ΕΕ με τον φιλόδοξο Συνασπισμό συμμαχιών, σε συνδυασμό με την πολιτική πίεση που άσκησε η Κοινωνία των Πολιτών σε διεθνές επίπεδο, κατάφεραν να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στην επίτευξη της συμφωνίας, και να αντιστρέψουν το κλίμα απροθυμίας που υπήρχε, για σχεδόν δυο δεκαετίες, γύρω από το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής. Η συστηματική προσπάθεια της ΕΕ και της Κοινωνίας των Πολιτών, είχε ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση της συμφωνίας από την πλειονότητα των κρατών, με κύριους πρωταγωνιστές τις ΗΠΑ και την Κίνα, οι οποίες μαζί με την ΕΕ, υπήρξαν οι βασικοί «πρωταγωνιστές», στην πορεία προς την υιοθέτηση της Συμφωνίας στο Παρίσι.

¹⁸³ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Η Πορεία μετά το Παρίσι: Αξιολόγηση των συνεπειών της Συμφωνίας του Παρισιού - Συνοδευτικό της Πρότασης Απόφασης του Συμβουλίου για την Υπογραφή, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της Συμφωνίας του Παρισιού η οποία συνήφθη βάσει της Σύμβασης-Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, COM/2016/0110 Τελικό, σ. 3.

¹⁸⁴ European Commission, 2030 Climate and Energy Framework, διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2030_en (επίσκεψη 28/02/2018).

¹⁸⁵ Οι κινητοποιήσεις της Κοινωνίας των Πολιτών για την επίτευξη της συμφωνίας στο Παρίσι, κορυφώθηκαν στη Διάσκεψη της Λίμα στο Περού (COP20), το 2014. Εκεί, δημιουργήθηκε η Ζώνη μη Κρατικών Παραγόντων (Non-state Actor Zone for Climate Action, NAZCA), μια παγκόσμια πλατφόρμα από μη κυβερνητικούς οργανισμούς, οι οποίοι δεσμεύονταν με μέτρα για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, βλ. περισσότερα στην επίσημη ιστοσελίδα <http://climateaction.unfccc.int/about> (επίσκεψη 30/02/2018).

3.4. Η τελική συμφωνία για το Κλίμα: Από το Κιότο στο Παρίσι

Οι διαπραγματεύσεις ολοκληρώθηκαν τον Δεκέμβριο του 2015, κατά την 21η Συνάντηση των Μερών για την Κλιματική Αλλαγή (COP 21), που υιοθετήθηκε «**η Συμφωνία των Παρισίων**» για το κλίμα. Η συμφωνία διαδέχεται το Πρωτόκολλο του Κιότο, και θα τεθεί σε ισχύ μετά το 2020, αφού ολοκληρωθεί το Πρωτόκολλο. Πρόκειται για ένα νέο, παγκόσμιο σχέδιο δράσης, για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Η νέα παγκόσμια συμφωνία είναι αποτέλεσμα σκληρών διαπραγματεύσεων και υποχωρήσεων, με στόχο τη διευρυμένη συμμετοχή των κρατών σε διεθνές επίπεδο. Πρόκειται για μια ιστορικής σημασίας συμφωνία, καθώς έχει υπογραφεί από 195 χώρες, και έχει επικυρωθεί από 146 χώρες και την ΕΕ.

Το διεθνές νομικό πλαίσιο της συμφωνίας θέτει μακροπρόθεσμους στόχους και περιλαμβάνει τις ίδιες υποχρεώσεις για όλα τα κράτη. Αξίζει μια αναφορά στα βασικά σημεία της συμφωνίας, δεδομένου ότι αποτελεί την πιο σημαντική συμφωνία του 21^{ου} αιώνα για το περιβάλλον, και συνδέεται άμεσα με την περίπτωση της διασυννοριακής ρύπανσης. Πρόκειται για μια νομικά δεσμευτική συμφωνία, η οποία εστιάζει σε 3 βασικούς πυλώνες: **στη μείωση της κλιματικής αλλαγής, στην προσαρμογή στη κλιματική αλλαγή, και στη χρηματοδότηση των μερών για το κλίμα**¹⁸⁶. Σε αντίθεση, με το Πρωτόκολλο του Κιότο, το οποίο έθετε στόχους μόνο για το μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και τη χρηματοδότηση, και δεν περιελάμβανε μέτρα για την προσαρμογή των κρατών στην κλιματική αλλαγή, η Συμφωνία των Παρισίων αναπτύσσει μηχανισμούς, για την καλύτερη προσαρμογή των κρατών στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

Το κείμενο της συμφωνίας μπορεί να χαρακτηριστεί ως νομικά δεσμευτικό στο σύνολο του, όμως, εμπεριέχει και πολλές διατάξεις **soft-law δικαίου**, οι οποίες δεν δεσμεύουν τα κράτη, αντιθέτως, τα παρακινούν για να ενισχύσουν τη δράση τους, με σκοπό το μετριασμό των παγκόσμιων εκπομπών του θερμοκηπίου. Να σημειωθεί ότι αυτή «η χαλαρότητα» που προσφέρει η συμφωνία, είναι αποτέλεσμα ενός έντονου συμβιβασμού μεταξύ των κρατών, για παράδειγμα, οι ΗΠΑ απέκλειαν την υιοθέτηση ενός ισχυρά δεσμευτικού κειμένου, ενώ η Κίνα, επέμεινε στη θέση της, για μια λιγότερο αυστηρή συμφωνία, που θα διευκόλυνε τη συμμετοχή των αναπτυσσόμενων χωρών. Η διάκριση των διατάξεων σε hard-law και soft-law είναι χαρακτηριστική, με την χρήση των λέξεων «**shall**» και «**should**», αντιστοίχως. Αυτή η διαβάθμιση της νομικής δεσμευτικότητας, μπορεί να εντοπιστεί σε πολλές διατάξεις της συμφωνίας, όπως για παράδειγμα, στο ότι οι μακροπρόθεσμοι στόχοι και η υποβολή ετήσιων εκθέσεων είναι νομικά δεσμευτικοί όροι για τα κράτη, σε αντίθεση με τα **Εθνικά**

¹⁸⁶ Συμφωνία των Παρισίων, ό.π., άρθ. 2, σ. 2.

Σχέδια Δράσης για το Κλίμα, τα οποία δεν είναι νομικά δεσμευτικά, αλλά εκφράζουν την κρατική βούληση¹⁸⁷.

Στα πλαίσια της συμφωνίας, το σημαντικότερο στοιχείο είναι η υιοθέτηση μιας **bottom-up** προσέγγισης, η οποία ξεκινάει από κάτω προς τα πάνω, δηλαδή, τα ίδια τα κράτη αποφασίζουν για τον τρόπο εφαρμογής των συμφωνηθέντων. Δεδομένου, ότι, υπάρχει ένας κοινός στόχος, για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής¹⁸⁸, τα κράτη καθορίζουν αυτοβούλως μέσω των *Εθνικά Καθορισμένων Συνεισφορών*, τον τρόπο και τα μέσα επίτευξης των στόχων της συμφωνίας¹⁸⁹. Αυτή η προσέγγιση, αποτελεί αναμφισβήτητα, την πιο σημαντική επιτυχία της Συμφωνίας, και αντικατοπτρίζει τις διαφοροποιημένες ευθύνες των κρατών, σύμφωνα με τις αρχές του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Πρόκειται για εθνικές αυτοδεσμεύσεις, για το περιορισμό της αύξησης της θερμοκρασίας της γης στο όριο των 2°C. Σε κάθε περίπτωση, τα κράτη έχουν νομικά δεσμευτική υποχρέωση να λαμβάνουν εσωτερικά μέτρα για την μείωση των εκπομπών, η επίτευξη των οποίων, εξαρτάται από την εφαρμογή των εθνικών σχεδίων δράσης.

Το κατά πόσο οι δεσμεύσεις των μερών ανταποκρίνονται τους στόχους της συμφωνίας, εξετάζεται από το μηχανισμό απολογισμού¹⁹⁰, ο οποίος αξιολογεί την αποτελεσματικότητα τους. Σύμφωνα με το μηχανισμό αυτό, τα κράτη θα πρέπει να υποβάλουν τα εθνικά τους σχέδια δράσης για το κλίμα κάθε 5 χρόνια¹⁹¹, ώστε να εξετάζεται το κατά πόσο οι εθνικές τους φιλοδοξίες προσεγγίζουν τους στόχους της συμφωνίας. Σκοπός, δεν είναι μόνο η αξιολόγηση των μέτρων, αλλά και η προσαρμογή τους, κάθε φορά, στις νέες τεχνολογικές εξελίξεις. Αυτή η τακτική, εναρμονίζεται πλήρως με την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης. Η ομαλή προσαρμογή των κρατών στις νέες τεχνολογικές εξελίξεις, προϋποθέτει ένα σύστημα συνεχούς αξιολόγησης και ελέγχου των συμφωνηθέντων, που στοχεύει στην εξισορρόπηση, κάθε φορά, της οικονομικής ανάπτυξης με την περιβαλλοντική προστασία. Στη συμφωνία για το κλίμα, αυτή η ισόρροπη σχέση επιτυγχάνεται μέσω της βιωσιμότητας του κλιματικού συστήματος.

Επιπρόσθετα, η συμφωνία περιλαμβάνει μέτρα για την χρηματοδότηση των μερών, για την καλύτερη προσαρμογή τους στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Το καθεστώς της «*κλιματικής χρηματοδότησης*», είναι ένα πολύτιμο εργαλείο της συμφωνίας, ιδίως, για τις αναπτυσσόμενες χώρες, ώστε να μπορέσουν μέσω της παρεχόμενης βοήθειας από τις ανεπτυγμένες χώρες, να υλοποιήσουν τα σχέδια τους για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής¹⁹². Οι δεσμεύσεις για διεθνή στήριξη στις αναπτυσσόμενες χώρες, δεν περιορίζονται μόνο στο τομέα της χρηματοδότησης,

¹⁸⁷ *Αυγερινούλου Δ.*, Η μετριοπαθής σύμβαση για την κλιματική αλλαγή, *Νόμος και Φύση*, 2018, σ. 10, διαθέσιμο στο: http://nomosphysis.org.gr/17392/i-metriopathis-symfonia-ton-parision-gia-tin-klimatiki-allagi/#_ftnref54 (επίσκεψη 28/02/2018).

¹⁸⁸ Συμφωνία των Παρισίων, ό.π., άρθ. 2, σ. 2.

¹⁸⁹ Συμφωνία των Παρισίων, ό.π., άρθ. 4, σ. 2-4.

¹⁹⁰ Συμφωνία των Παρισίων, ό.π., άρθ. 14, σ. 10.

¹⁹¹ Συμφωνία των Παρισίων, ό.π., άρθ. 4, παρ. 9, σ. 3.

¹⁹² Συμφωνία των Παρισίων, άρθ. 9, σ. 7-8.

αλλά επεκτείνονται και στους τομείς της τεχνολογίας και της καινοτομίας. Η συμφωνία αποσκοπεί στη δημιουργία βιώσιμων πόλεων, με έντονο το στοιχείο της ανθεκτικότητας στις κλιματικές μεταβολές.

Στα πλαίσια της οικονομικής αλληλεγγύης, σημαντική είναι η συμβολή του *Πράσινου Ταμείου για το Κλίμα*¹⁹³, ως χρηματοδοτικός μηχανισμός, που ενισχύει τις προσπάθειες χρηματοδότησης προς τις αναπτυσσόμενες χώρες. Η συμφωνία προβλέπει τις οικονομικές συνεισφορές των ανεπτυγμένων κρατών, από ένα ευρύ φάσμα πηγών χρηματοδότησης, το οποίο δεν περιορίζεται μόνο στους δημόσιους φορείς, αλλά επεκτείνεται και στους ιδιωτικούς φορείς, όπως επιχειρήσεις¹⁹⁴. Η οικονομική συμβολή των ανεπτυγμένων κρατών έγκειται, στην κινητοποίηση των 100 δισεκατομμυρίων δολαρίων, ανά έτος, από το 2020, για την ενίσχυση του Πράσινου Ταμείου για το Κλίμα. Σημαντικός είναι και ο ρόλος της ΕΕ, ως ο μεγαλύτερος πάροχος οικονομικής βοήθειας σε αναπτυσσόμενα κράτη, για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής. Μάλιστα, στα πλαίσια της ενεργειακής της πολιτικής, η ΕΕ έχει δεσμευτεί, ότι το 20% του προϋπολογισμού της, προορίζεται για δράσεις και πολιτικές για το κλίμα.

Η συμφωνία διαμορφώνει ένα *ισχυρό καθεστώς διαφάνειας και λογοδοσίας*, υποχρεώνοντας τα κράτη να παρέχουν τις απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με την πρόοδο των δεσμεύσεων τους. Τα κράτη παρέχουν πληροφορίες σχετικά με την επίτευξη των εθνικά καθορισμένων συνεισφορών τους, και τη μείωση των ανθρωπογενών εκπομπών τους. Η συμφωνία θεσπίζει ένα σύστημα πληροφόρησης, το οποίο γεννά υποχρεώσεις για τις ανεπτυγμένες χώρες, και επιβάλλει την κοινοποίηση των πληροφοριών σχετικά με τις οικονομικές τους συνεισφορές προς τα αναπτυσσόμενα κράτη. Επίσης, υποχρεώνει τα ανεπτυγμένα κράτη, να υποβάλουν διετείς εκθέσεις με τους οικονομικούς πόρους που παρέχουν στα αναπτυσσόμενα κράτη, μέσω των διεθνών παρεμβάσεων¹⁹⁵. Όλες αυτές οι πληροφορίες επανεξετάζονται από τεχνικό εμπειρογνώμονα¹⁹⁶, ο οποίος παρέχει έναν συμβουλευτικό ρόλο, δεν επιβάλλει κυρώσεις, σε μια διαδικασία που σέβεται την εθνική κυριαρχία.

Η συνεχής αξιολόγηση των μακροπρόθεσμων στόχων της συμφωνίας, επιτυγχάνεται και μέσω των Διασκέψεων των Μερών (COP), που εξετάζονται οι εθνικές συνεισφορές σε σχέση με τους στόχους της συμφωνίας, στα πλαίσια ενός ευρύτερου συστήματος διαφάνειας και αλληλεγγύης. Τα κράτη, κάθε φορά, ξεκινούν ένα νέο

¹⁹³ Το Πράσινο Ταμείο για το Κλίμα ιδρύθηκε κατά τη 16^η Διάσκεψη των μερών για την κλιματική αλλαγή, στο Κανκούν του Μεξικού, το 2010, με την Απόφαση 1/CP.16. Αποτελεί το βασικό μηχανισμό χρηματοδότησης της Σύμβασης-πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή.

¹⁹⁴ Καινοτομία αποτελεί για την Συμφωνία, η διεύρυνση και η προσθήκη του ιδιωτικού τομέα στο πεδίο της χρηματοδότησης, όπως ορίζεται: «οι χρηματοοικονομικές ροές συνάδουν με την κατεύθυνση προς την ανάπτυξη με χαμηλές εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου και την ανθεκτικότητα στις κλιματικές μεταβολές», βλ. Συμφωνία των Παρισίων, άρθ. 2.1 εδ. γ, σ. 2.

¹⁹⁵ Συμφωνία των Παρισίων, ό.π., άρθ. 9, παρ. 5 και 7, σ. 8.

¹⁹⁶ Συμφωνία των Παρισίων, ό.π., άρθ. 13, παρ. 11 και 12, σ. 10.

κύκλο διαπραγματεύσεων, με νέους διευρυμένους στόχους για την προστασία του κλίματος.

3.4.1. Οι «αδυναμίες» της Συμφωνίας των Παρισίων

Αν και το κανονιστικό πλαίσιο της συμφωνίας δημιουργεί ένα κλίμα αισιοδοξίας και συνοχής, παρουσιάζει αρκετές αδυναμίες κατά την εφαρμογή του¹⁹⁷. Βασικό μειονέκτημα είναι, ότι ο τρόπος εφαρμογής πολλών και σημαντικών διατάξεων εναπόκειται στην διακρατική ευχέρεια των κρατών, χωρίς, η ίδια η Συμφωνία να θέτει συγκεκριμένους και υποχρεωτικούς μηχανισμούς επίτευξης. Αυτό, οφείλεται στην ύπαρξη διατάξεων «ήπιου δικαίου», με χαρακτηριστικό παράδειγμα την απουσία δεσμευτικής υποχρέωσης για τον περιορισμό της αύξησης της θερμοκρασίας στο όριο των 2°C. Αντί αυτού, η συμφωνία περιλαμβάνει γενικές διατάξεις, με συμβουλευτικό χαρακτήρα, με σκοπό να καθορίσουν τα κράτη τις εθνικά καθορισμένες συνεισφορές τους, ώστε να πετύχουν το στόχο της συμφωνίας.

Αυτή η αοριστία, γίνεται αισθητή σε όλο το εύρος της συμφωνίας, γεγονός που μαρτυρά και η γενικόλογη αναφορά σε μακροπρόθεσμους στόχους, αφού αρκείται στη περιγραφή τους, χωρίς, ωστόσο, να καταγράφει τα μέσα για την υλοποίηση των συμφωνηθέντων. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός, ότι η συμφωνία δεν περιλαμβάνει καμία διάταξη για την Αρκτική, περιοχή που επηρεάζει και επηρεάζεται άμεσα από τις κλιματικές μεταβολές. Θα μπορούσαμε να πούμε, ότι θυμίζει περισσότερο μια Σύμβαση-πλαίσιο, παρά μια συμφωνία εν είδη Πρωτοκόλλου, που θέτει δεσμευτικές διατάξεις, και υποχρεώνει τα κράτη σε συμμόρφωση με αυτές. Συνεπώς, η συμφωνία χρήζει άμεσης αναθεώρησης του θεσμικού της πλαισίου, για να τεθεί σε εφαρμογή ένα νέο δεσμευτικό κείμενο.

Στο ίδιο κλίμα αβεβαιότητας, το καθεστώς της κλιματικής χρηματοδότησης, για το οποίο δεν υπάρχει ρητή αναφορά στη Συμφωνία των Παρισίων. Μόνο στο κείμενο της Απόφασης 1.CP/21¹⁹⁸, αναφέρεται το ποσό των 100 δισεκατομμυρίων δολαρίων, ως ετήσιος στόχος, για την ενίσχυση των αναπτυσσόμενων χωρών, στον αγώνα κατά της κλιματικής αλλαγής.

Το ασαφές πλαίσιο της συμφωνίας έρχεται να συμπληρώσει και η θέση των ΗΠΑ, με τον αμφιλεγόμενο ρόλο τους στις διαπραγματεύσεις για την κλιματική αλλαγή. Πρώτα απ' όλα, να σημειωθεί ότι οι ΗΠΑ έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην επίτευξη της τελικής συμφωνίας για το κλίμα, και επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τις πολιτικές των κρατών για την επίτευξη της τελικής συμφωνίας. Η αρχική ιδέα ήταν, η νέα συμφωνία να έχει την μορφή Πρωτοκόλλου, με σκοπό την μεγαλύτερη νομικά δέσμευση. Όμως, οι ΗΠΑ διαφώνησαν, καθώς δεν ήθελαν να δεσμευτούν σε μεγάλο

¹⁹⁷ Αυγερινούπουλου Δ., ό.π., σ. 37-38.

¹⁹⁸ Αυγερινούπουλου Δ., ό.π., σ. 31.

βαθμό, με αποτέλεσμα το τελικό κείμενο να έχει τη μορφή της συμφωνίας¹⁹⁹. Αυτή την πολιτική ακολούθησε ο τότε πρόεδρος της Αμερικής, Μπάρακ Ομπάμα, ο οποίος είχε τεθεί υπέρ μιας αποτελεσματικής συμφωνίας, και προώθησε την ιδέα της συμφωνίας, για να μπορέσει με δική του απόφαση να την επικυρώσει.

3.4.2. Η αποχώρηση των ΗΠΑ από την Συμφωνία

Η συμμετοχή των ΗΠΑ στη συμφωνία κρίνεται αναγκαία, αν αναλογιστεί κανείς ότι αποτελεί το δεύτερο μεγαλύτερο ρυπαντή σε εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου σε διεθνές επίπεδο. Το σχέδιο δράσης της χώρας είναι η μείωση των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου κατά 26-28% σε σχέση με τα επίπεδα του 2005, έως το 2025, και η στροφή σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Ακόμη, έχει δεσμευτεί να καταβάλει το ποσό των 3 δισεκατομμυρίων δολαρίων στο Πράσινο Ταμείο για το Κλίμα, για την οικονομική ενίσχυση των αναπτυσσόμενων χωρών, στα πλαίσια της παγκόσμιας συνεργασίας για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής.

Το θετικό αυτό κλίμα αντιστράφηκε γρήγορα, με την εκλογή του νέου προέδρου της Αμερικής, Ντόναλντ Τράμπ, τον Ιούλιο του 2017, ο οποίος αποφάσισε να **αποσύρει** τις ΗΠΑ από την συμφωνία για το Κλίμα. Ο νέος πρόεδρος χαρακτήρισε την συμφωνία ως μια «κακή» Συμφωνία, που μόνο να ζημιώσει θα μπορούσε τα συμφέροντα και την οικονομία της Αμερικής. Στηριζόμενος στην άποψη, ότι δεν υφίσταται κλιματική αλλαγή, τόνισε ότι η συμφωνία θα πλήξει σημαντικά τις επιχειρήσεις και την αγορά, και θα αυξήσει κατά κόρον τα επίπεδα ανεργίας στη χώρα. Ως εκ τούτου, ανακοίνωσε την αποχώρηση της Αμερικής από την σημαντικότερη περιβαλλοντική συμφωνία του 21^{ου} αιώνα, με σκοπό να προστατέψει τα εθνικά συμφέροντα της χώρας.

Πολλά ερωτηματικά δημιουργούνται γύρω από την ευελιξία που παρέχεται στα κράτη, να αποχωρούν από μια διεθνή περιβαλλοντική συμφωνία χωρίς να υπόκεινται σε κανενός είδους κυρώσεις. Αυτή η ελαστικότητα, διακρίνεται έντονα στη Συμφωνία για το κλίμα, καθώς ορίζει, ότι οποιαδήποτε χώρα έχει το δικαίωμα να αποχωρήσει εθελούσια από τη Συμφωνία, αφού συμπληρώσει τρία χρόνια από την ημέρα που την επικύρωσε²⁰⁰. Στη περίπτωση των ΗΠΑ, η χώρα δύναται να αποχωρήσει το 2020, με μοναδική προϋπόθεση την υποβολή γραπτής ειδοποίησης στον ΟΗΕ. Βέβαια, με την ανακοίνωση της αποχώρησης, θα τερματιστούν σύντομα: το σχέδιο εφαρμογής των εθνικά καθορισμένων συνεισφορών και η οικονομική συνεισφορά στο Πράσινο Ταμείο για το Κλίμα.

¹⁹⁹ The Guardian, How US negotiators ensured landmark Paris climate deal was Republican-proof, 2015, διαθέσιμο στο: <https://www.theguardian.com/us-news/2015/dec/13/climate-change-paris-deal-cop21-obama-administration-congress-republicans-environment> (επίσκεψη 15/02/2018).

²⁰⁰ Συμφωνία των Παρισίων, ό.π., άρθ. 28, σ. 14.

Η αποχώρηση έχει προκαλέσει πολλές αντιδράσεις, με μια μεγάλη πλειοψηφία από επιχειρήσεις, πόλεις, πολιτείες να εναντιώνεται στην απόφαση του Τράμπ. Υποστηρίζουν την μετάβαση σε μια νέα εποχή, με έμφαση στην καινοτομία και σε νέες πηγές ενέργειας, που η καύση ορυκτών καυσίμων για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας θα αποτελεί ένα παλαιωμένο σύστημα. Μάλιστα, στα πλαίσια μιας ευρύτερης κινητοποίησης οι ενδιαφερόμενοι φορείς έχουν εκφράσει την επιθυμία τους να υποβάλουν μια έκθεση στον ΟΗΕ με τίτλο «**Δέσμευση της Αμερικής**», η οποία θα περιλαμβάνει τις εθνικά καθορισμένες συνεισφορές για την επίτευξη των στόχων της Συμφωνίας, οι οποίες, όμως, θα βασίζονται στην κινητοποίηση των μη κρατικών φορέων, για την επίτευξη των παγκόσμιων στόχων της Συμφωνίας.

3.4.3. Ο ρόλος της ΕΕ και της Κίνας ως εγγυητές της Συμφωνίας

Η αποχώρηση των ΗΠΑ από τη συμφωνία, ενισχύει το ρόλο των υπόλοιπων κρατών, και ειδικότερα, της ΕΕ και της Κίνας. Τα δυο αυτά κράτη έχουν να αντιμετωπίσουν τη δυσπιστία των συμβαλλόμενων μερών, ύστερα από την αποχώρηση των ΗΠΑ, και να συμβάλουν στη θωράκιση και εφαρμογή των συμφωνηθέντων. Η ΕΕ, έχει δεσμευτεί για την μείωση των εκπομπών της έως το 2020, στα πλαίσια της πολιτικής της για το κλίμα και την ενέργεια, ενώ η Κίνα, ως ο μεγαλύτερος ρυπαντής, παγκοσμίως, υποστηρίζει θερμά την μετάβαση σε μια εποχή ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Η αποχώρηση αποδυναμώνει σε κάποιο βαθμό τη συμφωνία, και δημιουργεί ένα κλίμα καχυποψίας μεταξύ των κρατών. Σημαντικός είναι ο ρόλος της ΕΕ και της Κίνας, ως «θεμελιωτές» της συμφωνίας, για να αντιστρέψουν αυτό το κλίμα και να επισφραγίσουν την εφαρμογή της συμφωνίας με ή χωρίς τις ΗΠΑ.

3.4.4. Η προοπτική μιας μελλοντικής αναθεώρησης

Την παγκόσμια προσπάθεια των κρατών για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, θα ενδυνάμωνε μια μελλοντική αναθεώρηση της συμφωνίας, με νέες δεσμευτικές υποχρεώσεις για τα κράτη, με πιο σημαντική, τη διατήρηση της αύξησης του ορίου της θερμοκρασίας στους 1,5°C. Ένα νέο νομικό πλαίσιο θα ενίσχυε τις προσπάθειες των κρατών να υποβάλουν πιο φιλόδοξα εθνικά σχέδια για τον μετριασμό των εκπομπών του θερμοκηπίου, και θα προωθούσε την ενεργοποίηση κυρωτικών μηχανισμών σε περίπτωση μη συμμόρφωσης των κρατών με τους όρους της συμφωνίας. Όσον αφορά τις χρηματοδοτικές ροές, η θέσπιση μηχανισμών εποπτείας και αξιολόγησης θα διευκόλυνε τη δίκαιη κατανομή των οικονομικών

συνεισφορών των αναπτυγμένων κρατών ανάλογα με τις ανάγκες που παρουσιάζουν οι αναπτυσσόμενες χώρες²⁰¹, και όχι σε ένα γενικότερο πλαίσιο αλληλεγγύης.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η Συμφωνία των Παρισίων, προωθεί ιδέες, μέτρα και προοπτικές για το μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και κατ' επέκταση για την προστασία του περιβάλλοντος. Η διεθνής της διάσταση, αναδύεται μέσα από τη συνεργασία των μερών, για την αντιμετώπιση ενός μείζονος οικολογικού ζητήματος, όπως είναι η κλιματική αλλαγή. Η ατμοσφαιρική ρύπανση αποτελεί μέρος του γενικότερου φαινομένου της διασυννοριακής ρύπανσης, και επομένως, η διεθνής δράση για την καταπολέμηση του φαινομένου κρίνεται αναγκαία. Οι διεθνείς περιβαλλοντικές συμφωνίες, αποτελούν το μόνο μέσο επίτευξης των παγκόσμιων στόχων για την διαφύλαξη του περιβάλλοντος, και, ως εκ τούτου, η συμφωνία των Παρισίων για το κλίμα, είναι η απαρχή για την μετάβαση σε μια νέα εποχή, με έμφαση στην ενέργεια και το σεβασμό στο περιβάλλον. Παρά τις αδυναμίες της εμπεριέχει σημαντικές ρυθμίσεις για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, όπως η συμμετοχή των ιδιωτικών φορέων στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, και η δημιουργία του μηχανισμού «Παγκόσμιος Απολογισμός»²⁰², για την αξιολόγηση των εθνικών στόχων.

Η Συμφωνία των Παρισίων προσφέρει μια ευελιξία, ως προς τον τρόπο εφαρμογής της. Από ένα μεγάλο μέρος αναλυτών έχει θεωρηθεί ως μια συμφωνία «**καλών προθέσεων**»²⁰³, ανοιχτή σε μια μελλοντική διαδικασία αναθεώρησης. Άλλωστε, τα συμβαλλόμενα μέρη έχουν την δυνατότητα, με την συμμετοχή τους στις Διασκέψεις, να συζητούν και να επανεξετάζουν τους όρους της συμφωνίας, στοχεύοντας στην καλύτερη εφαρμογή της. Ας μην ξεχνάμε, ότι πρόκειται για την μεγαλύτερη περιβαλλοντική συμφωνία σε συμμετοχή, αφού κατάφερε να δεσμεύσει την πλειοψηφία των κρατών σε διεθνές επίπεδο.

²⁰¹ Αυγερινούπουλου Δ., ό.π., σ. 38.

²⁰² Συμφωνία των Παρισίων, ό.π., άρθ. 4, 13 και 14.

²⁰³ Cassidy J., A Skeptical Note on the Paris Climate Deal, 2015, The New Yorker, διαθέσιμο στο: <https://www.newyorker.com/news/john-cassidy/skeptical-note-paris-climate-deal> (επίσκεψη 18/02/2018).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η εικόνα που προκύπτει από την ανάλυση των υποχρεώσεων των κρατών ως προς τη διασυνοριακή ρύπανση φαίνεται ολοκληρωμένη και αρκετά συμπαγής. Για κάθε στάδιο της εξέλιξης της δραστηριότητας υπάρχει ένα αντίστοιχο στάδιο διεθνούς υποχρέωσης που τα κράτη θα πρέπει να τηρούν προκειμένου να επιτυγχάνουν την καλύτερη δυνατή περιβαλλοντική διαχείριση. Το διεθνές δίκαιο διαθέτει ένα *corpus* κανόνων, ικανό να διαχειριστεί τα περιβαλλοντικά ζητήματα, και να προάγει προληπτικούς και κατασταλτικούς μηχανισμούς για την αντιμετώπιση της διασυνοριακής ρύπανσης.

Στη βάση του συστήματος της περιβαλλοντικής προστασίας, βρίσκεται ο γενικός πρωτογενής κανόνας της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης, ο οποίος περιλαμβάνει επιμέρους υποχρεώσεις πρόληψης. Ο πρωτογενής κανόνας βρίσκεται σε διασύνδεση με τις επιμέρους υποχρεώσεις πρόληψης, και όλα μαζί, συνθέτουν το πλέγμα των κανόνων πρόληψης ενάντια στο ζήτημα της διασυνοριακής ρύπανσης. Οι επιμέρους υποχρεώσεις πρόληψης έχουν αναπτυχθεί μέσα από τις πρακτικές των κρατών, τις διεθνείς συμβάσεις, τις δικαστικές αποφάσεις, και αποτελούν μια ιδιάζουσα περίπτωση, αφού διαδραματίζουν διαφορετικούς ρόλους ανάλογα με την περίπτωση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση *Pulp Mills*, με τη διάκριση των υποχρεώσεων πρόληψης σε ουσιαστικές και διαδικαστικές.

Αυτή η διάκριση χρήζει περαιτέρω ανάλυσης και ερμηνείας, καθώς αμφισβητεί τον εθιμικό χαρακτήρα ορισμένων υποχρεώσεων πρόληψης. Το γεγονός ότι η βασική αρχή της μη πρόκλησης διασυνοριακής ρύπανσης αποτελεί μέρος του διεθνούς εθιμικού δικαίου δεν σημαίνει ότι αυτόματα ισχύει το ίδιο και για τις επιμέρους υποχρεώσεις. Ως εκ τούτου, η καθεμία από αυτές θα πρέπει να εξετάζεται ξεχωριστά, δεδομένου ότι ο ρόλος τους προσαρμόζεται ανάλογα την περίπτωση²⁰⁴.

Ένα ακόμη στοιχείο που φανερώνει τις εντατικοποιημένες προσπάθειες των κρατών να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα, κατά το σχεδιασμό και την υλοποίηση μιας δραστηριότητας, για την πρόληψη σημαντικής διασυνοριακής ρύπανσης είναι αυτό της υποχρέωσης καταβολής της προσήκουσας επιμέλειας. Αξίζει να σημειωθεί ότι, η υποχρέωση της προσήκουσας επιμέλειας αποτελεί τον πυρήνα της προληπτικής δράσης, και προσδιορίζεται κάθε φορά, ανάλογα με το βαθμό του κινδύνου της διασυνοριακής ρύπανσης. Η προσέγγιση αυτή έχει εξαιρετική σημασία για την εφαρμογή των περιβαλλοντικών αρχών, και ειδικότερα της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης, καθώς συνδέει άμεσα το επίπεδο επίδειξης της προσήκουσας επιμέλειας με την οικονομική ανάπτυξη.

²⁰⁴ Πλακοκέφαλος Η., Η διασυνοριακή ρύπανση του περιβάλλοντος κατά το δημόσιο διεθνές δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 20-21.

Σημαντικός είναι και ο ρόλος των διεθνών οργανισμών, και ειδικότερα του διεθνούς οργανισμού των ΗΕ, ο οποίος με το τεράστιο νομοπαρασκευαστικό του έργο έχει προσφέρει σημαντικά στην διαμόρφωση και εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος.

Η διεύρυνση του πεδίου της περιβαλλοντικής προστασίας επιτυγχάνεται μέσα από τις δικαστικές αποφάσεις, οι οποίες αποτελούν το πρώτο θεμέλιο στη διαμόρφωση και εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος. Ωστόσο, το πρόβλημα με τις αποφάσεις των διεθνών δικαστηρίων είναι διπλό. Από τη μια πλευρά, με λίγες εξαιρέσεις, δεν έχουν έρθει αντιμέτωπα με το ζήτημα της διασυννοριακής ρύπανσης, από την άλλη, όσες φορές τους δόθηκε η ευκαιρία να συνδράμουν με την ερμηνεία τους στην αποσαφήνιση των σχετικών κανόνων, επέλεξαν να ακολουθήσουν μια συντηρητική στάση με αποτέλεσμα να μην προσφέρουν σημαντικά στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος.

Ο ρόλος του δικαστηρίου ενισχύεται από τις πολυμερείς περιβαλλοντικές συμφωνίες, οι οποίες στοχεύουν στη λήψη μέτρων για την αποφυγή πρόκλησης διασυννοριακής ρύπανσης. Στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος, το περιεχόμενο των πολυμερών περιβαλλοντικών συμφωνιών έχει εμπλουτιστεί με την ενσωμάτωση της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης. Η επίτευξη της περιβαλλοντικής προστασίας είναι αποτέλεσμα της διασύνδεσης του περιβάλλοντος με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της οικονομικής ενσωμάτωσης στη περιβαλλοντική συνιστώσα αποτελεί η Συμφωνία των Παρισίων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Το κανονιστικό πλαίσιο της Συμφωνίας προωθεί ένα οικονομικό σύστημα ρύπων, το οποίο προσφέρει οικονομικά κίνητρα στα κράτη, με σκοπό την επίτευξη των παγκόσμιων στόχων μείωσης των εκπομπών του θερμοκηπίου.

Με σκοπό την πραγμάτωση της αρχής της προστασίας του περιβάλλοντος έχει αναπτυχθεί ένα αρκετά ευρύ κανονιστικό πλαίσιο τόσο σε εθνικό όσο και σε κοινοτικό και διεθνές επίπεδο. Το οικοδόμημα της περιβαλλοντικής προστασίας στηρίζεται επί το πλείστον στις πολυμερείς περιβαλλοντικές συμβάσεις. Η διασύνδεση της οικονομικής ανάπτυξης με την περιβαλλοντική προστασία αποτελεί μονόδρομο σε μια εποχή που οι τεχνολογικές εξελίξεις είναι ραγδαίες. Το κατά πόσο αυτή η διασύνδεση αποτελεί ένα πρόσχημα για την εξυπηρέτηση οικονομικών συμφερόντων αποτελεί ένα ζήτημα. Η συνεχής αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων αποτελεί το μοναδικό μέσο πρόληψης ενάντια στη περίπτωση της διασυννοριακής ρύπανσης.

Βέβαια, παρά το γεγονός ότι το ζήτημα της διασυννοριακής ρύπανσης αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα θέματα του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, η διεθνής κοινότητα δεν έχει καταφέρει να δώσει επαρκείς λύσεις στο εν λόγω πρόβλημα, παρά το γεγονός ότι υπάρχει μια έντονη και συστηματική κινητοποίηση εδώ και αρκετές δεκαετίες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **Βιβλία**

A. Ελληνική

- Αθανασοπούλου Χ., Οικονομική ελευθερία και προστασία του περιβάλλοντος: Σύγχρονες προοπτικές σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο (από την GATT στον ΠΟΕ), εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2002, σ. 174-176.
- Αυγερινοπούλου Δ., Η μετριοπαθής σύμβαση για την κλιματική αλλαγή, Νόμος και Φύση, 2018, σ. 10, διαθέσιμο σε: <http://nomosphysis.org.gr/17392/i-metriopathis-symfonia-ton-parision-gia-tin-klimatiki-allagi/> (επίσκεψη 28/02/2018).
- Γρηγορίου Π., Το νομικό σύστημα προστασίας του θαλάσσιου περιβάλλοντος της Μεσογείου κατά της ρύπανσης, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 1992, σ. 22 επ.
- Γρηγορίου Π., Σαμιώτης Γ., και Τσάλτας Γρ., Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 1993.
- Δελλής Γ., Κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.
- Δίπλα Χ., Το Διεθνές Δικαστήριο των Ηνωμένων Εθνών, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, σ. 217-230.
- Δούση Ε., Η προστασία του περιβάλλοντος στη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου με αφορμή την υπόθεση *Pulp Mills*, Νόμος και Φύση, 2011, σ. 14-18, διαθέσιμο στο: <http://nomosphysis.org.gr/12234/> (επίσκεψη 29/02/2018).
- Δούση Ε., «Κλιματική Αλλαγή», εκδ. Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2017, σ. 30.
- Καρακώστας Ι., Περιβάλλον και Δίκαιο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σ. 797 επ.
- Κρεμλής Γ., Η ευρωπαϊκή πολιτική και το δίκαιο περιβάλλοντος. Το κοινοτικό κεκτημένο, Νόμος και Φύση, 1998, σ. 554.
- Μπρεδήμας Α., Διασυνοριακή Ρύπανση: Εσωτερική, Ευρωπαϊκή, Διεθνής Διάσταση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σ. 36-37.

- Μπρεδήμας Α., Το Πρωτόκολλο του Κιότο και η «Εμπορία Ρύπων»: Η Ελληνική και Κοινοτική Διάσταση, Νόμος και Φύση, 2007.
- Παναγόπουλος Θ., Δίκαιο Περιβάλλοντος, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα, 2004, σ. 87-89.
- Πατρώνος Π., Η περιβαλλοντική συνιστώσα της αειφόρου ανάπτυξης. Η πορεία μετά το Γιοχάνεσμπουργκ, Νόμος και Φύση, 2002, διαθέσιμο στο: <http://nomosphysis.org.gr/> (επίσκεψη 22/02/2018).
- Πλακοκέφαλος Η., Η διασυνοριακή ρύπανση του περιβάλλοντος κατά το δημόσιο διεθνές δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 20-21.
- Σιούτη Γ., Εγχειρίδιο δικαίου περιβάλλοντος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 36-38.
- Σκόρδας Α., Η καθοδηγητική λειτουργία του Διεθνούς Δικαστηρίου Δικαιοσύνης και η μετέωρη κανονιστικότητα του διεθνούς δικαίου. Οι γνωμοδοτήσεις της 8.7.1996 ως προς τη νομιμότητα της απειλής ή χρήσης πυρηνικών όπλων, Νόμος και Φύση, Σειρά περιβαλλοντικού δικαίου, αρ. 6, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000.

B. Ξένη

- Andronico A., Utilization of Shared Natural Resources: Towards a Code of Conduct, Environmental Policy and Law, Vol. 5, 1979, σ. 66-76.
- Birnie P., Boyel A.E. and Redgwell C., International Law and the Environment, 3rd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Breidenich C., Magraw D., Rowley A. and Rubin J.W., The Kyoto Protocol to the United States Framework Convention to Climate Change, American Journal of International Law, Vol. 92, Issue 2, 1998, σ. 315-331.
- Brunnee J., Transboundary Harm in International Law: Lessons from the *Trail Smelter* Arbitration. Bratspies RM and Miller RA (eds), American Journal of International Law, Vol. 102, 2008, σ. 37.
- Chinkin Ch., The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 38, 1989, σ. 850-866.
- Cogan J.K., Hurd I. and Johnstone I. (eds), The Oxford Handbook of International Organizations, Oxford University Press, Oxford, 2016, σ. 1196.

- Fabra A., The LOSC and the Implementation of the Precautionary Principle, Yearbook of Environmental Law, Environmental Law Review, Vol. 10, 1999, σ. 15-24.
- Fahey D.W., The Montreal Protocol Protection of Ozone and Climate, Theoretical Inquiries in Law, Vol. 14, Issue 2, 2013, σ. 22-42.
- Goldie L.F.E., Liability for Damage and the Progressive Development of International Law, International and Comparative law, Quarterly, Vol. 14, 1965, σ. 1189-1264.
- Jenks W., Liability for Ultra-Hazardous Activities in International Law, 177 RCADI, 1966, σ. 99-200.
- Kiss A., and Shelton D., Guide to International Environmental Law, Leiden/Boston, Martinus Nijhoff, 2007, σ. 92.
- Lammers J.G., The Gabcikovo/Nagymaros Case Seen in Particular from the Perspective of the Law of International Watercourses and the Protection of the Environment, Vol. 11, Leiden JIL, 1998, σ. 315.
- Petsonk C.A., The Role of the United Nations Environment Programme (UNEP) in the Development of International Environmental Law, American University International Law Review, Vol. 5, 1990, σ. 351-391.
- Preiss E.L., The International Obligation to Conduct the Environmental Impact Assessment: The ICJ Case Concerning the Gabcikovo/Nagymaros Project, Environmental Law Journal, Vol. 7, 1999, σ. 307-351.
- Sands Ph., Peel J., Fabra A. and MacKenzie R., Principles of International Environmental Law, 3rd Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, σ. 199-200.
- Sands Ph., Principles of International Environmental Law, 2nd Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, σ. 236.
- Stacey J., Preventive Justice, the Precautionary Principle and the Rule of Law, Vol. 23, Routledge, New York, 2016, σ. 6-15.
- Weeramantry C.G., Universalising International Law, Martinus Nijhoff Publisher, Leiden/Boston, 2003, σ. 448-463.
- White N. and Abass A., Countermeasures and Sanctions, 2nd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2006, σ. 509-532.
- Wiener J.B., 'Precaution'. In: The Oxford Handbook of International Environmental Law, Bodansky D., Brunnee J. and Hey E. (eds), Oxford University Press, Oxford, 2007, σ. 598-612.

- Williams P.R., International Environmental Dispute Resolution: The Dispute Between Slovakia and Hungary Concerning Construction of the Gabčíkovo and Nagymaros Dams, *Columbia Journal of Environmental Law*, Vol. 19, 1994, σ. 2-57.

➤ **Αρθρα**

- Anton D.K., Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay) (Judgment), ICJ Reports, 2010, *Australian International Law Journal*, Vol. 17, σ. 213, <http://www.austlii.edu.au/au/journals/AUIntLawJl/2010/13.pdf> (επίσκεψη 22/01/2018).
- Boed R., State of Necessity as a Justification for Internationally Wrongful Conduct, 2014, *Yale Human Rights and Development Journal*, Vol. 3, Issue 1, σ. 7-12, <http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=yhrdlj> (επίσκεψη 22/01/2018).
- Esposito R., The ICJ and the Future of Transboundary Harm Disputes: A Preliminary Analysis of the Case Concerning Aerial Herbicide Spraying (Ecuador v. Colombia), *Pace International Law Review Online Companion*, 2010, Vol. 2, Issue 1, σ. 4, <https://digitalcommons.pace.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.gr/&httpsredir=1&article=1014&context=pilronline> (επίσκεψη 25/01/2018).
- Huang P., Aerial Herbicide Spraying (Equador vs. Colombia), *Connect Model United Nations International Court of Justice*, 2012, σ. 1-4, <http://m.connectmun.ca/pages/backgrounders/ICJTopicB.pdf> (επίσκεψη 25/01/2018).
- Merkouris P., Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay): Of Environmental Impact Assessments and ‘Phantom Experts’, *The Hague Justice Portal*, 2010, σ. 5, <https://ssrn.com/abstract=2378882> (επίσκεψη 28/01/2018).
- Sands Ph., Climate change and the role of law: Adjudicating the future in International Law, *Journal of Environmental Law*, Vol. 28, Issue 1, 2016, σ. 19-35, <https://doi.org/10.1093/jel/eqw005> (επίσκεψη 28/01/2018).
- Schwabach A., Transboundary environmental harm and state responsibility: Customary International Law, *International Law and Institutions*, 2015, σ. 1-6, https://www.researchgate.net/publication/267976712_TRANSBOUNDARY_ENVIRONMENTAL_HARM_AND_STATE_RESPONSIBILITY_CUSTOMARY_INTERNATIONAL_LAW (επίσκεψη 15/02/2018).

- Tully S., Case - Note, Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay) (Provisional Measures), Australian Journal Law, Vol. 13, 2006, σ. 1-11, <http://www.austlii.edu.au/au/journals/AUIntLawJl/2006/16.pdf> (επίσκεψη 20/02/2018).
- The Guardian, How US negotiators ensured landmark Paris climate deal was Republican-proof, 2015, διαθέσιμο στο: <https://www.theguardian.com/us-news/2015/dec/13/climate-change-paris-deal-cop21-obama-administration-congress-republicans-environment> (επίσκεψη 20/02/2018).

➤ **Επίσημα κείμενα Διεθνών Οργανισμών**

- Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities with Commentaries, Yearbook of the International Law Commission, 2001, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf (επίσκεψη 20/02/2018).
- Draft Principles of Conduct in the Field of Environmental for the Guidance of States in the Conservation and Harmonious Utilization of Natural Resources Shared by Two or More States, UNEP/GC.6/16, 1978.
- Draft Articles on State Responsibility, International Law Commission, 2001, http://www.javier-leon-diaz.com/humanitarianIssues/State_Resp.pdf (επίσκεψη 22/02/2018).
- European Commission, 2030 Climate and Energy Framework, διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2030_en (επίσκεψη 28/02/2018).
European Commission, Kyoto 1st Commitment Period, 2008-2012, Climate Action, https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/progress/kyoto_1_en. (επίσκεψη 28/02/2018).
- United Nations, Development Millennium Goals, διαθέσιμο στο: <http://www.un.org/millenniumgoals/poverty.shtml> (επίσκεψη 28/02/2018).
- United Nations, Addis Ababa Action Agenda, 2015, http://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2015/08/AAAA_Outcome.pdf (επίσκεψη 20/02/2018).
- United Nations, Adoption of the Paris Agreement, FCCC/CP/2015/10/Add.1, 2015, <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/10a01.pdf#page=2> (επίσκεψη 27/02/2018).
- Recommendation on Principles Concerning Transfrontier Pollution, (74/224)/OECD/14.11.1974.

- Recommendation of the Council for the Implementation of a Regime of Equal Right of Access and Non-Discrimination in Relation to Transfrontier Pollution, (77/28)/OECD/1977.
- Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, 1987, www.un-documents.net/our-common-future.pdf (επίσκεψη 25/02/2018).
- United Nations, Treaty Series, Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, 1991.
- United Nations, Treaty Series, Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1988, διαθέσιμο στο: https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf (επίσκεψη 15/02/2018).
- Ελληνική μετάφραση της Συμφωνίας των Παρισίων, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016, σ. 1-15, διαθέσιμο στο: [http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)&from=EL](http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019(01)&from=EL) (επίσκεψη 20/02/2018).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 7^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, 2013, διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/environment/action-programme> (επίσκεψη 10/02/2018).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Το Νέο Θεματολόγιο 2030 των ΗΕ για την Βιώσιμη Ανάπτυξη, 2015, <https://www.unric.org/el/index.php?option=comcontent&view=category&layout=blog&id=36&Itemid=71> (επίσκεψη 24/01/2018).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρώπη 2020: Στρατηγική για Έξυπνη, Διατηρήσιμη και χωρίς Αποκλεισμούς Ανάπτυξη, 2010, COM(2010) 2020, διαθέσιμο στο: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=celex:52010DC2020> (επίσκεψη 20/02/2018).

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Διεθνής Διακυβέρνηση των Ωκεανών: Ένα Θεματολόγιο για το Μέλλον των Ωκεανών μας, 2016, JOIN/2016/049 Τελικό, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:52016JC0049#footnoteref3> (επίσκεψη 25/02/2018).

- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Αλλαγή του Κλίματος, περί τίνος πρόκειται; 2005, σ. 12, http://ec.europa.eu/clima/sites/campaign/pdf/climate_change_youth_el.pdf (επίσκεψη 28/02/2018).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 7^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, 2013, διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/environment/action-programme> (επίσκεψη 10/02/2018).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Η Πορεία μετά το Παρίσι: Αξιολόγηση των συνεπειών της Συμφωνίας του Παρισιού - Συνοδευτικό της Πρότασης Απόφασης του Συμβουλίου για την Υπογραφή, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της

Συμφωνίας του Παρισιού η οποία συνήφθη βάσει της Σύμβασης-Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, COM/2016/0110.

- Ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ, 2015, A/69/L.85, διαθέσιμο στο: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/69/L.85&Lang=E (επίσκεψη 24/01/2018).

➤ **Κείμενα Διακηρυκτικού Χαρακτήρα**

- Human Declaration on the Human Environment, Report of the United Nations Conference on the Human Environment, UN.Doc. A/Conf.48/14, Stockholm, 1972.
- Rio Declaration on Environment and Development, United Nations Conference on Environment and Development, UN.Doc. A/Conf.151/5/Rev.1, 1992.

➤ **Αποφάσεις Διεθνών Δικαστηρίων**

Διεθνής Διαιτησία

- *Trail Smelter* (ΗΠΑ κ. Καναδά), Απόφαση της 11ης Μαρτίου 1941, United Nations, Reports of International Arbitral Awards, Τόμος XII, σ. 1903.

Διεθνές Δικαστήριο ΟΗΕ

- *Corfu Channel Case*, Απόφαση της 9ης Απριλίου 1949, ICJ Reports, σ. 4.
- *Nuclear Tests Case* (New Zealand v. France), ICJ Reports, 1974 and *Nuclear Tests Case* (Australia v. France), ICJ Reports, 1974.
- *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (Request for Advisory Opinion by the General Assembly of the United Nations), ICJ Reports, 1996, σ. 226-267.

- ***Cabcikovo/Nagymaros*** (Slovakia v. Hungary), Απόφαση της 5ης Φεβρουαρίου, ICJ Reports, 1997.
- ***Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay*** (Argentina v Uruguay) (Order on the Request for the Indication of Provisional Measures), Απόφαση της 13ης Ιουλίου, ICJ Reports, 2006.
- ***Pulp Mills on the River Uruguay*** (Argentina v. Uruguay), Απόφαση της 20ης Απριλίου, ICJ Reports, 2010.
- ***Aerial Herbicide Spraying*** (Ecuador v. Colombia), Απόφαση της 13ης Σεπτεμβρίου, 2013.

➤ **Διαδικτυακοί τόποι**

- <http://nomosphysis.org.gr>
- <http://www.jus.uio.no/pluricourts/english/publications/2014/transboundary-environmental-har.html>
- <https://www.district-energy.gr/environment/climate-change/kioto-protocol-doha-amendment>
- <http://www.indeepanalysis.gr/perivallon/h-symfwnia-tou-parisiou-diadechetai-to-prwtokollo-tou-kioto>